

#5 (33), 2018 część 3

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w

Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze

wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo

publikowane jest w języku polskim, angielskim,

niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego
miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz
czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej
czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#5 (33), 2018 part 3

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The
journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the

journal. Journal is published in **English, German, Polish**

and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Чайка Н.И., Дегтярёв В.В. УРОВЕНЬ ДОМИНИРОВАНИЯ РАСТИТЕЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ ТЕХНОГЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ДОНБАССА.....	5
--	---

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бабій Н. О. ВПЛИВ ЛІСОВОГО ДИЗАЙНУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	13
--	----

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Сокачик Р.Н. «ХАРАКИРИ» ПЕТЕРА ЭТВЕША: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЯПОНСКИХ ТРАДИЦИЙ В НАЧАЛЕ ТВОРЧЕСКОГО ПУТИ АВТОРА	17
--	----

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Balakireva V.A. PERSONAL-ACTIVITY APPROACH OF FUTURE TEACHERS PREPARING FOR WORK ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN	22
---	----

Кліра Yu.V. COMPETENCY-BASED APPROACH TO PROFESSIONAL PREPARATION OF MODERN ECONOMIST AND ENTREPRENEUR	27
---	----

Лоренц В.В. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.....	30
---	----

Медвидь Ю.І. ПРИМЕНЕНИЕ ПОДХОДОВ И ПРИНЦИПОВ ВОСПИТАНИЯ И БОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ЗАПАСА К СЛУЖЕБНО-БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	35
---	----

Скворцова Ю.А. РОЛЬ СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ СРЕДЫ В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ.	39
--	----

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Далиева Ф.Х. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗРАБОТКИ ПРОЕКТА ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ	43
--	----

Забіян В.В. РОЛЬ ТРАДИЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ КИТАЮ	46
---	----

Мельничук Л.М. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ	50
---	----

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Швалб Ю.М., Волинець Н.В. ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРАЦЮЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ (ПРАЦІВНИКА)	57
--	----

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Исмайлова С.А. КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ЗАРОЖДЕНИЯ ВОЛОНТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	65
---	----

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**Гасанов И.А.**

СВОБОДА ВОЛИ И КАПРИЗЫ ФОРТУНЫ В ПОЭЗИИ КВИНТА ГОРАЦИЯ ФЛАККА 67

Піндосова Т.С.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ДЕНА БРАУНА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД 70

Bozorgov Z.M.

LINGUISTIC APPROACH IN INVESTIGATION OF HYPERBOLE IN THE ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS 74

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ**Юрчак Г. М.**

АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКА ДОМІНАНТА РОМАНУ «ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ ЮРІЯ КОСАЧА» 76

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Chaika N.I.

candidate of agricultural sciences

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev

Degtiariev V.V.

doctor of agricultural sciences

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev

Чайка Н.И.

Кандидат сельскохозяйственных наук

Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева

Дегтярёв В.В.

доктор сельскохозяйственных наук, профессор

Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева

DOMINATION LEVEL OF PLANT COMMUNITIES OF THE ANTHROPOGENIC TERRITORIES OF THE DONBAS УРОВЕНЬ ДОМИНИРОВАНИЯ РАСТИТЕЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ ТЕХНОГЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ДОНБАССА

Summary: The development of a man's anthropogenic activity, especially while working out mineral deposits and constructing industrial enterprises, is accompanied by destruction of natural vegetation and soils, violation of the relief, geological structure and hydrological regime. As a result, there are anthropogenic ecotopes, characterized by the originality of the environmental conditions. A variety of anthropogenic edaphotopes is a platform to form and develop the plant groups that differ in the area covered by the aboveground parts of a particular species in the community, the volume and weight they occupy. Prevailing or dominant species in the community play an environment-forming role; therefore we investigated the parameters of the participation degree of the dominant species of vegetation cover on various anthropogenic territories.

The data of the species composition of the plant communities of the plot of the construction site of "Yuzhno-Donbasskaia № 1" mine, the industrial site of the Mariinski district tire repair plant and the upper part of the waste dump of "Shchurovka-1" mine are presented. All the researched vegetation covers of the anthropogenic territories are marked by the similarities in the development of phytocenoses. As a result of determination of relative importance of the dominant species through phytomass, it is established that on the construction site they are: quack grass (*Elyriarepens* (L.) Nevski; on the industrial site it is field (chess) brome grass (*Bromus arvensis* L.) on the waste dump it is cornflower sprawling (*Centaurea diffusa* Lam.). It is established that there is a high level of dominance in the areas with medium and high productivity, which correspond to the stages of simple and pioneer groupings.

Key words: *anthropogenic territories, level of dominance, pioneer grouping, simple grouping, complex grouping.*

Аннотация: Развитие техногенной деятельности человека, особенно при разработке месторождений полезных ископаемых и сооружение промышленных предприятий, сопровождаются уничтожением естественной растительности и почв, нарушением рельефа, геологического строения и гидрологического режима. В результате возникают техногенные экотопы, характеризующиеся своеобразием экологических условий. Разнообразие техногенных эдафотопов представляет собой площадки для становления и развития растительных группировок, которые отличаются площадью, покрываемой надземными частями того или иного вида в сообществе, занимаемым ими объёмом и весом. Преобладающие или доминирующие виды в сообществе играют средообразующую роль, поэтому нами исследованы параметры степени участия доминирующих видов растительных покровов различных техногенных территорий.

Представлены данные видового состава растительных сообществ участка строительной территории шахты «Южно-Донбасская № 1», промышленной площадки Марьинского районного шиноремонтного завода и верхней части породного отвала шахты «Щуровка – 1». Все исследуемые растительные покровы техногенных территорий отмечаются сходством развития фитоценозов. В результате определения относительной значимости доминирующих видов через фитомассу установлено, что таковыми являются на участке строительной территории – пырей ползучий (*Elyriarepens* (L.) Nevski; на промышленной площадке – коостер полевой (*Bromus arvensis* L.); на породном отвале – василёк раскидистый (*Centaurea diffusa* Lam.). Установлено, высокий уровень доминирования на участках со средней и высокой продуктивностью, которые соответствуют стадиям простых и пионерных группировок.

Ключевые слова: *техногенные территории, уровень доминирования, пионерная группировка, простая группировка, сложная группировка.*

Постановка проблемы. В результате интенсивного развития техногенной деятельности человека в Донбассе, происходит формирование антропогенных ландшафтов, экотопы которых характеризуются неоднородностью и своеобразием экологических условий. В процессе естественного зарастания техногенных эдафотопов образуется взаимообусловленный комплекс – растение и среда, со специфическими компонентами, изучение которых даёт информацию о количественном характере их взаимоотношений, о выявлении наблюдаемых причин и факторов негативного внешнего воздействия, о возможных структурно-функциональных изменений компонентов. Процессы естественного зарастания растительностью голых антропогенных поверхностей относятся к сингенетическим сукцессиям фитоценозов [1]. Разнообразие техногенных эдафотопов представляет собой площадки для становления и развития растительных группировок, которые отличаются площадью, покрываемой надземными частями того или иного вида в сообществе, занимаемым ими объёмом и весом, что согласно П.Д. Ярошенко [2], отвечает признаку преобладания или доминирования. Виды, обладающие способностью занимать главенствующее положение в фитоценозе, оказывают преобладающее влияние на среду обитания и формирование надземной и подземной биомассы. Доминантность вида определяет степень его участия в сообществе, его консортивные связи в них, проективное покрытие, встречаемость, фитоценологическую активность, скорость прохождения первичных и вторичных сукцессий.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы актуальности вопроса определения уровня доминирования и использования его для сравнений сообществ с разными моделями организаций, посвящено много работ [3 - 5]. По мнению В.И. Василевича [6], при исследовании доминантов в растительном покрове, в зоне крайних условий существования растительности произрастает лишь весьма небольшой набор видов, что автоматически ограничивает число из них, которые способны достигать в данных условиях высокого обилия и доминировать. Н. Olff [7] подчёркивал, что рудеральные виды, первыми занявшие освобождённое после нарушений пространство, могут очень быстро достигать высокого обилия, хотя и не способны удерживать доминирующую позицию долго. Исследователи растительных покровов техногенных территорий в Донбассе всегда выделяют виды преобладающие в травостоях. **Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы.** Однако, информация по участию доминантов в их формировании сводится главным образом к результатам глазомерной оценки проективного покрытия видов с использованием балльных шкал. По мнению Т.А. Работнова [8], оценка относительной значимости доминирующих видов через фитомассу, даёт более точное представление о степени дифференциации их участия в сообществах по сравнению с

числом особей (или побегов), проективным покрытием или другими признаками. **Цель статьи.** Целью наших исследований является на основе количественных данных определить как и на сколько отличается уровень доминирования видов на различных стадиях развития фитоценозов техногенных территорий.

Изложение основного материала. Чтобы дать характеристику уровню доминирования на растительных покровах техногенных территорий в июне – июле 2017 г. на вершине отвала шахты «Щуровка-1», участке строительной территории шахты «Южно-Донбасская-1» и участке промышленной площадки Марьинского шиноремонтного завода (МШРЗ), проводили исследования видовой структуры растительности. Отвал шахты «Щуровка-1» не горящий, расположен в восточной части города Марьинка, конусный с округлой вершиной, достигает 40 м высоты и занимает площадь 0,76 га. Промышленная площадка площадью 0,67 га, расположена в западной части МШРЗ и представляет собой заброшенное твёрдое бетонно-асфальтовое покрытие изрезанное трещинами, выбоинами и захлавлено мусором с глинозёмом. Участок строительной территории достигает площади 0,62 га в северо-восточной части хоздвора шахты «Южно-Донбасская-1», завален строительными отходами, песком, опилками и т.д.

Изучение растительных сообществ проводили в соответствии с общепринятыми в геоботанике методами и методиками [2, 8, 9]. Всего на объектах было заложено 62 учётные площадки размером 1x1 м. Кроме того, в период цветения доминирующих видов и массового цветения сопутствующих видов, производили отбор проб надземной фитомассы на площадках 0,25 м², на наиболее типичных участках сообществ, с разным проективным покрытием доминирующих видов, преимущественно сериями по 3 – 6 штук. Общее число проб составило 218. На основе собранного фактического материала были определены значения следующих показателей: среднее проективное покрытие, встречаемость, фитоценологическая активность, видовая насыщенность, W – общий сырой вес видов на 0,25 м², W_d – общий сухой вес видов на 0,25 м², W_1 – сырой вес доминирующего вида, $D = W_1/W$ – уровень доминирования (относительное участие вида первого ранга в формировании сообщества).

Общим обликом исследуемых техногенных территорий является формирование на них растительного покрова с тремя типами зарастания: отдельными особями, куртинами и местами фронтом от границы окружающей местной флоры, а на вершине отвала, в местах от условной границы растительности средней части отвала. Тогда сингенетический сукцессионный ряд можно представить следующим образом: техногенные территории → единичные растения-пионеры и простые группировки → отдельно-групповое скопление растений → открытый фитоценоз. В формировании растительности на промышленной площадке принимают участие такие виды (таб. 1).

Таблица 1

Видовая структура растительности участка промышленной площадки

№ п/п	Название вида	Среднее проективное покрытие вида, % (а)	Встречаемость вида, % (в)	Фитоценотическая активность, $K = \sqrt{av}$
1	2	3	4	5
1	<i>Bromus arvensis</i> L. Костёр полевой	10,68	73,53	28,02
2	<i>Ambrosia artemisiifolia</i> L. Амброзия полыннолистная	10,49	47,05	22,23
3	<i>Artemisia vulgaris</i> L. Полынь обыкновенная	9,92	47,05	21,68
4	<i>Erigeron canadensis</i> L. Мелколепестник канадский	7,27	38,23	16,67
5	<i>Ulmus carpinifolia</i> Rupp. ex Sucrow Вяз граболистный	15,41	8,82	11,65
6	<i>Crepis praemors</i> C. Tausch Скерда выщербленная	3,31	35,29	10,81
7	<i>Artemisia scoparia</i> Waldst. et Kit. Полынь метельчатая	3,72	26,47	9,92
8	<i>Festuca valesiaca</i> Gaud. Овсяница валлисская	4,46	14,71	8,09
9	<i>Erysimum repandum</i> L. Желтушник растопыренный	2,06	26,47	7,38
10	<i>Echium Vulgare</i> L. Синяк обыкновенный	2,91	17,64	7,22
11	<i>Senecio vulgaris</i> L. Крестовник обыкновенный	1,91	26,47	7,11
12	<i>Daucus carota</i> L. Морковь дикая	2,57	17,64	6,71
13	<i>Elytrigia repens</i> (L.) Nevski Пырей ползучий	3,64	11,76	6,57
14	<i>Bromopsis inermis</i> (Leys.) Holub Кострец безостый	3,23	11,76	6,13
15	<i>Amaranthus retroflexus</i> L. Щирица запрокинутая	2,23	14,71	5,72
16	<i>Polygonum aviculare</i> L. Горец птичий	2,06	14,71	5,51
17	<i>Rosa villosa</i> L. Шиповник мохнатый	4,72	5,88	5,26
18	<i>Achillea pannonica</i> Scheele Тысячелистник паннонский	2,06	8,89	4,26
19	<i>Poa annua</i> L. Мятлик однолетний	1,07	11,76	3,54
20	<i>Populus nigra</i> L. Тополь чёрный	3,48	2,94	3,19
21	<i>Cichorium intybus</i> L. Цикорий обыкновенный	0,82	11,76	3,11
22	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg. Одуванчик лекарственный	0,84	8,82	2,72
23	<i>Chenopodium urbicum</i> L. Марь городская	0,66	5,88	1,97
24	<i>Melilotus albus</i> Medik. Донник белый	0,16	2,94	0,88
25	<i>Plantago major</i> L. Подорожник средний	0,16	2,94	0,68
26	<i>Setaria glauca</i> (L.) Beauv Щетинник сизый	0,08	1,84	0,38
27	<i>Geum urbanum</i> L. Гравилат городской	0,08	1,84	0,38

Видовая насыщенность на исследуемом участке в среднем составила $5,3 \pm 0,77$ на 1 м^2 поверхности. В пределах учётных площадок выявлено 27 видов высших сосудистых растений. Среди них, по средним показателям проективного покрытия (таб.1), первые три места занимают вяз граболистный (*Ulmus carpinifolia* Rupp. ex Suscow, 15,4%), костёр полевой (10,7%) и амброзия полыннолистная (10,5%). Их доминирующая роль отмечалась на всей исследованной территории. По этому показателю им немного уступали полынь обыкновенная (*Artemisia vulgaris* L., 9,9%) и мелколепестник канадский (*Erigeron canadensis* L., 7,3%). Лидирующая роль по встречаемости видов принадлежит костру полевому (73,5%), амброзии полыннолистной (47,1%) и полыни обыкновенной (47,1%). Несколько ниже показатель встречаемости видов отмечался у мелколепестника канадского (38,3%) и скерды выщербленной (*Crepis praemors* C. Tausch, 35,3%).

По мнению Б.А. Юрцева [10], участие растительных видов в различных сообществах более точно передаёт их фитоценотическая активность. По этому показателю, ряд наиболее активных видов возглавляют костёр полевой (28,1%), амброзия

полыннолистная (22,2%), полынь обыкновенная (21,7%), мелколепестник канадский (16,7%), вяз граболистный (11,7%) и скерда выщербленная (10,8%). По степени активности виды на растительном покрове территории распределились в следующем порядке: к высокой степени активности относится костёр полевой (28,1%), неактивные виды – щетинник сизый (0,4%) и гравилат городской (*Geum urbanum* L., 0,4%), мало активные виды – донник белый (*Melilotus albus* Medik., 0,9%) и подорожник средний (*Plantago major* L., 0,7%), все остальные виды имеют среднюю степень активности.

В формировании растительности на участке строительной территории принимают участие травянистые виды (таб. 2).

Видовая насыщенность на данном участке в среднем составила $5,2 \pm 0,76$ на 1 м^2 поверхности. В пределах учётных площадок выявлено 26 видов высших сосудистых растений. Лидирующие первые три места, по средним показателям проективного покрытия, занимают пырей ползучий (*Elytrigia repens* (L.) Nevski) – 28,13%, костёр полевой (*Bromus arvensis* L.) – 16,86% и амброзия полыннолистная (*Ambrosia artemisiifolia* L.) – 6,8%.

Таблица 2

Видовая структура растительности участка строительной территории

№ п/п	Название вида	Среднее проективное покрытие вида, % (а)	Встречаемость вида, % (в)	Фитоценотическая активность, $K = \sqrt{av}$
1	2	3	4	5
1	<i>Elytrigia repens</i> (L.) Nevski Пырей ползучий	28,13	64,38	42,52
2	<i>Bromus arvensis</i> L. Костёр полевой	16,86	42,85	26,86
3	<i>Ambrosia artemisiifolia</i> L. Амброзия полыннолистная	6,81	42,85	17,08
4	<i>Chenopodium polyspermum</i> L. Марь многосемянная	5,42	28,57	12,44
5	<i>Convolvulus arvensis</i> L. Вьюнок полевой	4,1	21,42	9,37
6	<i>Saponaria officinalis</i> L. Мыльнянка лекарственная	5,0	14,28	8,44
7	<i>Lactuca tatarica</i> (L.) C.A. Mey. Латук татарский	3,13	21,42	8,18
8	<i>Sonchus arvensis</i> L. Осот полевой	3,13	21,42	8,18
9	<i>Amaranthus retroflexus</i> L. Щирица запрокинутая	3,63	14,28	7,2
10	<i>Polygonum aviculare</i> L. Горец птичий	2,72	14,28	6,23
11	<i>Poa annua</i> L. Мятлик узколистый	1,81	21,42	6,22
12	<i>Setaria faberi</i> F. Herrman Щетинник Фабера	1,6	21,42	5,85
13	<i>Lepidium ruderale</i> L. Клоповник мусорный	3,4	7,14	4,92
14	<i>Chelidonium majus</i> L. Чистотел большой	1,36	14,28	4,41
15	<i>Lepidium campestre</i> (L.) R. Br. Клоповник полевой	2,72	7,14	4,4

Продолжение таблицы 2

1	2	3	4	5
16	<i>Artemisia pontica</i> L. Полынь понтийская	2,27	7,14	4,02
17	<i>Artemisia vulgaris</i> L. Полынь обыкновенная	2,27	7,14	4,02
18	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg. Одуванчик лекарственный	0,9	14,28	3,58
19	<i>Senecio viscosus</i> L. Крестовник клейкий	1,36	7,14	3,11
20	<i>Cyclachaena xanthiifolia</i> (Nutt.) Fresen. Циклохена дурнишникалепестная	0,68	7,14	2,2
21	<i>Tragopogon major</i> Jacq. Козлобородник большой	0,68	7,14	2,2
22	<i>Securigera varia</i> (L.) Lassen Вязель пёстрый	0,68	7,14	2,2
23	<i>Erysimum diffusum</i> Ehrh. Желтушник раскидистый	0,45	7,14	1,79
24	<i>Erigeron canadensis</i> L. Мелколепестник канадский	0,45	7,14	1,79
25	<i>Crepis praemors</i> C. Tausch Скерда выщербленная	0,22	7,14	1,25
26	<i>Setaria glauca</i> (L.) Beauv Щетинник сизый	0,22	7,14	1,25

Они доминировали на большинстве исследуемых площадок. Все остальные виды по этому показателю им заметно уступали. Лидерство доминантов в формировании растительности на участке подтверждается и показателем встречаемости вида. У пырея ползучего этот показатель достигает 64,38%, а у костра полевого и амброзии полыннолистной он составляет 42,85%. Применив шкалу

Б.А. Юрцева [10] и сделав поправку на встречаемость вида, можно отметить, что высокой фитоценотической активностью на исследуемом участке обладают пырей ползучий (42,52%) и костёр полевой (26,86%). Все остальные виды обладают средней степенью фитоценотической активности.

В растительном покрове верхней части породного отвала шахты «Щуровка-1», в границах пробных площадок выявлено 39 видов растений (таб. 3).

Таблица 3

Видовая структура растительности верхней части породного отвала

№ п/п	Название вида	Среднее проективное покрытие вида, % (а)	Встречаемость вида, % (в)	Фитоценотическая активность, $K = \sqrt{ав}$
1	2	3	4	5
1	<i>Poa angustifolia</i> L. Мятлик узколистый	8,97	28,5	15,99
2	<i>Centaurea diffusa</i> Lam. Василёк раскидистый	5,85	35,7	13,16
3	<i>Artemisia absinthium</i> L. Полынь горькая	5,92	35,1	13,15
4	<i>Ambrosia artemisiifolia</i> L. Амброзия полыннолиственная	3,55	21,4	8,71
5	<i>Calamagrostis epigeios</i> (L.) Roth Вейник наземный	5,04	14,3	8,48
6	<i>Lactuca tatarica</i> (L.) C.A. Mey. Латук татарский	2,43	28,5	8,32
7	<i>Achillea nobilis</i> L. Тысячелистник благородный	2,61	21,4	7,47
8	<i>Artemisia vulgaris</i> L. Полынь обыкновенная	2,42	21,4	7,19
9	<i>Robinia pseudoacacia</i> L. Робиния ложноакация	5,37	9,3	7,06
10	<i>Polygonum patulum</i> Bieb. Горец отклоняющийся	5,48	8,3	6,74
11	<i>Melilotus albus</i> Medik. Донник белый	1,49	28,5	6,51

Продолжение таблицы 3

1	2	3	4	5
12	<i>Polygonum aviculare</i> L. Горец птичий	4,8	8,1	6,23
13	<i>Daucus carota</i> L. Морковь дикая	1,56	19,3	5,48
14	<i>Echium Vulgare</i> L. Синяк обыкновенный	4,18	7,1	5,44
15	<i>Chelidonium majus</i> L. Чистотел большой	3,68	7,1	5,11
16	<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steud. Тростник южный	4,21	6,1	5,06
17	<i>Erysimum repandum</i> L. Желтушник растопыренный	1,12	14,3	5,01
18	<i>Acer negundo</i> L. Клён ясенелистный	5,42	14,3	4,82
19	<i>Taraxacum officinale</i> Wigg. Одуванчик лекарственный	3,18	7,1	4,75
20	<i>Hierosium umbellatum</i> L. Ястребинка зонтичная	2,93	7,1	4,56
21	<i>Poa compressa</i> L. Мятлик сплюснутый	2,8	7,1	4,46
22	<i>Rosa villosa</i> L. Шиповник мохнатый	2,61	7,1	4,3
23	<i>Sonchus arvensis</i> L. Осот полевой	2,3	7,1	4,04
24	<i>Lepidium perfoliatum</i> L. Клоповник пронзённолистный	1,12	14,3	4,01
25	<i>Senecio viscosus</i> L. Крестовник клейкий	1,12	14,3	4,01
26	<i>Elytrigia repens</i> (L.) Nevski Пырей ползучий	1,86	7,1	3,63
27	<i>Chenopodium urbicum</i> L. Марь городская	1,74	14,3	3,51
628	<i>Gypsophila paulii</i> Клок. Качим Павла	0,74	14,3	3,25
29	<i>Linaria vulgaris</i> (L.) Mill. Льнянка обыкновенная	0,37	8,6	3,18
30	<i>Bromus arvensis</i> L. Костёр полевой	0,56	7,1	2,99
31	<i>Xanthium strumarium</i> L. Дурнишник зобовидный	0,56	14,3	2,83
32	<i>Reseda lutea</i> L. Резеда жёлтая	1,18	7,1	2,13
33	<i>Lappula patula</i> (Lehm.) Menyh. Липучка пониклая	0,37	7,1	1,62
34	<i>Rumex confertus</i> Willd. Щавель конский	0,37	7,1	1,62
35	<i>Gypsophila perfoliata</i> L. Качим пронзённолистный	0,37	7,1	1,62
36	<i>Poa annua</i> L. Мятлик однолетний	0,18	7,1	1,13
37	<i>Lepidium latifolium</i> L. Клоповник широколистный	0,18	7,1	1,13
38	<i>Thlaspi arvense</i> L. Ярутка полевая	0,18	7,1	1,13
39	<i>Lactuca serriola</i> L. Латук дикий	0,18	7,1	1,13

На этом участке видовая насыщенность составляла $5,6 \pm 0,79$ на 1 м^2 поверхности отвала. По

среднему показателю проективного покрытия первые три места занимают мятлик узколистный (*Poa angustifolia* L.) – 8,97%, полынь горькая (*Artemisia*

absinthium L.) – 5,92%, василёк раскидистый (*Centaurea diffusa* Lam.) – 5,85%. Их доминирующая роль отмечается в большинстве исследуемых площадей и в необследованных участках верхней части породного отвала. Менее заметными в травостое с показателем среднего проективного покрытия 0,18% были мятлик однолетний (*Poa annua* L.), клоповник широколистный (*Lepidium latifolium* L.), ярутка полевая (*Thlaspi arvense* L.), латук дикий (*Lactuca serriola* L.). По показателю встречаемости вида, доминирующими отмечены василёк раскидистый – 35,7%, полынь горькая – 35,1%, мятлик узколистный – 28,5%, латук татарский (*Lactuca tatarica* (L.) C.A. Mey.) – 28,5% и донник белый (*Melilotus albus* Medik.) – 28,5%. По показателю фитоценотической активности лидируют первые три вида: мятлик узколистный – 15,99%, василёк раскидистый – 13,16%, полынь горькая – 13,15%. Как видно из таблицы 3 не один из видов по показателю фитоценотической активности не достигает 25%, поэтому все виды обладают средней степенью активности. Анализ показателей выделенных доминирующих видов на всех техногенных территориях позволяет выявить закономерность.

Несмотря на сходство доминирующих видов с участков строительной (пырей ползучий, костёр полевой, амброзия полыннолистная) и промышленной (костёр полевой, амброзия полыннолистная, полынь обыкновенная) территорий, по показателям среднего проективного покрытия и фитоценотической активности они ближе к доминантным видам с участка породного отвала. Определение коэффициента флористического сходства Жаккара показывает, что сравниваемые графы не очень сходны между собой. Коэффициент сходства для сообществ с участков строительной и промышленной территорий равен 23,3%, строительной и породного отвала – 20,3%, промышленной и породного отвала – 24,5%, что указывает на несколько большее сходство. Все исследуемые растительные покровы техногенных территорий отмечаются сходством развития фитоценозов. На всех объектах выявлены следующие стадии развития: пионерная группировка, простая группировка и сложная группировка. Уровень доминирования определяли для каждой стадии и средний по сообществу (таб. 4).

Таблица 4

Уровень доминирования видов на растительных покровах техногенных территорий

Техногенная Территория	Стадия развития фитоценоза	Общий вес сухой массы с 0,25 м ² , г Wd	Общий вес сырой массы с 0,25 м ² , г W	Сырой вес доминирующего вида, г W1	Уровень доминирования D
1	2	3	4	5	6
Участок строительной территории	Пионерная группировка	50,7	140,3	74,4	0,53
	Простая группировка	54,2	150,1	87,1	0,58
	Сложная группировка	48,8	135,2	68,9	0,51
	Среднее по сообществу	51,2	141,8	76,8	0,54
Промышленная площадка	Пионерная группировка	47,1	130,9	66,7	0,51
	Простая группировка	49,9	138,7	76,3	0,55
	Сложная группировка	42,3	117,6	48,2	0,41
	Среднее по сообществу	46,4	129,1	63,7	0,49
Породного Отвала	Пионерная группировка	36,7	104,3	42,7	0,41
	Простая группировка	39,3	111,9	49,2	0,44
	Сложная группировка	34,6	98,5	31,5	0,32
	Среднее по сообществу	36,8	104,9	41,1	0,39

В результате определения относительной значимости доминирующих видов через фитомассу установлено, что таковыми являются на участке строительной территории – пырей ползучий, на промышленной площадке – костёр полевой, на породном отвале – василёк раскидистый. Высокий уровень доминирования отмечается на участках со средней и высокой продуктивностью, которые соответствуют стадиям простых и пионерных группировок. Для участка строительной территории простой группировки значение уровня доминирования составит 0,58, для пионерной группировки – 0,53, для сложной – 0,51. Среднее

значение уровня доминирования по сообществу для этого участка – 0,54, для промышленной площадки – 0,49, для породного отвала – 0,39. Выявление в качестве доминирующих видов злаковых, и начало смены доминанта на породном отвале, косвенно подтверждают выводы А.И. Хархоты [11] о том, что на ранних стадиях становления фитоценоза доминируют злаковые, но со временем их доля снижается в пользу разнотравья.

Выводы и предложения. Результаты проведенного нами исследования позволяют сделать следующие выводы.

На всех обследованных техногенных объектах выделены три стадии развития фитоценоза (пионерная группировка, простая группировка и сложная группировка).

Высокий уровень доминирования характерен простым и пионерным группировкам.

С увеличением пространственного масштаба, изменяется структура обилия видов.

Список литературы

1. Бекаревич Н.Е. Рекультивация земель / Н.Е. Бекаревич, А.А. Колбасин, Н.Т. Масюк, Г.Л. Серета, И.Х. Узбек, И.П. Чабан. – Днепропетровск, 1974. – 217 с.
2. Ярошенко П.Д. Геоботаника / П.Д. Ярошенко. – М.: Просвещение, 1969. – 200 с.
3. Акатов В.В. Уровень доминирования в травянистых сообществах с разными моделями организации / В.В. Акатов, Т.В. Акатова // Сборник научных трудов ГНБС. Разнообразие и классификация растительности. – Симферополь, 2016. – Т. 143, С. 16 – 24.
4. Миркин Б.М. Проблема видового богатства растительных сообществ (современное состояние) // Успехи современной биологии. – 2012. – Т. 132, № 3. – С. 227 – 238.
5. Caruso T., Pigo G., Bernini F., Bargagli R., Migliorin M. The Berger-Parker index as an effective tool for monitoring the biodiversity – site of disturbed soils a case study on Mediterranean oribatid (Acari: Oribatida) assemblages // Biodivers, Conserv. – 2007. – Vol. 16 – P. 3277 – 3285.
6. Василевич В.И. Доминанты в растительном покрове / В.И. Василевич // Ботанический журнал. – 1991. – Т. 76, № 12. – С. 1674 – 1681.
7. Olf H., Bakker J.D. Do intrinsically dominant and subordinate species exist? A test statistic for field data // Applied Vegetation Science. – 1998. – Vol. 1. – P. 15 – 20.
8. Воронов А.Г. Геоботаника / А.Г. Воронов. – М., 1973. – 384 с.
9. Корчагин А.А. Структура растительных сообществ / А.А. Корчагин // Полевая геоботаника. – Л., 1976. – Т. 5. – 316 с.
10. Юрцев Б.А. Флора Сунтар-Хаята / Б.А. Юрцев. – Ленинград, 1968. – 235 с.
11. Хархота А.И. Адаптация популяций растений в техногенных экотопах / А.И. Хархота // Интродукция акклиматизация растений. – 1996. – Вып. 26. – С. 34 – 37.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бабій Н. О.

Студент (Магістратура)

Babii N.O.

Student (magistracy)

ВПЛИВ ЛІСОВОГО ДИЗАЙНУ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ INFLUENCE OF FOREST DESIGN ON MENTAL HEALTH OF HUMAN

Анотація. Досліджено вплив дизайну лісу на психіку та фізіологічні функції людини. Доведено, що колір та атмосфера не тільки надає важливу інформацію про предмет, але й має здатність викликати думки та почуття. Розглянуто деякі особливості сприйняття людиною зеленого кольору, а також можливість застосування вивчених взаємозв'язків між кольором і психікою. З'ясовано, що позитивна енергія зеленого кольору резонує з нашою внутрішньою енергією, наповнює та відновлює нашу рівновагу. Доведено, що колір не тільки надає важливу інформацію про предмет, але й має здатність викликати думки та почуття.

Ключові слова: лісовий дизайн, зелений колір, психологічний вплив, емоції, фізіологія людини.

Abstract. The influence of forest design on the psyche and physiological functions of the person are investigated. It is proved that color and atmosphere not only provides important information about the subject, but also has the ability to cause thoughts and feelings. Some features of human perception of green color are considered, as well as the possibility of application of the studied relationships between color and psyche. It is found that the positive green energy resonates with our internal energy, fills and restores our equilibrium. It is proved that color not only provides important information about the subject, but also has the ability to cause thoughts and feelings.

Key words: forest design, green color, psychological influence, emotions, human physiology.

Постановка проблеми. У порівнянні із дослідженнями біохімічного, анатомо-фізіологічного дослідження психологічного впливу є менш затратним у часі та дозволяє отримати відносно швидко результат. Саме тому ми вирішили зупинитись на дослідженні впливу лісового дизайну через визначення рівня їх психологічної пристосованості. Окрім того, незважаючи на тривалі дослідження, вплив лісу на людину потребує додаткового вивчення.

Мета статті - вивчити та дослідити вплив лісового дизайну та зеленого кольору на психоемоційну сферу людини.

Фізіологічний вплив кольору на організм людини, її психічний стан залежить від багатьох факторів. Сприйняття кольору людиною – це процес, який пройшов складну еволюцію. Під час сприйняття людиною зовнішнього світу найбільше задіюються рецепторні і центральні ділянки зорового аналізатора. Саме ці органи у процесі еволюції зазнали найбільших фізичних змін. Сприйняття людиною зеленого кольору та дизайну лісової атмосфери має прямий вплив на фізіологію і психіку людини. Саме на визначення особливостей цього впливу спрямована дана стаття.

Стан дослідження. Вплив кольору вивчали багато науковців у галузі педагогіки, психології, антропології, медицини. Й. В. Гете вперше спробував охарактеризувати чуттєво-емоційний вплив не лише окремих кольорів, але й їхніх різноманітних сполучень [2].

Найбільшого вивчення впливу кольору та дизайну на психічне здоров'я людини набуло у другій половині ХХ ст. Розвиток психо-семантичного впливу кольору та дизайну екосистеми нині активно розвивається і має різні напрями спрямування

як самостійного розділу психології сприйняття кольору.

До науковців, які досліджували цей напрям у психології можна віднести праці: Л. Айсмен [3], Л. Бондс [9], Л. Миронової [5], В. Петренко [10], А. Рум'янцевой [11], П. Яньшина [12], М. Дерібере [13]. Дослідження впливу кольорів зеленої гама на психіку людини ґрунтуючись на попередніх дослідженнях у цьому напрямі.

Практичне застосування даного дослідження може бути використано в галузях реклами, психології мистецтва, психології реабілітації, безпеки праці та багатьох інших прикладних напрямках.

Виклад основного матеріалу. Здоров'я - це природна, абсолютна і повсякчасна цінність, яка займає верхню сходинку на ієрархічних сходах цінностей, а також у системі таких категорій людського життя як гармонія, творча праця, програма та ритм життєдіяльності. Можна виділити три рівні цінності здоров'я:

- біологічний;
- соціальний;
- особистісний (психологічний).

Зелений колір несе у собі хвильову енергетичну природу. Людина відчуває його несвідомо. Науковці засвідчують, що нерідко трапляються випадки, коли незрячі люди розрізняли колір через дотик. Це означає, що людський мозок сприймає колір та довколишнє оточення через енергію, яку ми відчуваємо, а отже і, колір і атмосфера оточення впливає на наш настрій, апетит. Теоретичним підґрунтям для розробки методів ландшафтної психотерапії з'явилася гіпотеза про можливість психофізичного «занурення» в різні «середовища» зовнішнього (фізичного, природного) і внутрішнього (психічного - чуттєвого і когнітивного) простору, і

усвідомленого перебування в них. За рахунок цього забезпечується можливість повноцінного відновлення психосоматичного ресурсу людини, подолання кризових станів і підвищення адаптивних здібностей особистості.

У медицині існує спеціальний напрям - ландшафтотерапія (або пейзаже-терапія), яке включає в себе лікування різноманітним методами і в тому числі за допомогою сільватерапії - лікування лісом, його красою та ароматами.

Як наше фізичне тіло для гарного самопочуття потребує регулярних фізичних вправи, так само і наша психіка для зміцнення потребує періодичного лікування. І лікарем для нього може стати краса природи та споглядання на ліс. Недарма ще язичники вважали, що оздоровлюється людина безпосередньо через природу.

Сприятливий вплив лісу на собі відчував кожен. Але, як вважають фахівці, особливо добре при певних діях прогулянки стежками з різноманітним типами лісу, по берегах звивистих річок або зображення лісів.

Зелений колір знімає зорову напругу, а повітря, іонізоване киснем і наповнений летючими органічними речовинами, зміцнює імунну систему людини. Не випадково відмічено, що перебування на природі і милування її красою сприяє якнайшвидшому одужанню пацієнтів після операцій і травм, а біль або хворобливі медичні процедури легше переносяться, якщо слухати голоси природи. Ну а в боротьбі зі стресами і нервовими перевантаженнями навряд чи щось може зрівнятися з прогулянками в лісі. Не випадково керівники багатьох великих американських фірм відправляють час від часу своїх співробітників підлікувати розхитані нерви не куди-небудь, а в ліс. Провівши місяць в лісі практично в повній самоті, один на один з дикою природою, вони повертаються оновленими людьми, готовими до нових трудових подвигів.

Тілесно-орієнтовані ландшафтні практики складають важливу ланку в структурі ландшафтної психотерапії. Існує різниця в тому, як функціонує і реагує тіло в міському середовищі, з її специфічною обстановкою, і в умовах природного лісового ландшафту. Ця відмінність ми визначаємо як пов'язану з реакцією природної адаптації до ритмічної організації лісового простору. Тілесно-орієнтовані прийоми ландшафтної терапії організовані за принципом природного включення в природні та біологічні ритми.

Поступове підвищення, в ході посилення контакту з власним тілом, адаптивної доцільності поведінки пов'язано розвитком більш глибокої зв'язку людини з реальністю навколишнього світу. Даний процес забезпечується концентрацією психо-енергетичного потенціалу на динаміці середовищних (зовнішніх) і психічних (внутрішніх) процесів.

Весь вплив лісового дизайну та лісу на людину у психотерапії можна звести до наступних положень:

1) природне середовище є ресурсною для психіки людини в необмеженому обсязі;

2) створення психологічного контексту знаходження людини в умовах дикої природи здатне забезпечити можливість психотерапії психосоматичних дисфункцій різного ступеня складності і відновлення функціональної активності психіки і тіла людини;

3) природні об'єкти мають конгруентними антропою реальності параметрами, здатними синхронізуватися з аспектами функціонування персонального і колективного несвідомого, збагачуючи тим самим психічну сферу людини. Природу ми розуміємо як упорядковане, цілісне або єдність, що виражає базові якості всієї сукупності явищ просторово-часової безперервності світу.

Зелений колір – один із основних кольорів, який має діапазон спектру з довжиною хвилі 500–565 нанометрів. Цей колір людина сприймає найбільше, адже він має найбільше відтінків живої природи. Серед усіх асоціацій, які викликають у людини найчастіше люди «бачать» у своїй свідомості дерева, траву. Цей феномен підтверджують результати асоціативного експерименту, проведеного ученицею К. Г. Юнга Вереною Каст 1980 р.

На зелений колір у випробовуваних виникали такі асоціації, як рослини – 43%, синій (сусідній колір) – 18%, вода – 10%, море – 10% [8, с. 4–6]. Й. В. Гете зауважив, якщо змішати жовтий зі синім, то вийде колір, який ми називаємо зеленим. Наше око бачить у ньому справжнє задоволення. Не хочеться рухатися далі. Й. В. Гете вважав зелений колір спокійним і таким, що урівноважує емоції [2, с. 6].

Ще у 1939 році вчений С.Краков заснавив, що саме вплив зеленого кольору максимально загострює інші органи чуття (слух, нюх). Дивлячись на зелені кольори, дерева і ліс, очі найбільше відпочивають. Окрім того, знижується артеріальний тиск, відновлюється зір, зменшується напруження судин ока. Цьому кольору відведена середня ланка у спекторальному діапазоні.

Людське життя еволюціонувало в оточенні зелені та навколишньої природи. Його найбільше в оточенні людини. Зелений колір в лісовому інтер'єрі допомагає людині відчувати себе захищеним, урівноваженим та допомагає відчувати рівновагу.

Екологічний дизайн є найбільш актуальним сучасним напрямком в дизайн-проектванні, багатогранним явищем, як проектно-художнім, так і соціокультурним, оскільки його об'єкти не тільки забезпечують комфортне фізіологічне і психологічний стан людей, дбайливе ставлення до природних ресурсів, а й формують смакові переваги, споживчі установки, світоглядні та естетичні ідеали і, в кінцевому рахунку, екологічну культуру.

Визначення і систематизація прийомів екологічного дизайну, які можуть забезпечити гармонійність співіснування людини і навколишнього природного середовища з метою її збереження, а також регулювання внутрішньої мотивації людини до екологічного способу життя.

Вплив факторів навколишнього середовища на психічний стан людини - явище комплексне. Фак-

тори можуть нівелюватися, взаємно компенсуватися, або накладатися один на інший, взаємно посилюючи один одного. Комфортний мікроклімат - це поєднання значень його показників, які при тривалому і систематичному впливі на людину забезпечують нормальний тепловий стан організму і відчуття комфорту. Забезпечити його сьогодні допомагають численні технічні пристрої, починаючи з пилососа, вентилятора, фільтра для води, зволожувача повітря, обігрівача, кондиціонера, пристрої для ароматерапії, закінчуючи системою «розумний будинок» [2].

Прийомами поліпшення мікроклімату приміщення є застосування озеленення та аква-дизайну. Рослини коректують вологість і хімічний склад повітря, збагачують повітря киснем і очищають його від вуглекислоти, токсичних речовин і пилу, іонізують і зволожують. Рослини створюють додаткову звукоізоляцію і шумопоглинання, а, виділяючи фітонциди, надають згубну дію на хвороботворні мікроби.

Фітодизайн дозволяє в комплексі вирішувати санітарно-гігієнічні, психологічні та естетичні проблеми. У сучасному фітодизайні превагує медико-біологічний аспект, коли враховують, насамперед, цілющі властивості рослин. Включені в інтер'єр можуть бути об'єкти ландшафтного дизайну: малі сади, присадибні ділянки, сади на дахах, як візуально, так і у вигляді великих багаторівневих композицій, оранжерей і зимових садів. Всі вони повинні проектуватися з додержанням вимог екології і при значних обсягах інженерних пристроїв і ресурсів, потрібних для підтримання стабільності штучних природних систем (освітлення, полив, підживлення рослин, дренажу ґрунтів, підтримання температурного режиму та ін.).

Люди все менше часу проводять на природі, втрачаючи таким чином необхідний буфер здоров'я. А даремно. З'являється все більше доказів того, що контакт з природою має значний позитивний вплив на психічне здоров'я.

Це пов'язано зі зниженим рівнем стресу, має величезні наслідки і для фізичного здоров'я, зменшенням рівня депресії і тривожності, підвищенням стійкості, а також поліпшенням самооцінки і бажання взаємодіяти з соціумом. Такі позитивні ефекти були помічені не тільки при безпосередньому впливі природи на людину - як в лісі або парку, а й в результаті перегляду фотографій з природними сценами або ж коли людина просто дивиться у вікно.

Колір впливає на продуктивність праці людини. У хроматичній терапії, зелений використовується саме тоді, коли треба заспокоїти душу і розум. Він допомагає розслабити тіло, від розумової і фізичної втоми. Це відмінний засіб для лікування станів тривоги і нервозності, щоб допомогти людині та повернути їй душевну рівновагу і внутрішній спокій.

Існує методика колірного тесту, складеного швейцарським психотерапевтом М. Люшером наприкінці 40-х рр. XX ст. [17]. М. Люшер розробив

основи функціональної психології кольоросприйняття.

Його колірний тест спрямований на вивчення ситуативного емоційного стану особистості та її адаптації до різних соціально-психологічних ситуацій.

Цю методику майже 70 років успішно використовують багато педагогів, психіатрів і психологів у всіх країнах світу для дослідження особливостей психології різних професійних і етнічних груп. В основі тесту є ґрунтовні закономірні зв'язки між різноякісними колірними енергіями та певними психічними процесами, станами та явищами. М. Люшер, який використовував у власному тесті для зеленого кольору темний тон зі синім відтінком ялинкової хвої, пов'язував його зі стабільністю, твердістю, наполегливістю та сталістю.

У зеленого, як у будь-якого іншого основного кольору залежно від тону, змінюється значення. Що більше в ньому темно-синього, то твердішим, холоднішим, напруженішим, жорстокішим він сприймається психологічно. Так само, як молекули утворюють структуру твердого тіла певної жорсткості, невидиму зовні, так і в людській душі виникає відчуття внутрішнього напруження.

Зелений за М. Люшером – це стабільність переконань, самоповага, непорушність моральних цінностей [17, с. 18]. Психологічним значенням зеленого є також відчуття власної значущості, що виявляється у повазі, гідності, компетентності, авторитеті, владі, домінанті в певному просторі. Якщо особа, яка вибирає зелений не володіє внутрішньою стабільністю, а відповідно і цілісністю, гармонійністю, то позитивні якості підміняються демонстрацією, для зовнішнього ефекту – манірністю, чванливістю, погордою, іноді хвалькуватістю й ін.

Існують наукові докази, що природне споглядання може зробити людину більш щасливою і здоровою. Пацієнти, які перенесли операції в лікарні швидше видужували тільки тому, що їх вікна виходили на приголомшливе природне видовище. Якщо немає можливості створити, таку вражаючу панораму з вікна, то досить посадити декілька дерев або повісити фотографії з видом природи, а також можна використовувати в інтер'єрі природні матеріали.

Безліч відтінків зеленого мають різне тлумачення і вплив на нервову систему людини. Так, насичені хвойні тони вказують на міцність, довговічність і стабільність. Такі кольори вибирають люди, які є впевнені в собі і мають стійкі життєві позиції. Ніжні відтінки шавлії і моху мають заспокійливу дію, а смарагдовий і малахітовий вказують на прагнення до розкоші й багатства. Збудливий вплив має на людину комбінація зеленого і жовтого. Цей симбіоз асоціюється з весною, оновленням і оптимізмом. Зелений колір широко використовується і в медичних цілях. Він нормалізує артеріальний тиск, прискорене серцебиття. Також є незамінним під час сильних нервових розладах і мігрени [18, с. 2–3].

Отож зелений колір у психології та медицині вважається безумовно позитивним і навіть ко-рисним. Постарайтеся запам'ятати відчуття природного зеленого кольору. Відтінки зеленого, в яких переважає синій колір, мають заспокійливий вплив.

Так, холодний зелений допомагає розслабитися і зняти напруження. Його навіть використовують у разі психотерапевтичного лікування клаустрофобії – боязні замкнутого простору. Людині, яка страждає на клаустрофобію, пропонують провести якийсь час у закритій кімнаті, стіни якої пофарбовані в м'який зелений відтінок. Як показали дослідження, заспокійлива зелена атмосфера дає змогу таким пацієнтам набагато легше переносити час перебування в обмеженому просторі кімнати [18, с. 3].

Окрім позитивного, зелений колір може мати і негативний вплив. Холодні та темні відтінки цього кольору можуть стати причиною сонливості, апатії та навіть депресії. Величина гнітючого ефекту безпосередньо залежить від кількості синьої барви в зеленому відтінку.

Висновок. У результаті дослідження впливу лісового дизайну та зеленого кольору на психіку людини, варто зазначити, що цей вплив суттєвий. Він реалізує свою дію таким чином: вплив барви на тіло; вплив символу кольору, який відтворює лісову атмосферу; гармонізація та відновлення функцій організму. Зелений колір рекомендується використовувати в разі потреби в релаксації, заспокоєнні, відновленні сил після емоційного стресу, під час збудження нервової системи.

Отож вибір зеленого кольору як найулюбленішого відображає фізіологічну і психологічну потреби людини в спокої, підтримці, розслабленні.

Список використаних джерел:

1. Андрушко Л. М. Вплив синього кольору на психіку та фізіологічні функції людини / Л. М. Андрушко, В. П. Ясінський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2016. – № 1. – С. 198–209.
2. Значение зеленого цвета в психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam-sebe-psycholog.ru/articles/znachenie-zelenogo-cveta-v-psihologii>
3. Айсмен Л. Дао цвета / Л. Айсмен. – М.: «Эксмо», 2005. – 173 с.
4. Вундт В. Основы физиологической психологии / В. Вундт. – М.: Знание, 1980. – 589 с.
5. Шалагінов Б. Б. Эстетика Й. В. Гете: Дослідження / Б. Б. Шалагінов. – К.: Вежа, 2012. – 149 с.
6. Курий С. Зелёный. Откуда берёт истоки символика этого цвета? / С. Курий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shkolazhizni.ru/psychology/articles/36069/>
6. Люшер М. Сигналы личности / М. Люшер. – Воронеж: МОДЭК, 1993. – 160 с.
7. Якоби И. Психологическое учение К. Г. Юнга. – 1996 / И. Якоби [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://skadovsklib.ru/novinki/psihologicheskoe-uchenie-k-g-yunga-iolanda-yakobi.htm>
8. Бондс Л. Магия цвета. Цветотерапия на каждый день / Л. Бондс; пер. с англ. Н. Мухина. – СПб.: Питер, 1997. – 384 с.
9. Шварц Л. А. Изменения цветоощущения в эмоциональных состояниях / Л. А. Шварц // Проблемы физиологической оптики. – М., 1948. – Т. 6. – С. 314–320.
10. Яньшина П. В. Введение в психосемантику цвета / П. В. Яньшина. – Изд. 3-е. – Самара: СамГПУ, 2011. – 277 с.
11. Кравков С. В. Цветовое зрение / С. В. Кравков. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 186 с.
12. Дерибере М. Цвет в жизни и деятельности человека / М. Дерибере. – М.: Знание, 1965. – 343 с.
13. Андрушко Л. М. Вплив червоного кольору на психосоматику людини / Л. М. Андрушко, В. П. Ясінський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – № 2. – С. 15–20.
14. Андрушко Л. М. Значення білого кольору в інтер'єрі / Л. М. Андрушко, Н. Й. Дядюх-Богатко // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.18. – С. 283–287.
15. Миронова Л. Н. Цветоведение / Л. Н. Миронова. – Минск: Высш. шк., 1984. – 286 с.
16. Рум'янцева А. Н. Экспериментальная проверка методики исследования индивидуального предпочтения цвета / А. Н. Рум'янцева // Вестник МГУ. – М., 1986. – Серия «Психология». – № 1. – С. 67–69.
17. Кандинский В. В. Избранные труды по теории искусства: в 2-х т. – Т. 2. – Изд. второе, испр. и доп. / В. В. Кандинский; под ред. Н. Б. Автономовой, Д. В. Сарабьянова, В. С. Турчина. – 1918–1938. – М.: Гилея, 2008. – С. 365–393; 427–438.

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Sokachyk R.N.

*graduate of the department of the history of world music,
Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine*

Сокачик Рената Николаевна

*аспирантка кафедры истории мировой музыки,
Национальная музыкальная академия Украины
(НМАУ) им. П.И. Чайковского*

«HARAKIRI» BY PETER EÖTVÖS: THE ROLE OF JAPANESE TRADITIONS IN EARLY CAREER OF THE AUTHOR

«ХАРАКИРИ» ПЕТЕРА ЭТВЕША: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЯПОНСКИХ ТРАДИЦИЙ В НАЧАЛЕ ТВОРЧЕСКОГО ПУТИ АВТОРА

Summary: *This publication deals with the chamber opera "Harakiri" of the Hungarian composer, Peter Eötvös. This work is the first experiment in the field of theatrical music of the author and the one of several opuses that were created under the impression of the Japanese traditional theater, with versions of which Eötvös acquainted in the city of Osaka (Japan). The work is written on the text of the writer István Bálint and is dedicated to two tragic deaths: the hara-kiri of the Japanese playwright Yukio Mishima and the suicide of the German composer Bernd Zimmermann. The opera demonstrates the ritual of hara-kiri, or rather, the preparation for it. In addition to specific vocals, for the musical embodiment of this process, the traditional Japanese wind instrument sakuhachi and an atypical percussion instrument - a woodcutter are used.*

Key words: chamber opera, theater "noh", kabuki, sakuhachi, harakiri.

Аннотация: В статье рассмотрена камерная опера «Харакири» венгерского композитора, Петера Этвеша. Данное произведение является первым экспериментом в области театральной музыки автора и является одной из нескольких опусов, которые были созданы под впечатлением японского традиционного театра, с разновидностями которого Этвеш ознакомился в городе Осака (Япония). Произведение написано на текст писателя Иштвана Балинт и посвящается двум трагическим смертям: харакири японского драматурга Юкио Мисимы и самоубийству немецкого композитора Бернда Циммерманна. В опере композитор демонстрирует ритуал харакири, а точнее - подготовку к нему. Для музыкального воплощения этого процесса, кроме специфического вокала, используется традиционный японский духовой инструмент сакухачи и нетипичный ударный инструмент - дровосек.

Ключевые слова: камерная опера, театр «но», кабуки, сакухачи, харакири.

Одним из важных представителей оперного искусства современности справедливо считается венгерский композитор и дирижер Петер Этвеш (венг. Péter Eötvös, 1944 *). Талантливый художник, ученик Б.А.Циммермана и К. Штокхаузена, представляет свое творчество в разных жанрах: ему принадлежат десятки произведений для симфонического оркестра, концертные опусы и камерно-инструментальные произведения. Однако наиболее значительные достижения ему удалось осуществить в области театральной музыки, которая в творчестве Этвеша представлена в трех различных жанрах: камерная опера, полномасштабная опера и опусы так называемого «музыкального театра».¹

Несмотря на широкую популярность деятельности П. Этвеша по всему миру, исследований о его творчестве до сих пор не хватает. Из важных работ которые дают в основном лишь общую характеристику театрального творчества автора, следует выделить книгу венгерского музыковеда, Марты Грабоц, профессора Страсбургского университета музыки во Франции [3]; также важным источником

информации об условиях создания опер П. Этвеша есть книга в форме диалога с композитором написана португальским музыковедом, Педро Амарал [2]. Однако названные работы не предусматривают интонационно-драматургического анализа произведений композитора и ограничиваются описанием идейно-эстетического характера. За последнее десятилетие на родине композитора так же наблюдается оживление в заинтересованности к оперному творчеству композитора; ценным материалом является диссертация Кристины Медери под руководством упомянутой уже М. Грабоц, в которой дается детальный анализ полномасштабной оперы Этвеша по роману Г.Г. Маркеса «О любви и прочих бесах» [4]. Данный факт малоисследованности творчества Петера Этвеша, особенно на территории восточной Европы, определяет актуальность и новизну работы. Целью данной статьи является исследование особенностей использования восточной (японской) тематики в оперном творчестве П. Этвеша, а также рассмотреть начало формирования театрального мышления венгерского композитора.

¹ Полный список сочинений Петера Этвеша представлен на композиторской странице автора:

<http://eotvospeter.com/compositions>

Среди двенадцати различных по жанру и технике создания театральных опусов венгерского композитора современности Петера Этвеша можно выделить четыре оперы, которые связаны с восточными, а точнее, с японскими традициями. В двух из них никак не представлены конкретные японские образы и сложно было бы в них даже найти восточные интонации, однако, как признает сам автор, их концепция целиком построена на японских театральных традициях.

К таким относится хорошо известная первая полномасштабная опера П. Этвеша «Три сестры»,² которая четко следует сюжету одноименной драмы Антона Чехова. Однако главных героинь (роли которых, как известно, выполняют мужские тембры-контртеноры) он наделяет амплу оннагата из японского театра «но», где все роли, даже женские, исполнялись мужчинами.

На два десятка лет раньше «Трех сестер» была создана камерная опера «Радамес».³ Название и главный герой произведения, конечно, апеллируют к опере Верди «Аида». Произведение в одном акте показывает в несколько гиперболизированной манере репетицию постановки данной оперы, где трое режиссеров (оперный, театральный и кинорежиссер) из-за кризисной ситуации и недостатка актеров делят между собой одного актера, который, имея тембр контртенора, способен исполнять как женские, так и мужские роли. В подобной абсурдной ситуации с одним исполнителем и тремя режиссерами, по словам Этвеша, скрывается влияние японского кукольного театра бунраку. В этом театре мастер управляет головой и правой рукой персонажа, ассистент – левой рукой, а студент – ногами куклы. В результате «Радамес» представляет собой немало странный европейский вариант бунраку.

Однако есть настоящие «японские шедевры» в наследии композитора. Еще в период работы над оперой «Три сестры» Этвеш заинтересовался японской памяткой истории, дневником XI века, который принадлежал японской поэтессе Леди Сарашина. Мемуары, наполненные одновременно лирикой и мудростью, вдохновили композитора на создание уникального произведения «As I crossed a Bridge of Dreams» (1998-1999) в жанре так называемого Klangtheater. Спустя десятилетия Этвеш снова обратился к аналогичному сюжету, создав уже полномасштабную оперу «Леди Сарашина» (2007).⁴

Все вышеназванные театральные произведения венгерского композитора были написаны под влиянием поездки в Японию в конце 1960-х годов. В данной статье будет попытка проникнуть в одно из таких произведений – камерную оперу «Харакири».

По авторскому определению, «Харакири» – это музыкальная сцена на японском языке для вокалистки-чтеца, нарратора и трех инструментов. Премьера состоялась 22 сентября 1973 в Германии в Beethovenhalle города Бонн.

В книге португальского композитора и теоретика Педро Амарала, которая была написана в 2015 году в форме диалога с П. Этвешом, композитор так говорил об этом произведении: «Написанная в 1973 году опера «Харакири» является первым произведением из списка моих опусов, при написании которого я ориентировался уже на конкретную идею и сценическую концепцию. Создание этого произведения спровоцировало конкретное событие: смерть Мисимы, а точнее – его харакири 25 ноября 1970. Это трагическое событие определяет не только название и ритуальный смысл моего сочинения, но и дало возможность проникнуть в музыкальный жанр, в котором мне уже давно хотелось творить, и использовать принципиально новый музыкальный язык, характерный для данной тематики» [2].

Известно, что из пяти всемирно признанных японских классиков XX века четверо (Агутагава Рюноске, Дадзай Осаму, Мисима Юкио и Кавабата Янусари) завершили свой жизненный путь самоубийством, только Танидзаки Дзюнъитиро умер собственной смертью.

Все же наиболее «художественным» было харакири Мисимы Юкио. Как известно, он был очень неоднозначной личностью. Будущий автор таких всемирно известных романов, как «Исповедь маски», «Запрещенные цвета», «Патриотизм» и других, хотя и родился в богатой семье, рос в психологически сложных условиях: сначала из-за слабого здоровья был изолирован практически от всего мира, воспитывался у бабушки, которая и привила мальчику любовь к прозе и театру. Только в двенадцать лет он попал обратно в семью, где жестокие методы воспитания отца были резким контрастом с детским периодом Юкио и повлияли на его становление. Уже в его самой первой повести «Цветущий лес» главными темами станут «красота» и «смерть». Как известно, в дальнейшем творчестве Мисимы эти мотивы получают широкое вариативное развитие. Закончив юридический факультет по воле отца, Юкио никогда не работал по профессии, его больше привлекала литература. Будучи уже известным автором, Мисима в 1966 году сблизился с главным редактором националистического журнала «РОНС», из активистов которого позже была создана военизированная группа «Общество щита». 25 ноября 1970 Мисима с четырьмя активистами «Общества щита» прошли на базу су-

² Полномасштабная опера П. Этвеша «Три сестры» (1996-1997) по одноименной драме А. Чехова, либретто принадлежит К. Хеннебергу и самому П. Этвешу. Премьера состоялась 13 марта 1998 в лионском оперном театре.

³ Камерная опера П. Этвеша «Радамес» (1975, вторая редакция - 1997) на трех языках: немецком, английском и итальянском; либретто принадлежит самому П. Этвешу, но базируется на тексте Антонио Гислантони (либретти-

ста к вердиевской опере «Аида»), Джузеппе Верди, Ондраша Елеш, Ласло Нойман и Манфреду Нихаус. Премьера состоялась в марте 1976 в Кельне на во время Musik-Theater Festival.

⁴ Одноактная опера П. Этвеша «Lady Sarashina» (2007) на основе дневника японской поэтессы XI века, Леди Сарашина, либретто - Мария Мезеи. Премьера состоялась 4 марта 2008 в Лионском Национальном оперном театре.

хопутных войск Сил самообороны в Итигая, где совершили неудачную попытку военного переворота. Мисима с балкона призвал солдат защитить традиционные монархические ценности и свергнуть конституционный строй. Однако его речь вызвала лишь раздражение у слушателей. Поняв это, Мисима вернулся в кабинет, где совершил ритуальное самоубийство. Известно, что утром этого же дня он прислал редактору текст своего последнего романа «Падение Ангела». После самоубийства Мисимы еще семеро его последователей совершили также обряд сэппуко.

Многие считают, что, несмотря на политический антураж «спектакля» смерти Мисимы, его мотивы были исключительно личностными, якобы драматург заранее задумал такую поэтическую смерть, чтобы увековечить свое имя в истории. Один из известных переводчиков произведений Мисимы на русский язык Григорий Чхартишвили приводит интересную аналогию смерти японского художника с его творческим методом: «Пьесы Мисима писал следующим образом: сначала – финальную реплику, затем весь текст, начиная с первого действия, без всякого исправления. Так же он и поступил со своей личной жизнью. Когда финальный эпизод был придуман, все остальное как будто выстроилось самостоятельно». Хотя немного ранее в своей книге он также отметил: «Когда-то самураи вырезали себе живот, чтобы обратить внимание общества на определенное событие или явление. Получается, Мисима сделал то же по отношению к японской литературе. Она должна быть ему пожизненно благодарной» [4].

Нужно помнить, что у японцев совсем другое восприятие смерти по сравнению с европейцами. Для них трагедия прекраснее комедии, похороны торжественнее свадьбы, и вообще они предпочитают скорее хорошую смерть, нежели счастливую жизнь. Недаром в японском языке существует целый суицидный словарь, где для каждого из видов самоубийства есть отдельный термин. Японский буддолог Томомацу Энтай писал: «Меня удивляет, что смерть вызывает у европейцев такой страх. Единственное их желание – это жить. Они боятся не только говорить, но даже думать о смерти. Поэтому и вся европейская культура односторонняя, перекошенная в сторону жизни».

Но после этих слов трудно не вспомнить еще одну фигуру, которой также посвящается данное произведение и с которой долгое время была связана судьба П.Этвеша. Речь идет о немецком композиторе второй половины XX века Бернде Алоисе Циммерманне. Приехав в Кельн для усовершенствования своего композиторского и дирижерского мастерства, 22-летний Петер Этвеш попал в класс этого гиганта музыкального авангарда. Хотя творческие взгляды у них не всегда совпадали, их связала тесная дружба. Циммерманн видел большой талант в своем молодом ученике и даже дове-

рял ему весомое участие в подготовке к сценическому воплощению своих театральных опусов. Так, Этвеш сыграл хотя и только техническую, но очень важную роль в постановке оперы «Солдаты» Циммерманна по одноименной драме Якоба Ленца. После премьеры этой оперы в 1965 году весь мир заговорил о немецком гении, однако Циммерманну при жизни больше не посчастливилось слышать свой шедевр со сцены, поскольку его постоянно обвиняли в сложности и «надуманности» его музыки. Скрытный и депрессивный по своей природе, Циммерманн не выдержал дальнейших творческих провалов и неприятия со стороны публики и коллег. Через пять дней после завершения и отправки в печать своего последнего произведения на текст Ветхого Завета «*Ich wandte mich und sah an alles Unrecht, das geschah unter der Sonne*» он покончил жизнь самоубийством в возрасте 52 лет.

Итак, произведение, посвященное сразу двум трагическим событиям, было написано по заказу доктора Вольфганга Беккера, который в тот период был главой организации современной музыки WDR (*Westdeutscher Rundfunk Köln*). Он создал фестиваль, который был связан с популяризацией японской музыки, при участии известного ансамбля ТОКК,⁵ художественным руководителем которого был Ишии Маки. В этом ансамбле музицировали два всемирно известных мастера игры на сакухачи – Аоки Шицуо и Якояма Кацуя, а роль вокалистки-речитатора исполняла Ишии Кауру.

Будучи пораженным харакири Мисимы, один будапештский друг Этвеша, писатель Иштван Балинт написал довольно интересную пьесу. Оригинал текста Балинта состоит из семи частей, однако Этвеш использовал только одну. Трагическое в данной выбранной части дополняется несколько бурлескным. Главный герой рассказывает, что у него появилось очень много проблем: у него есть семь матрасов. Герой получил каждый матрас от разных лиц и планирует вернуть их по очереди каждому. Вот отрывок из текста Балинта: «Я вернул первый матрас матери, второй матрас своей жене, третий матрас женщине, с которой я сплю кроме жены, четвертый матрас - вам, вы же помните!..» - и так далее, пока дело не доходит до седьмого матраса, возвращение которого уже в интерпретации Этвеша венчается ритуалом харакири.

Инструментальный ансамбль японского театра довольно необычный, с незначительным количеством ударных инструментов и особым видом флейты – нокан. Однако в "Харакири" используется другая разновидность флейты – сакухачи, традиционный инструмент дзен-буддизма. Известно, что П. Этвеш сам хорошо владеет данным инструментом, звукоизвлечение на котором является довольно сложным. Однако по практическим причинам впоследствии сакухачи были заменены двумя басовыми кларнетами.

Манера фиксации партий сакухачи достаточно специфична. Во время написания данной оперы

⁵ Именно этому коллективу посвятил данный опус П.Этвеш.

композитор исходил из возможных взаимосвязей этих двух инструментов, воспринимая их скорее как театральные актеры, чем как простые инструменты. В начале каждой из частей обозначены взаимные перспективы движения двух сакухачи (INeinander – навстречу друг другу, DURCHeinander – через друг друга, GEGENeinander – напротив, NEBENeinander – параллельно, MITeinander – вместе, HINTEReinander – по очереди, FÜReinander – друг для друга, VONeinander – друг от друга, ANeinander – друг до друга, AUFeinander – друг на друга и т.д.). Данные обозначения указывают не только на перспективу движения, а также на временные взаимоотношения между инструментами.

Кроме этих двух инструментов, оставаясь в традициях театра "но",⁶ используется также один специфический ударный инструмент (дровосек): в более или менее регулярное время рассекает кусок дерева, который постепенно становится меньше, а, соответственно, звучание становится все выше.

Эти три инструменталиста обеспечивают фон для речитатора и нарратора на японском языке. Следует подчеркнуть, что роль нарратора в опере второстепенная и была включена в нее относительно недавно исключительно по техническим причинам. Его функция – перевести японский текст на язык страны, где выполняется представления. Но несмотря на вторичность нарратора, прослеживается его интересная драматургическая роль: он никоим образом не относится к действию и даже к сюжету, а скорее к зрителям, создавая своеобразный мост между сценой и зрительным залом.

Если прислушаться к партии японского речитатора, можно заметить, что хотя тембр – женский, речь идет о мужском персонаже. Этот прием можно было бы воспринимать как обратный вариант традиций японского театра, где мужчины (онагата) исполняют женские роли. Однако, как признается сам Этвеш, использование женского тембра было прежде всего практическим решением: во время премьеры 1973 года в его распоряжении был только женский голос.

Даже не взглянув в партитуру, можно почувствовать, что партия речитатора очень свободная. Она подается без точной нотации, только в графическом виде, что показывает интонационные колебания. Все ходы, включая широкие интервалы, заполняются протяженным *glissando*. По желанию композитора эта партия выполняется очень медленно, с особыми замедлениями некоторых слов, опять же, приближая произведение к традициям театра "но".

Внутреннее время произведения разделяет на приблизительно регулярные этапы дровосек-ударник, который имеет абстрактную функцию – дробит время. В драматическом смысле он также не имеет отношения к сюжету, выступает лишь в роли эмпирического часов для маятника и сигнализирует

большие отрезки времени. Однако его роль важна в акустическом и даже визуальном смысле: процесс и сам жест дробления дерева вызывает психологическое напряжение, которое готовит слушателей-зрителей к ритуалу хакакири.

«Хакакири» является первым театральным опытом молодого композитора, который в начале 1970 годов еще не планировал связывать свою жизнь с жанром оперы. Данная музыкальная сцена обладает особой психологической атмосферой гипнотического характера, которая совсем не присуща западной музыке. Несколько позже композитор осознал, что в современном театральном опусе, тем более с музыкой подобного характера, для облегчения слухового восприятия необходимо уже в самом начале произведения задать очень конкретное настроение для слушателей. В данной камерной опере Этвеш решил это сделать не музыкой, а словами: первое, что встречается в партитуре, – короткий пролог на немецком языке, в котором композитор выражает собственные наблюдения относительно понятий жизни и смерти. Предполагается, что пролог должен провозглашаться перед каждым показом данной сцены во время подготовки сцены и актеров. Речь венчается следующими словами: «Не забывайте, что хакакири – это часть жизни. Кто не знает, что такое жизнь, тот должен умереть».⁷

Несмотря на то, что 21 минута музыкального воплощения этого ритуала производит впечатление свободного сквозного развития с очень пластичным непрерывным движением, партитура «Хакакири» поражает количеством очень точных и логических указаний. Делится она на два раздела с небольшим речитативным вступлением солистки, в пределах которых происходит разделение на двадцать частей, которые в свою очередь также разделяются на микрочастицы. Данное разделение, как уже говорилось, зависит от специфического участника действия – дровосека, точнее, от его ударов.

Хотя и вступление является скорее декламацией солистки, чем вокалом, композитор очень четко оформляет ее партию графическим образом, указывая не только высоту, но и каждое замедление и остановку разговора. Для реплик рассказчика, который, как уже говорилось, переводит японскую речь, каждый раз выделяется отдельная микрочастица, за которую он успеваает передать смысл событий.

После вступления звучит первый удар «дровосека». Поэтому в партии вокалистки преобладает только волнообразная «нотация», наложенная на прямую линию, показывая лишь интонационные колебания. Только ради недопущения «рубатного» расхолаживания в партии исполнительницы в отдельных случаях композитор урывками выписывает точные нотные высоты, как будто возвращая ее к определенному исходному положению. Параллельно движению вокального мелоса появляются еще две линии – двух сакухачи (бас-кларнетов).

⁶ Один из видов японского драматического театра, у истоков которого стояли стояли Канъами Киёцугу и его сын Дзэами Мотоки.

⁷ Слова П.Этвеша, добавлены к партитуре в 1988 году.

Если вокал даже визуально является демонстрацией свободы, хотя и контролируемой, то партия духовых четко выдержанна во всех параметрах: кроме общей точной ритмической фиксации и ладовой организации, каждая фраза сопровождается строгой технической инструкцией (включая также указания точного градуса угла вдвухания воздуха) и имеет индивидуально выписанный темп согласно метроному, каждая музыкальная высота обладает конкретным штрихом и динамичным оттенком. Заметим, что, несмотря на одновременное существование во времени двух пластов – вокала и инструментов, точная метрическая фиксация указана только в партии духовых и ударника. Из реплик рассказчика, выписанных в партитуре,⁸ можно узнать о содержании первой завершенной литературной мысли: «Утром проснулся в холодном поту, с ночной рубашки хоть пот выжимает, мое тело, кровать, вся комната имеет неудержимый запах, встаю, принимаю душ, выглядываю из окна, вижу грузовую машину, которую еще вчера заказал по телефону. Вперед!»

Вторая завершенная фраза рассказывает следующее: «Я вернул первый матрас матери, второй матрас своей жене, третий матрас женщине, с которой я сплю кроме жены, четвертый матрас - вам, вы же помните! Пятый матрас вернул союзу, шестой матрас... сейчас не помню...» Наблюдается общий рост эмоционального волнения в музыке: композитор указывает в партии всех исполнителей большое количество украшений (трели, тремоло, частые форшлагги) и обогащает звучание вибрато. Неожиданные всплески в партии вокалистки, а также в духовых, которые часто усиливаются острыми акцентами, создают напряженную психологическую атмосферу. Поэтому постепенно характер звучания сакухачи станет напоминать «рубато» вокала и по сравнению с первой фразой, где они существовали в разных измерениях, сейчас ощутима тенденция их слияния в перспективе развития музыки.

Последняя, третья фраза вокалистки охватывает второй раздел «Харакири». В партитуре он заметно отделен от первого раздела целым тактом «пустоты». Однако на слух эта генеральная пауза воспринимается скорее как продолжение предыдущей музыки, готовит слушателей к финальной развязке. «Вот и седьмой матрас...» - более ничего не конкретизируя, слова навсегда пропадают из дей-

ствия. Вокалу также больше нет места в произведении, однако нет острого ощущения его исчезновения: голос как будто растаял среди *glissando* духовых. Таким образом, второй раздел превращается в «режим ожидания», который композитор музыкально оформил очень свободными переключками между двумя инструментами. Музыка становится нестабильной, темп и метрика наблюдаются все чаще. Особое напряжение вызывает дровосек, ускоренные удары которого каждый раз напоминают о неизбежном конце, который вот-вот наступит.

Несмотря на камерность во многих параметрах оперы «Харакири» Петера Этвеша, ее по праву можно считать знаковой в театральном наследии автора. Данный эксперимент является первым опытом молодого композитора не только в сфере оперного искусства, но и в применении ритмо-мелодики, пластики и даже философии японского традиционного театра, компоненты которого будут иметь важное место в дальнейших масштабных оперных проектах венгерского автора. Также в «Харакири» композитор впервые демонстрирует собственное чувство категории «времени», что в более поздних произведениях будет выступать иногда как отдельный, сопровождающий все события «персонаж».

Список использованной литературы:

1. Теория современной композиции: учеб. пособие / ред. В. С. Ценова. Москва: Музыка, 2005. 624 с.
2. Eötvös Péter – Pedro Amaral: *parlando-rubato. Beszélgetések, monológok és egyéb kitérők / hungarian translation J. Jancsó.* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2015. 310 s.
3. *Les opéras de Peter Eötvös Entre orient et occident / Sous la direction de M. Grabócz.* Paris, Éditions des archives contemporaines, 2012. 174 p.
4. Megyeri Krisztina. *Eötvös Péter Love and other demons című operájának dramaturgiája és kifejezőeszközei: doktori értekezés / K.Megyeri;* Budapest Liszt Ferenc Zeneművészeti egyetem, 2013, - 266.
5. Чхартишвили Г. Писатель и самоубийство - Изд. 3-е. – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – 574 с.

⁸ Японский текст в партии рассказчика в нотном тексте подается тремя переводами: на английском, немецком и венгерском языке.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Balakireva Viktoriia Anatoliivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogical Technologies of Primary Education of State Enterprise K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University, torri.kosenko@gmail.com Odessa City, Ukraine

PERSONAL-ACTIVITY APPROACH OF FUTURE TEACHERS PREPARING FOR WORK ACTIVITY OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Balakireva Viktoriia c. Anatoliia,
kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, kierownik Katedry Technologii Pedagogicznych w Szkolnictwie Podstawowym Uczelni Państwowej « Południowo Ukrainiński Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia K. D. Uszynskiego», torri.kosenko@gmail.com Ukraina, m. Odessa

ПОДЕЈСЬЦІЕ ПЕРСОНАЛНІЕ АКТИВІЗУЮЧЕ ДО КШТАЛЦЕНІА ПРЗЫШЛЫХ НАУЧЫЦІЕЛІ ЗАЈЄЦ ПЛАСТЫЧНЫХ В ШКОЛЕ ПОДСТАВОВЕЈ

W artykule uzasadniono jest podejście personalnie aktywizujące do kształcenia przyszłych nauczycieli zajęć plastycznych w szkole podstawowej. Udowodniono aktualność wspomnianego problemu w warunkach współczesnej Ukrainy. Stwierdzono, że nauka pedagogiczna nagromadziła znaczne doświadczenie w określaniu istoty i sposobów realizacji podejścia personalnie aktywizującego. Określono podejście personalnie aktywizujące do organizacji działalności plastycznej uczni jak złożonego utworzenia personalnego, które obejmuje elementy strukturalne, cechy osobowości i zdolność samodoskonalenia; do opanowania wiedzy, umiejętności i kompetentności, niezbędnych do pracy w szkole podstawowej.

Celem działalności edukacyjnej w procesie kształcenia przyszłych nauczycieli do organizacji zajęć plastycznych uczniów jest budowanie mechanizmów samoregulacji uczenia się, działalności przedmiotowej i interakcji z podobnie myślącymi ludźmi i nauczycielami na podstawie maksymalnej pomocy dla studentów w rozwiązywaniu problemów edukacyjnych.

Treść nauczania personalnie aktywizującego powinna zawierać społecznie istotne motywy działalności zawodowej; zdolności pedagogiczne; wiedzę i umiejętności pedagogiczne, metodologiczne i psychologiczne; aktywność społeczną osobowości przyszłego nauczyciela szkoły podstawowej.

Słowa kluczowe: *podejście personalnie aktywizujące, uczniowie szkoły podstawowej, kształcenie przyszłych nauczycieli, zajęcia plastyczne.*

Балакірева Вікторія Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного Закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», torri.kosenko@gmail.com Україна, м. Одеса

ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано особистісно-діяльнісний підхід підготовки майбутніх учителів до трудової діяльності молодших школярів. Доведено актуальність означеної проблематики в умовах сучасної України. З'ясовано, що педагогічна наука накопичила чималий досвід з визначення сутності та шляхів реалізації особистісно-діяльнісного підходу. Визначено особистісно-діяльнісний підхід до організації трудової діяльності учнів як складне особистісне утворення, що включає в себе структурні компоненти, якості особистості та здатність до самовдосконалення; оволодіння знаннями, уміннями і навичками викладання у початкових класах.

Метою навчальної діяльності в процесі підготовки майбутніх учителів до організації трудової діяльності учнів є побудова механізмів саморегуляції навчання, предметної діяльності й актів взаємодії з однодумцями і викладачами від максимальної допомоги студентам у вирішенні навчальних задач.

Зміст особистісно-діяльнісного навчання повинен включати соціально значущі мотиви професійної діяльності; педагогічні здібності; педагогічні, методичні та психологічні знання та вміння; соціальну активність особистості майбутнього вчителя початкової ланки.

Ключові слова: особистісно-діяльнісний підхід, молодші школярі, підготовка майбутніх учителів, трудова діяльність.

Балакирева Виктория Анатольевна,

кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой педагогических технологий начального образования

Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», torri.kosenko@gmail.com

Украина, г. Одесса

ЛИЧНОСТНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ТРУДОВОМУ ОБУЧЕНИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье обосновано личностно-деятельностный подход подготовки будущих учителей к трудовой деятельности младших школьников. Доказано актуальность этой проблематики в условиях современной Украины. Установлено, что педагогическая наука накопила большой опыт по определению сущности и путей реализации личностно-деятельностного подхода. Определен личностно-деятельностный подход к организации трудовой деятельности учащихся как сложное личностное образование, включающее в себя структурные компоненты, качества личности и способность к самосовершенствованию; овладение знаниями, умениями и навыками преподавания в начальных классах.

Целью учебной деятельности в процессе подготовки будущих учителей к организации трудовой деятельности учащихся является построение механизмов саморегуляции обучения, предметной деятельности и актов взаимодействия с единомышленниками и преподавателями от максимальной помощи студентам в решении учебных задач.

Содержание личностно-деятельностного обучения должно включать социально значимые мотивы профессиональной деятельности; педагогические способности; педагогические, методические и психологические знания и умения; социальную активность личности будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова: личностно-деятельностный подход, младшие школьники, подготовка будущих учителей, трудовая деятельность.

The article substantiates the personal-activity approach of future teachers preparing for the work activity of junior schoolchildren. The relevance of the mentioned problem in the conditions of modern Ukraine is proved. It is found out that pedagogical science has accumulated considerable experience in determining the essence and ways of implementing the personal-activity approach. The personal-activity approach to organization of work activity of schoolchildren as a complex personal formation, which includes structural components, personality qualities and ability to self-improvement, is determined, mastering of knowledge, teaching skills and experiences in elementary school.

The purpose of educational activity in the process of future teachers preparing for the organization of work activities of schoolchildren is to build mechanisms for self-regulation learning, substantive activities and acts of interaction with like-minded people and teachers from the maximum assistance to students in solving educational problems.

The contents of personal-activity training should include socially significant motives of professional activity; pedagogical abilities; pedagogical, methodological and psychological knowledge and skills; social activity of the personality of the future teacher of the primary level.

Key words: personal-activity approach, junior schoolchildren, future teachers preparing, work activities.

Problem definition in its general terms and its relationship with important scientific and practical tasks. One of the strategic tasks of education reforming in Ukraine is the formation of an educated, creative personality, the formation of its physical and moral health. The solution of this problem involves a psychological and pedagogical substantiation of the content and methods of the educational process aimed specifically at the development of the student's personality. However, this process still lacks sense of purpose and scientific and methodological support.

The personal approach is progressively asserted as a key psychological and pedagogical principle of

the organization of the educational process, from which the effectiveness of the reorientation of the education system on the development of the student's personality depends to a large extent. However, the level of its scientific and methodological justification does not satisfy the teachers and psychologists.

Analysis of currently important researches. The scientific prerequisites for the emergence of a personality-oriented approach were gradually determined in individual studies in various aspects that were carried out by such representatives of classical psychology as B. Ananiev, O. Bodaliyov, L. Vygotsky, V. Jems, O. Kovaliyov, G. Kostiuk, O. Leontiev, J. Piazhe, S. Rubinstein, Z. Freud, K. Yung and many others. For now,

world science associates such names as: K. Goldstein, A. Maslow, J. Olport, C. Rogers, R. Mey, E. From, K. Horney, V. Frankl, R. Burns and others with personal education and upbringing. Modern requirements for the formation of a personal approach were gradually determined in the studies of such well-known psychologists as K. Abulkhanova-Slavskaja, O. Asmolov, V. Davydov, V. Moliako, L. Prokoliienko, V. Stolin, V. Tatenko, T. Titarenko, I. Yakymanska and others.

The purpose of the article is to substantiate the personal-activity approach of future teachers preparing for the work activity of junior schoolchildren.

Presentation of the main material. In recent years, interest to the personal approach has grown considerably in pedagogical psychology and practical pedagogy. Taking into account the complexity of developing such an approach, researchers consider it expedient to carry out its development on the way to transition to it from other, more developed approaches. Therefore, such forms are offered as "personal-social-activity approach" (O. Barabanshchikov and M. Fedenko), "the principle of activity-personal approach" (V. Andreiev), "personal-activity approach" (I. Zymnia), "systemic personality-activity approach" (L. Derkach), "individual-personal approach" (O. Savchenko), etc.

Personal approach should be regarded as an important psychological and pedagogical principle, as a methodological tool, the basis of which is a set of initial conceptual representations, goal sets, methodical psycho-diagnostic and psycho-technological tools that provide a deeper, holistic understanding, perception of the child's personality and on this basis - its harmonious development in the conditions of the existing educational system.

Person-centered education is realized through activity, which has not only external attributes of the community, but also involves cooperation, self-development of subjects of the educational process, the identification of their personal functions with its internal content. It relies on fundamental didactic studies devoted to the personality-developing functions of education and upbringing. On the CIS territory the studies of person-centered education are carried out by I. Bekh, V. Rybalka, V. Sierykov, I. Yakymanska and others.

Investigating the nature of work, L. Vygotsky, O. Leontiev, O. Nikiforov, V. Shevyriov consider the action of its participants as one of the important characteristics. They argue that work is a form of activity, the structure of which consists of: goal-setting, behavior and result. Behavior, being a component of the action, is in personal manner. Behavior and action are the sides of human activity. Forming the activity of the future teacher is determined by the comprehension of the goals of pedagogical work, the desire to realize their capabilities and abilities in the professional field, non-standard approach to the solution of vocational and pedagogical tasks.

Thus, O. Leontiev defines work as not an addictive unit of the physical, material subject. He writes: "In a narrower sense, that is, on a mental level, it is a unit of

life intermediated by a psychic reflection, the real function of which is that it orients the subject in the objective world. In other words, work is not a reaction and not a set of reactions, but a system having a structure, its internal transitions and transformation, its development". The theoretical and methodological principle of O. Leontiev is stated that for mastering "the product of human activity it is necessary to carry out work adequate to work that is embodied in this product". Based on the massive experimental material the scientist confirmed the fact that learning is the process of individual creation of the product (theoretical material) of that person who created it [3].

The complicity of the tasks of preparing the younger generation for life, the formation of the needs of young people in lifelong education, the acquisition of moral behavior greatly complicates the functions of the modern teacher of elementary school, increase the requirements to the level of his professionalism, confirm the need for creative style of activity and active professional position.

The scientist E. Bondarevska believes that the laws of spiritual development, processes and changes occurring in the inner world of personality, should become the main reference points in the training of a professional teacher. "The main mechanism of this process, she believes, is the personal activity of the individual, included in the educational process as its subject and object" [1, c.34]. E. Bondarevska considers activity as the main means of formation of individuality, value orientations of the individual. In her opinion, the basis of studying at a high school should be the person-centered education of the future teacher of elementary school, whose values are "people as a subject of education, culture as an environment that grows and feeds the person; creativity as a way of human development in culture » [1, c.36].

The process of formation of the personality of the future teacher of elementary school is connected with communication and joint activities of people. It is defined as the process of assimilating the individual's social experience when entering the social environment and professional sphere, the reproduction of the system of social connections through the active entry into the world around.

The task of high school teachers is to teach future teachers of the primary level to withstand the negative effects of the environment, to create conditions under which students could gain experience of active influence on the process of professional development, adjust its course, be able to make decisions and freedom to choose ways of mastering this experience.

In the process of studying at a higher school future teachers of elementary school should understand the content of pedagogical work, which consists of organizing a "eventful community" with a student, assisting in the development of the position of the subject of his own life and activities. It is important for students to know that the main task of the teacher, who carries out person-centered learning, is to help the growing person to identify and improve his attitude towards himself, other people, the world around him, towards his chosen career.

It is possible to overcome the contradiction that occurs in school practice, between the requirements for the nature of pedagogical work, which should be individually-creative, and the typical formalized preparation of the future teacher for pedagogical work, if the basis of the educational process will be based on the formation and development of the personality of a teacher who has a creative individuality and activity. The task is to personify the professional training of future teachers, to direct all efforts of schoolchildren not only to master the technology of the student's personality development, but also his own personality. The most significant is the change in their position from the passive participants in the learning process to its active members and organizers.

Therefore, the content of the personal-activity approach to learning necessarily includes: content of the subject for students from the standpoint of productive learning (creative use of knowledge); final training product of teaching subjects to students; psychological and pedagogical mechanisms of achievement of each element of the subject being taught; techniques and methods of developing training manuals on the mechanisms of achieving each element; receptions and methods of diagnosing the achievement of students; technology of educational process designing with children; technology of taking into account the individual peculiarities of children in the pedagogical process; technology of learning-making in designing the learning process.

Considering the training of future teachers of the primary level as one of the indicators of pedagogical professionalism, many modern researchers (O. Bida, E. Bondarevska, V. Maksimova, M. Marusynets, O. Komar, I. Palshkova, V. Sierikov, I. Yakymanskyi, etc.) speak about the necessity of changing the outdated educational-disciplinary models of education into a person-centered paradigm, that is, the implementation of information, forming, developing, activating aspects of modern education. The old principle - to work with the logic of the subject, the assimilation of the amount of knowledge and skills does not correspond to the changed conditions. In a situation of competitiveness and demand of the future teacher needs qualitative professional training, which is based on person-centered education.

C. Rogers tried to reveal the essence of personal-activity approach. He spoke of "meaningful learning", that is, learning that helps a person to become a person. Investigating the essence of personal-oriented learning, he considered it as learning meaningful, self-initiated. C. Rogers considered the development of meanings as elements of personal sense as the important element in his structure. In a full-time learning of life problems, he saw the source of the activity of the learner. At the same time, in the interaction with schoolchildren, of C. Rogers gave the leading role to the teacher, which should be congruent, that is to behave adequately experienced feelings and states, to show their human qualities in interaction with students, namely: to accept the student as he is and understand his feelings; to have a positive attitude towards those who study; to take a dialogue po-

sition; to rely on the self-actualizing tendency of students; to provide such personal relationships in the educational process and a psychological climate that would contribute to the free manifestation of self-development and self-affirmation trends of the individual [5].

Introduction to the works of K. Rodgers makes it possible to state that, justifying the humanistic approach to the definition of the essence and the role of learning, he saw the source of development of activity and autonomy of the individual in the person-centered orientation of this process.

Best practices of a new understanding of the purpose of study belong to I. Unt. She believes that the complication of forms and sources of information has passed the time of reproductive learning. Complex forms of intellectual activity include, in her opinion, "multi-stage decision-making processes based on orientation in situations of uncertainty, in conditions of unsatisfactory criteria for evaluating solutions and the need for individual identification of strategies for the search and use of information. "The scientist emphasizes that the criterion of education in this case will not be the reproduction of knowledge in the form of standard solutions, and the phenomenon of "intellectual initiative" as a continuation of the decision outside the specified requirements, and depending on the level of acceptance of the problem situation. Educational value, thus, acquires not science itself, but a human-oriented scientific picture of the world. "Human Dimension" of scientific knowledge and knowledge - is a system of non-scientific regulators of thinking (values of human being), which contribute to the identification and confirmation in the field of science of human essential forces [7, p.11].

Noting the increase of the personality-developing functions of the educational process, I. Unt considers the intellectual initiative, independence and activity, serving as indicators of the essential forces of man as purpose and result of this process.

In this study, we will take M. Kuznetsov's definition as the basis. He considers personal-activity approach as a socio-cultural mechanism of personal growth of participants in the educational process. According to his figurative expression, person-centered learning is a "process of creating an image of a person in an individual" [2, p. 65]. He calls "educational process, which gives each student the basis of his natural abilities and related propensities, interests, values orientations, the ability, through productive activities, to realize themselves, to reveal their natural potential in cognition, in learning activities and educational behavior in accordance with the values and interests of society" personality-oriented [2, p. 64-65].

The purpose of the personal-activity approach, he sees in the self-actualization of the individual, which suggests, on the one hand, the professional and personal growth of the teacher, and on the other hand - the personal growth of those who learn in their organic unity.

V. Sierikov's approach to the role and functions of the educational process in the development of personality is interesting. He regrets that the attitude to the person in the educational process corresponds to the

paradigm: the person is considered as that is necessary to "intensify", "direct for the implementation of plans and programs". In his opinion, the personality in education, as well as in society as a whole, so far serves as a means. Personality, its free creative development is not yet practically carried out by the function of learning. Subjectivity, creativity, criticality, and other personal qualities are still not considered in their educational practice as a self-value. The priority is not the person, but what can be obtained from it: the implementation of certain social functions, the implementation of behavior patterns [6, p. 12].

V.Sierikov devotes a special role in changing the paradigms of teaching to the teacher and his professional training. He believes that in order to implement the personal-activity approach in the practice of higher education, it is necessary to abandon the traditional doctrinal approach to issuing a "social order" for the educational activity of a higher school. The definition of the goals of higher education should ensure the waiver of universal models of "learning" and orient the educational process for the formation of an individual lifestyle and thinking, socio-cultural and ideological self-determination of future teachers. He sees the task in solving the fundamental problem - through what situations of knowledge and life is necessary to conduct a student, so that he mastered the active and creative experience of professional activity, comprehended the creative nature of pedagogical work and ways of its implementation in pedagogical practice.

Trying to understand the essence of the personal-activity approach, O. Piekhota believed that it is based on the methodological principle of the unity of the two plans of the pedagogical process - the macrodidactic (external procedural) and the microdidactic (internal psychological). Only through the revelation of the relationship between the didactic conditions of the learning process and the internal mechanisms of personal development that ensure its formation and functioning, understanding of the essence of the conditions of the implementation of the personality-oriented approach is possible [4].

That is why, she saw the main goal of the personal-activity approach in the organization of the process of psychological and pedagogical assistance to man in the formation of his subjectivity, cultural identity, socialization, life self-determination. She allocates such tasks as the main ones: to develop individual cognitive abilities of each; maximally identify, initiate, use, "cure" the individual (subject) experience; help the person to know himself, self-determination and self-realization, and not to form pre-set qualities; to form a person's culture of life, which makes it possible to productively build their daily lives [4, p. 34].

Personal-activity approach as a process of organization of work activities of students represents an integrated system of mutually determined measures and actions aimed at achieving goals, creative mastery of professional knowledge, skills, experiences and methods of vocational and pedagogical activities.

The substantiation of the possibility and expediency of applying person-centered pedagogical technol-

ogies is an important conclusion in the personal-activity approach. Their essential features are the training and education of the individual with the maximum possible individualization, the creation of conditions for self-development and self-education, meaningful definition of their capabilities and life goals. This type of learning is based on dialogue, modeling of selection situations, free exchange of ideas, and the advance of success. Hence, higher education becomes not only a means of training specialists for various fields of activity, but an objective stage of personality development.

From the standpoint of the training of future teachers of elementary school to the organization of work of students the necessary prerequisites is the ability of the individual to reflect on their own experience; author's approach to setting objectives for the content of innovative processes, development of means for creating situations for students; interaction with all subjects of the process, taking into account their individual-style features, joint activity and creation of goals, means, expected results; the unity of personal and cognitive development in the process of professional activity.

Conclusions. In our opinion, the purpose of educational activity in the process of future teachers training for the organization of work activities of students is to build mechanisms for self-regulation of learning, substantive activities and acts of interaction with like-minded people and teachers from maximum assistance to students in solving educational problems. Thus, the generalization of theoretical analysis allows to determine the person-activity approach to the organization of work activities of students as a complex personal formation, which includes the structural components, the quality of personality and the ability to self-improvement; mastering of knowledge, skills and experiences of teaching skills in elementary school.

Список використаної літератури

1. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская – Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ, 2000. – 352 с.
2. Кузнєцов М.Є. Педагогічні засади особистісно орієнтованого освітнього процесу в школі: Монографія. / М.Є. Кузнєцов - Новокузнєцьк, 2000. - 342с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. - М.: Политиздат, 1975. - 304 с.
4. Пехота О.М. Індивідуальність учителя: теорія та практика / О.М.Пехота. – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. – 272 с.
5. Роджерс К. Погляд на психотерапію. Становлення людини / К.Роджерс. – М. «Дайджест», 1994р. - 425с.
6. Сериков В.В. Образование и личность / В.В. Сериков – М.: Перемена, 1999. – 376 с.
7. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения / И.Унт. – М.: Педагогика, 1990. – 189с.

Reference list

1. Bondarevska E.V. Theory and practice of person-centered education / E.V. Bondarevska – Rostov-on-Don.: Publishing house of Rostov State Pedagogical University, 2000. – 352 p.
2. Kuznetsov M.Ye. Pedagogical bases of personally oriented educational process in school: Monograph. / M.Ye. Kuznetsov - Novokuznetsk, 2000. – 342 p.
3. Leontiev A.N. Activity. Consciousness. Personality / A.N. Leontiev. – M. Publishing House of Political Literature, 1975. - 304 p.
4. Piekhota O.M. Teachers' Individuality: Theory and Practice / O.M. Piekhota. – Mykolaiv: Ilion Firm LLCTOB, 2010. – 272 p.
5. Rogers C. Take on psychotherapy. Formation of a person / C. Rogers. – M. «Digest», 1994. – 425 p.
6. Sierikov V.V. Education and Personality / V.V. Sierikov – M.: Peremena, 1999. – 376 p.
7. Unt I. Individualization and differentiation of education / I. Unt. – M.: Pedagogy, 1990. – 189 p.

Klipa Yu.V.
Assistant,
Banking University

COMPETENCY-BASED APPROACH TO PROFESSIONAL PREPARATION OF MODERN ECONOMIST AND ENTREPRENEUR

Summary: The article reveals features of competency-based approach to professional preparation of future economists and entrepreneurs.

The author presents the results of her own special course “Professional and Pedagogical Education of Entrepreneurs”, which was held with the first, second and the third-year students in Banking university. An authorial term “multicompetent preparation” is given

Key words: economic competency, Professional and Pedagogical Education of Entrepreneurs, professional competence, special source, multicompetent preparation

Problem statement. Professional education of future economists and entrepreneurs needs specialists of a new generation. They must be prepared according to European requirements for higher education.

The modern education of Ukraine is characterized by two components in preparation of future specialists. The first component includes the cooperation of leading European universities, which logically include the universities of Ukraine. The second component requires the unification of educational systems and structures at the state level into a single European space with common results in professional preparation. The results in professional education include in competences, that is, the indicators which will be used by future economists and entrepreneurs in their further activities, that have uniform requirements in standards of training and criteria. Such unification will significantly increase the competitiveness of our specialists in the European labor market.

Literature review. The study of problem of developing a competency-based approach in professional education of future economists and entrepreneurs was considered by outstanding scholars as M.S. Holovan [2], Kostrychenko V.M. [3], I.M. Kovchyna [4], R. P. Lisna [5], L.S. Ostroshchenko [6], O.Yu. Slavgorodskaya [7] and different others

The purpose of the article. On the personal experience to prove the necessity of competency-based approach in professional preparation of modern economist and entrepreneur. To establish the necessity of pedagogical education in higher education institutions of banking, using the survey by author. To give the authorial definition of «multicompetent preparation»

Research results. Preparation of Ukraine for joining the European Community has put the problem of

theory and methodology of professional education in a priority position throughout the education system. Students, who are highly qualified in future activities, especially in the economic field, must study throughout the whole life. Studying during a lifetime, a person acquires, first and foremost, basic knowledge in the educational branch. Therefore, it is so important to teach students exactly the professional education in higher education institution of banking.

The organization of professional preparation of economists for performance of entrepreneurial activities is a complicated process. The content of the training is filled with exact sciences and disciplines that will be needed above all. Therefore, economic competencies are formed in the first instance. When studying humanitarian, especially psychological and pedagogical disciplines, students do not want to study them, subconsciously referring them to secondary ones, considering that it is precisely this knowledge they will not be needed in their future work. This is the reason why economists are unprepared to carry out social activities, study during all their life, gain authority through humanitarian means.

So, preparing future economist and entrepreneur, we assured that students have positive intentions to gain knowledge from the professional pedagogical education. We developed a mini-questionnaire, which included such inconvenient questions for future banking professionals. The questions were the following:

- Who do you plan to be in ten years?;
- Do you plan to have a family?;
- What you know about children upbringing?;
- What is pedagogy?;
- What you know about professional education?

For our respondents, questions of professional education were inconvenient and not clear. Therefore, on the first poll, they left empty spaces for answers. Then we asked them to bring the questionnaire home and answer with their parents. The results, after processing, provided positive information. Respondents, third-year students and bachelors, realized that they needed pedagogical knowledge, since they all plan to be heads of different specialties. No one could give the definition of the term «professional education» without the help of the Internet. The answers ranged from «learning» to «education» Few students have guessed about the importance of pedagogical relationships in the team, work and family. Thus, we not only encouraged students, future economists, but also studied their individual characteristics, which helped us in the further realization of the pedagogical experiment.

At lessons of second and third-year students we conducted on-line training for checking individual and independent (home) tasks with students. For example, during the study of the subject «History of establishment of international business in Germany» on the discipline «Professional Foreign Language and International Business Communications» on sophomore course in the third semester in the subtopic, on the proposal of a future economist Alexander S., students were given material by Theodor Adorno and Max Horkheimer «The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception from the book *Dialectics of Enlightenment*», which was published in 1947. There was a lively discussion of views about professional education that somehow does not exist abroad and, in particular, in Germany. From the context students tore out the phrase «In the technological processes involved millions, so they require identical goods». As the material in question was written in the 20th century, after the end of the Second World War, then the question arises of where to take the millions of people with economic education who know what a «state standard» is. During studying of the article, we came to conclusion that it was directed against both positive and negative cultural achievements of that time, and the name was directed at criticizing that time government. We came to conclusion that it is necessary to provide information and its interpretation about future specialty and specialization of future economists and entrepreneurs precisely in the context of the theory and methodology of professional education.

So, while continuing to study at sophomore course, we found that modern students, doing their own work, find additional information and try to transform it into understanding of the future profession. We need effective control over the executed training tasks that we process and adjust during on-line work.

Analyzing the experience of college students in preparing economists and improving their own experience, we see how the processes of theory and methodology of professional education has changed. In the recent past, there was no question of on-line consultations, it was necessary to contact a teacher-student and a feedback student-teacher. This was the

only way to make sure that each student had a homework assignment individually.

Today, a teacher has a goal, which combines: transfer of information, formation of knowledge, skills, abilities. They are united in competence that a student must master at every stage of study and during the study of each discipline and be competent in the specialty.

A present day social conditions in Europe require the search for new mechanisms for the preparation of future economists and entrepreneurs, that must be solved today. We are confident that this can be achieved under the following conditions:

1. Preparation for the future professional activity should be started from the first year, introducing into the economic disciplines the module with educational and pedagogical filling. This should be, so-called, social orientation.

2. The introduction of a special course on professional education "Professional and Pedagogical Education of Entrepreneur".

Let's comment closely the general competencies that a student, future economist receives while listening to a special course on "Professional and Pedagogical Education of Entrepreneurs".

A scholar A.Yu. Slavgorodskaya, developing staff competence as a component of the labor activity of the enterprise in the field of economic sciences, proves that employees of enterprises should have the following general competencies:

The first general competence is theoretical, which includes theoretical knowledge and their practical application.

The second one refers to social competence or an ability to effective interaction in a team through communication.

To the third competence the scholar relates to methodical competence or an ability to organize own work independently and solve problems.

The fourth one is a personal competence, which includes personal characteristics of a person, such as real self-esteem, responsibility, a culture of labor.

Fifth one - an individual must adapt to life and the colleagues.

The sixth and the last competence contains that an employee must self-develop and self-educate [7]

We can not agree with the definition of the scholar of the second competence as a social one, which indicates interaction through communication. The students of the higher educational establishment are more likely to be able to communicate with colleagues in team. It is a communicative competence. We do not consider a social competence because it is not a subject of our research. With the definition of other competencies, we agree and fully support their definitions.

In the introduction lesson of a special course, we begin to form a general competency of students, which includes the motivation for acquiring professional information. We start lessons with the revision of information they have already studied. We apply such format for activation of already acquired knowledge by future economists and entrepreneurs. Though our students are studying in the first and second year, it is easy for us to communicate with them. We propose to

revise the key terms of their future profession – «economics», «government», «economist», «person», «labor», «communication», «profession», «professional education», «desire», «joy», «happiness», «freedom». Such number of terms is not chosen by chance.

Students have already studied economics of their country and the world, the basics of psychology have passed, so, they know «concepts of communication», «desire», «joy» and «happiness». From unfamiliar terms, «professional education» and «freedom» are left. We associate them with the terms, such as, «economy» and «entrepreneurship» from different point of views, which are needed for the future entrepreneur and head. With the help of a teacher, students in groups of 4-5 people, work themselves on the definitions of the conceptual framework. We supervised how future entrepreneurs sincerely wondered about how much they needed pedagogical knowledge, as they discovered a new world of professional education, as enjoyed by their own techniques of leadership of a virtual enterprise using pedagogical knowledge. At the end of the mini-training, interesting terms were appeared. This was the first link in the acquisition of knowledge and the first, the easiest, level of formation of professional competence.

So, on the introduction lesson of the special course on the professional education of future economists and entrepreneurs, we begin to use the specialized conceptual knowledge acquired during training in previous semesters from the first till the seventh. And, as our practice shows, it is possible to use successfully mini-trainings in a group work during which skills are acquired to use general scientific and creative methods of knowledge in the future professional activity. Let's note that tips from Internet resources were supported.

Since the aim of the special course should fully respond a learning process, during the presentation of the disciplines in the first, second and third year courses we held the meetings of the scientific groups of students. The tasks included professional and educational trainings, role playing games, mini-exercises with pedagogical course and the subsequent discussion of thoughts and mutual wishes for the future.

Our five-year teaching experience shows that because of the introduction of a special course with a full-fledged educational and pedagogical content, it has the advantages of preparing bachelors in the seventh and the eighth semesters.

Advantages include:

- Professional education as a science is very quickly updated, therefore the student receives updated content, get acquainted with the latest achievements of the leading humanitarian sphere;
- The special course is based on integrative principles, it allows to establish inter-subject connections and to implement them during both classroom and non-classroom lessons;
- Such a specific training of economists and entrepreneurs encourages them to study throughout their lives and will provide a motivation to a social orientation to a specialist as a person. Practically students are admitted to such educational and pedagogical types of

activities, which gradually update their basic economic preparation.

Professional preparation for future activity should be carried out gradually, as required by the conceptual framework of the European Community. Therefore, our structure includes the main basic components contributing to the economic preparation of students - motivational, cognitive and professional and pedagogical.

It is highlighted three components, that are basic in the preparation of future entrepreneurs. We do not stop on professional preparation, because it is not the subject of our research. But we must study how students, future economists, are ready for entrepreneurship in terms of professional and educational pedagogy.

When studying special course «Professional and Pedagogical Education of Entrepreneurs», future economists and entrepreneurs form educational and pedagogical thinking, creative scientific basics, show a comfortable and positive attitude towards people, children, education. Students in a new way perceive the humanities, for example, watch with great attention TV-broadcasting about education, ecological culture, human behavior in society and in a social environment. They get new, highly specialized knowledge, how brain works in a creative, emotional direction and when changing behavior. When studying a special course, students get skills in scientific basis for the organization of entrepreneurial activity. They get new knowledge, skills and abilities. All this contributes to the formation of competences of European-type, while contributing to the acquisition of new competencies.

When preparing to a special course, during classroom lessons students produce knowledge and skills that support life, and so-called multicompetent preparation is carried out.

We did not find in the scientific sources the term «multicompetent preparation», therefore, we will present the author's definition from the point of view of professional training of economists and entrepreneurs.

Multicomponent preparation of economists and entrepreneurs is carried out on the basis of the theory and methodology of professional education, taking into account competency-based preparation. Multicomponent preparation is an integral preparation in the sense of a combination of economic and pedagogical sciences and is carried out taking into account the interests of national and European educational systems [author Yuliia Vladimirovna Klipa].

Conclusions. It is important for the future entrepreneur to learn a system of professional education, poor developed in the field of business. Only this strategy is determined by the social demands of European society. In our opinion, the economist-entrepreneur, who has the strategic tasks of the future development of society, is already a successful and free individual.

Only new political, economic conditions that dictate necessity specialists of a new formation who carry out entrepreneurial activities, have professional educational and pedagogical knowledge, skills, abilities, and hence - competencies.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». [Law of Ukraine «About Higher Education»] Redaktsiia vid 01.01.2018, pidstava – 2233-19. Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1556-18>
2. Holovan M.S. Kompetentsiia i kompetentnist: dosvid teorii, teoriia dosvidu. [Competence and Competency: experience in theory, theory experience] Rezhym dostupu: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_VM/Holovan_03.pdf.
3. Kostrychenko V.M. Formuvannia kompetentsii fakhivtsia z ekonomiky pidpriemstva na osnovi obhruntuvannia hospodarskykh rishen. [Forming of competencies of a worker in economic sphere of an enterprise on the basis of business decisions] Rezhym dostupu: Kostrychenko V. Formuvannia kompetentsii fakhivtsia z ekonomiky pidpriemstva na osnovi obgruntuvannia hospodarskykh rishen / V. Kostrychenko // Nova pedahohichna dumka. - 2013. - № 1.1. - S. 268. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1_70.
4. Kovchyna I.M. Pidhotovka sotsialnykh pedahohiv do sotsialno-pravovoi roboty [Preparation of

social teachers to socio-law work][monohrafiia]. – K.: NPU imeni M.P.Drahomanova, 2007. – 373 s.

5. Lisna R.P. Tryhub V.O. Formuvannia profesiinoi kompetentsii u protsesi praktychnoho navchannia. [Forming of competencies during practical education] Rezhym dostupu: <http://fkd.org.ua/article/viewFile/25168/22619>.

6. Otroshchenko L.S. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv-mizhnarodnykiv [Tekst] [Forming of professional competency of future international economists] / L. S. Otroshchenko // Pershyi krok u nauku: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Luhansk, 2009. – Tom 7. – S. 75–78. Rezhym dostupu: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/56755/5/Otroschenko_Future_economists_professional_competence_forming.pdf.

7. Slavhorodska O.Iu. Kompetentnist personalu yak skladova trudovoho potentsialu pidpriemstva.[Competencies of the staff as a part of enterprise potency] Rezhym dostupu: http://www.confcontact.com/2008dec/6_slavgorod.php.

Лоренц В.В.

*Омский государственный педагогический университет
доцент кафедры педагогики
кандидат педагогических наук*

Lorentz V.V.

*Omsk State Pedagogical University
Associate Professor of Pedagogy
Candidate of Pedagogical Sciences*

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF SENIOR PUPILS IN CONDITIONS OF REALIZATION THE PROFILE TRAINI

Аннотация: Автор представляет результаты исследования условий реализации профильного обучения на старшей ступени обучения, направления профориентационной работы в школе. По результатам анкетирования выявлены уровень мотивации при выборе профиля и типы профессий, вызывающие интерес у современных школьников. Проблема профессионального самоопределения заключается прежде всего в мотивации учащегося, в осознании им своих возможностей, индивидуальных особенностей, в определении смысла жизни, профессиональных приоритетов.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профильное обучение, старшеклассник, система образования, профориентационная работа.

Abstract: The author presents the results of the study of the conditions for the implementation of profile training at the senior stage of schooling. Based on the results of the questionnaire, the main directions of the profile training, the problems encountered by the students in selecting the study profile, were identified. The article suggests a scenario of an educational event that helps high school students decide on their choice of profession. The problem of professional self-determination lies primarily in the motivation of the student, in understanding his abilities, individual characteristics, in determining the meaning of life, professional priorities.

Keywords: professional self-determination, profile education, senior pupil, education system, vocational guidance work.

Актуальность темы исследования: Основные направления реформирования общеобразовательной школы и переход к профильному обучению привлекло наше внимание к проблеме формирования профессионального самоопределения

учащихся, изучению его закономерностей, психологических особенностей на каждом возрастном этапе, ведь Российская система образования уже перед учащимися 9 класса общеобразовательной школы, ставит задачу выбора будущего профессионального пути.

Задачи исследования:

1. На основе анализа педагогической литературы дать определение профессионального самоопределения школьников, раскрыть возможности его развития.

2. Изучить профессиональные намерения, интересы и склонности, учащихся одного из классов.

3. Определить дальнейшие действия, направленные на развитие профессионального самоопределения учащихся; разработать и провести воспитательное дело, направленное на развитие профессионального самоопределения учащихся, и дать его педагогический анализ.

В исследовании приняли участие 26 учащихся 10 класса, в возрасте 16-18 лет, среднего общеобразовательного учреждения «Лицей №92» города Омска.

Изучая теоретические основы нашего исследования, мы выяснили, что важнейшим критерием осознания и продуктивности профессионального становления личности является её способность находить личностный смысл в профессиональном труде, самостоятельно проектировать, творить свою профессиональную жизнь, ответственно принимать решения о выборе профессии, специальности и места работы. Эти проблемы встают перед личностью в течении всей её жизни. Постоянное уточнение места в мире профессий, осмысление своей социально – профессиональной роли, отношения к профессиональному труду, коллективу и самому себе становятся важными компонентами жизни человека.

Существует ряд исследователей, которые в той или иной мере рассматривают проблему профессионального самоопределения, рассмотрим далее их высказывания для определения собственной позиции по этому вопросу.

А. Маслоу предложил концепцию профессионального развития и выделил в качестве центрального понятия самоактуализацию как стремление человека совершенствоваться, выражать, проявлять себя в значимом для него деле. В его концепции близкими к понятию «самоопределение» являются такие понятия как «самоактуализация», «самореализация» и «самоосуществление».

П.Г. Щедровицкий рассматривает самоопределение как способность человека строить самого себя, свою индивидуальную историю, как умение переосмысливать собственную сущность [2]. Подробно анализируя точку зрения Е.А. Климова, мы видим, что он понимает самоопределение как важное проявление психического развития, как активный поиск возможностей развития, формирования себя как полноценного участника сообщества «делателей» чего-то полезного, сообщества профессионалов [5].

Обобщая рассуждения Климова, можно констатировать, что профессиональное самоопределение не сводится к одномоментному акту выбора профессии и не заканчивается завершением про-

фессиональной подготовки по избранной специальности, оно продолжается на протяжении всей профессиональной жизни.

Профессиональное и личностное самоопределение стало предметом исследования Н.С. Пряжников, который подчёркивает неразрывную связь профессионального самоопределения с самореализацией человека в других важных сферах жизни [4]. Исследуя профессиональное самоопределение личности, Пряжников обосновал **содержательно процессуальную модель**:

1. Осознание ценности общественно – полезного труда и необходимости профессиональной подготовки.

2. Ориентировка в социально – экономической ситуации и прогнозирование престижности выбираемого труда.

3. Общая ориентировка в мире профессионального труда и выделение профессиональной цели – мечты.

4. Определение ближних профессиональных целей как этапов и путей к дальней цели.

5. Информирование о профессиях и специальностях, соответствующих профессиональных учебных заведениях и местах трудоустройства.

6. Представление о препятствиях, осложняющих достижение профессиональных целей, а также знание своих достоинств, способствующих реализации намеченных планов и перспектив.

7. Наличие системы резервных вариантов выбора на случай неудачи по основному варианту самоопределения.

8. Начало практической реализации личной профессиональной перспективы и постоянная корректировка намеченных планов по принципу обратной связи.

Ядром профессионального самоопределения является осознанный выбор профессии с учётом своих особенностей и возможностей, требований профессиональной деятельности и социально – экономических условий.

Профорориентационная работа в школе должна быть направлена на развитие интересов, корректировку ценностей, мотивов и формирование целей. В этом контексте большая роль в профорориентационной работе должна отводиться изучению личности школьника. Необходимо вовремя выявить, какими ценностными ориентациями руководствуется старшеклассник, каковы его мотивы выбора профессии, способности, профессиональные интересы [1]. Профессиональная ориентация в школе осуществляется учителями-предметниками, классными руководителями, библиотекарем, медработником под руководством заместителя директора по воспитательной работе. Подготовка учащихся к профессиональному самоопределению должна осуществляться последовательно и непрерывно. На каждом периоде школьного этапа необходима реализация различных целей профорориентационной работы [3]:

· **начальная школа (1 – 4)** – формирование представлений о мире профессий, о понимании

роли труда в жизни человека через участие в различных видах деятельности; организация разнообразных видов познавательной, игровой, поисковой, общественно полезной трудовой деятельности, побуждающих школьников проявлять интерес к профессиям родителей, работников ближайшего окружения.

· **первая ступень основной школы (5 – 7 кл.)**

– развитие интересов и способностей, связанных с выбором профессии, проявление и развитие познавательных интересов и профессиональных намерений, способствующих эффективному включению в деятельность, согласованную с профилем продолжения образования в старших классах и будущей сферой труда.

· **вторая ступень основной школы (8 – 9 кл.)**

– формирование профессиональной мотивации, готовности к самоанализу основных способностей и склонностей, потребности самодиагностике и диагностике профессиональных склонностей, обучение соответствующим приемам.

· **старшие классы (10 – 11 кл.)** – формирование ценностно-смысловой стороны самоопределения, определение профессиональных планов, развитие способностей через углубленное изучение отдельных предметов; обучение действиям по самоподготовке и саморазвитию, оценка готовности к избранной деятельности, осуществление поиска и анализа информации о рынке труда, путях профессионального образования и трудоустройства.

Система профориентации школьников – это организованная, управляемая деятельность различных государственных и общественных организаций, предприятий учреждений и школы, а также семьи, направленная на совершенствование процесса профессионального и социального самоопределения школьников в интересах личности и общества. Система профориентационной работы включает в себя деятельность по следующим направлениям:

1. Профессиональное просвещение, включающее профинформацию, профпропаганду и профагитацию.

2. Профессиональная диагностика – изучение личности школьника в целях профориентации. В процессе профдиагностики изучают характерные особенности личности: потребности, ценностные ориентации, интересы, способности, склонности, мотивы, профессиональную направленность.

3. Профессиональная консультация имеет целью установление соответствия индивидуальных личностных особенностей специфическим требованиям той или иной профессии.

4. Профессиональный отбор, как правило, осуществляется вне школы в специальных лабораториях и по преимуществу к тем профессиям, которые связаны с условиями максимальной трудности. Цель профессионального отбора – выявление пригодности человека к конкретному труду.

5. Социально-профессиональная адаптация представляет собой активный процесс приспособления молодого человека к новому социальному окружению, условиям труда и особенностями кон-

кретной специализации. Успешность профессиональной адаптации – один из главных критериев правильного выбора профессии, оценка эффективности всей профориентационной работы.

6. Профессиональное воспитание, которое ставит своей целью формирование у учащихся чувства долга, ответственности, профессиональной чести и достоинства.

Подготовка к выбору профессии важна еще и потому, что она является неотъемлемой частью разностороннего развития личности, и ее следует рассматривать в единстве и взаимодействии с нравственным, трудовым, интеллектуальным, политическим, эстетическим и физическим совершенствованием личности, то есть со всей системой учебно-воспитательного процесса. Таким образом, профориентация является важным компонентом как в развитии каждого человека, так и в функционировании общества в целом.

Для изучения профессиональных намерений, профессиональных планов, а также интересов личности в целях профконсультации школьников мы применяли такие методы диагностики, как анкеты, беседы и наблюдение. Мы старались выяснить, есть ли у учащихся предпочитаемые профессии, продуманы ли пути овладения ими, имеются ли резервные профессиональные намерения на случай, если не осуществляются основные, и т. д. Профессиональное самоопределение является психолого-педагогическим механизмом принятия решения относительно выбора профессиональной деятельности. Выбор профессии школьниками осуществляется в результате личностной направленности на определенный вид профессиональной деятельности.

Для выявления тех или иных профессиональных наклонностей мы провели анкету «Ваша будущая профессия» (автор Л. Н. Лучко). Анкета предназначена для выявления представлений старшеклассников о характере и особенностях работы по выбранной (или изучаемой) ими профессии. Данные, полученные в результате анкетирования, позволяют определить полноту представлений об этой профессии, а также наличие в них противоречий, направленность учащихся на определенный характер трудовой деятельности, дают возможность установить степень соответствия представлений школьника о будущей работе и той профессии, которую он выбрал (или изучает).

Было предложено ответить на такие вопросы, как (например):

Мне хотелось бы работать ...

а — в помещении; б — на открытом воздухе; в — в необычных условиях (в горах, лесу, на море, под землей ...); г - с чередованием условий.

Я предпочитал(а) бы, чтобы режим рабочего дня был ...

а — четким, систематическим (начало и конец работы не менялся);

б — посменным (то утро, то вечер); в — свободным, гибким (начало и конец определяются работником); г — ненормированным (внезапные вызовы, ночные дежурства ...).

Мне удобнее работать ...

а — сидя (за столом, пультом и др.); б - стоя (у станка, за прилавком и т.д.); в — в разъездах; г — чередуя постоянное место работы с разъездами.

Мне хотелось бы, чтобы работа была связана с ...

а - простейшими механизмами, ручными операциями; б — с машинами и механизмами с ручным управлением; в — автоматическим и автоматизированным оборудованием; г — функциональными орудиями.

Мне хотелось бы всю работу выполнять ...

а — в одиночку; б — самостоятельно, но, чтобы вокруг были люди; в — в коллективе, совместно с другими; г — с людьми, общаясь и управляя ими.

Мне больше нравится работа, в которой необходимы ...

а — точные, мелкие движения; б - координация движений; в - быстрота движений; г - большая сила.

В моей будущей работе важны ...

а — устойчивость внимания; б — наблюдательность; в — память на числа, даты, события; г — воображение.

Успех в моей будущей работе зависит от ...

а — технической сообразительности, оперативного технического мышления; б — способности мысленно представить невидимые процессы, предметы и их соотношение; в — самоконтроля и самообладания;

г — эмоциональности, умения входить в контакт с другими людьми.

И другие вопросы, согласно методике.

Чем больше совпадений в «Таблице противоречивых связей», тем в меньшей степени старшеклассник готов к выбору профессии, имеет весьма противоречивое представление о работе, связанной с предполагаемой профессией. В этом случае предстоит серьезная профориентационная, профконсультационная работа для его самоопределения в выборе будущей профессии. Таким образом, примерные результаты можно представить в виде таблицы 1:

Табл. 1.

Результаты анкетирования

Кол-во учащихся	Профессии типа «человек-человек»	«человек-техника»	«человек-знаковая система»	«человек-природа»	«человек-художественный образ»
26чел. = 100%	60%	5%	10%	2%	23%

Мы изучили результаты исследования, особенности типов профессий и дали рекомендации по выбору профиля обучения старшеклассникам

Человек – Художественный образ

Примеры профессий: актер, писатель, дизайнер, художник-оформитель, композитор, модельер, архитектор, скульптор, флорист, реставратор, гравер, ювелир, журналист, хореограф и др.

Рекомендованы образовательные направления:

Гуманитарные науки, Культура и искусство.

Человек – Знаковая система

Примеры профессий: программист, геодезист, математик, экономист, бухгалтер, редактор, корректор, делопроизводитель и др.

Рекомендованы образовательные направления: Информатика и вычислительная техника, Информационная безопасность, Экономика и управление, Математика и механика, Компьютерные и информационные науки, Физика и астрономия, Языкознание и литературоведение

Человек – Человек

Примеры профессий: учитель, воспитатель, спортивный тренер, медицинский работник, сфера обслуживания, экскурсовод, юрист, специалист кадровой службы и др.

Рекомендованы образовательные направления: Гуманитарные науки, Естественные науки, Общественные (социальные) науки, Образование и педагогика, Здравоохранение, Сфера обслуживания, Политические науки, Экономика и управление.

Человек – Техника

Примеры профессий: инженер, конструктор, техник, слесарь, радиомеханик, пилот, электрик и др.

Рекомендованы образовательные направления: Технические науки, Авиационная и ракетно-космическая техника, Техника и технологии кораблестроения и водного транспорта, Металлургия, машиностроение и материаловедение, Приборостроение, Оружие и системы вооружения, Архитектура, Строительство, Электронная техника и связь, Ядерная энергетика и технологии, Электро и тепло-энергетика, Инженерное образование.

Человек – Природа

Примеры профессий: биолог, агроном, ветеринар, лесник, зоотехник, агрохимик, садовод и др.

Рекомендованы образовательные направления: Естественные науки, Науки о земле (геология, география, картография и геоинформатика, гидрометеорология, экология и природопользование), Биологические науки (биология, почвоведение, биоинженерия), Промышленная экология и биотехнологии, Химические технологии, Сельское, лесное и рыбное хозяйство, Ветеринария и зоотехния.

Благодаря проведенному анкетированию нам удалось побудить школьников задуматься о своём будущем и поспособствовать формированию мотивационных факторов выбора профессии. Мы установили, что большее число учащихся намеревается связать карьеру с направлением «человек-человек» — все профессии, связанные с воспитанием, обслуживанием, обучением людей, общением с ними; к

этой группе относятся все педагогические и медицинские профессии, профессии сферы услуг и другие. Следовательно, новое поколение заинтересовано в труде, построенном на умении устанавливать и поддерживать контакты с абсолютно разными людьми, понимать их и разбираться в особенностях их характера и поведения, а также быть

хорошо подготовленным в своей области производства, техники, науки и искусства.

Также с помощью беседы и опросников нам удалось выяснить профессиональные предпочтения учащихся. Результаты оформлены в виде таблицы 2.

Табл. 2.

Профессиональные предпочтения старшеклассников

Профессиональная сфера	Место	Количество ответивших	%
Медицина	2	3	11,5
Экономика, финансы	3	2	7,7
Промышленное производство	4	1	3,8
Юриспруденция	1	4	15,4
Педагогика, социальная сфера	1	4	15,4
Информационно-вычислительные технологии	3	2	7,7
Сервис, обслуживание	2	3	11,5
Полиция/Военная служба	3	2	7,7
Культура, искусство	1	4	15,4
Сельское, лесное хозяйство	5	0	0
Наука	4	1	3,8

Наиболее востребованными сферами деятельности для учащихся 10-х классов являются: Юриспруденция, Педагогика, социальная сфера и культура, искусство.

После проведения данного исследования мы пришли к выводу, что, безусловно, данные методы не могут чётко определить направление будущей профессии старшеклассника, однако они могут оказать своевременную помощь и привнести ясность в области профессиональных перспектив.

В ходе исследования, были также изучены направления профориентационной работы в Лицее №92. К ним относятся:

- беседы, лекции, просмотр видеофильмов;
 - профдиагностика, профконсультации для учащихся;
 - консультации для родителей (педагогами, психологами, медицинскими специалистами);
 - посещение «ярмарок профессий»;
 - знакомство с «образовательной картой» города, района;
 - оформление стендов «Твоё профессиональное будущее», «В мире профессий»;
 - выставки учащихся по трудовому обучению, декоративно-прикладному искусству;
 - выставка литературы о профессиях в школьной библиотеке;
 - тематические вечера с приглашением представителей различных профессий;
 - организация и проведение экскурсий для школьников в учебные заведения, на предприятия.
- Активные формы профориентации:
- работа в школах детских и юношеских спортивных лагерей, клубов и секций юных техников, радистов, кадетские корпуса;
 - вовлечение молодежи в клубы и кружки: радиотехнические,
 - авиационно-спортивные, автодела и др.;

- развитие сети различных школьных и внешкольных кружков по профессиональным интересам;

- занятия в цехах учебно-производственных комбинатов (УПК) – система первичной профессиональной подготовки, которая позволяет вести профподбор по интегральному критерию – успешности освоения профессии;

- сюжетно - ролевые игры по профориентации;

- мастер-классы, семинары, тренинги;

- создание «Портфолио достижений».

Считается, что активные формы профориентации имеют более выраженный эффект, но иногда даже такой традиционный профориентационный метод как лекция при умелом сочетании проведения может заставить учащихся задуматься даже больше, чем сюжетно-ролевые игры или мастер-классы.

На примере учащихся Лицея №92 мы убедились, что в целях реализации успешного развития профессионального самоопределения у школьников необходимо организовывать работы в образовательных учреждениях по оказанию психолого-педагогической поддержки в выборе ими дальнейшего образовательного маршрута или будущей профессии.

Действительно, профессиональное самоопределение вызывает много проблем и вопросов у школьников, особенно у школьников старших классов. Очень скоро они должны будут покинуть школу, и чем ближе окончание школы, тем сильнее давление. Важно, чтобы образовательные учреждения могли вовремя помочь учащимся определиться в выборе будущей профессии.

По результатам качественного и количественного анализа нашего исследования, мы можем сделать вывод, что профессиональное самоопределение, непосредственно связанное с профориентацией, рассматривается как сложный динамический

процесс формирования личностью системы своих основополагающих отношений к профессионально-трудовой среде, формирования им адекватных профессиональных намерений и планов. Трудности выбора будущей профессии возникают у школьников из-за низкого уровня информированности, низкой мотивации и осознанности. Наше исследование доказало, что различные мероприятия и беседы со школьниками могут направить их на стремление к дальнейшей профессиональной реализации и помочь выбрать профессиональный путь с учетом всех особенностей личности. Таким образом, одной из главных задач педагогов и родителей является формирование у школьников гибких планов достижения своих профессиональных намерений. Полученные данные исследования позволяют говорить о том, что ученики, выбравшие будущую профессию, отличаются изменениями в формировании мотивационной сферы и имеют активную жизненную позицию, вариативность профессиональных планов молодых людей позволит им легче перенести возможные неудачи при реализации

своих намерений, более объективно оценить свои возможности и пересмотреть свои планы в связи с любой сложившейся жизненной ситуацией

Список литературы

1. Петрусевич А.А. Формирование профессионального самоопределения школьников в образовательном процессе. Омск изд. ОмГПУ, 2006.-166с
2. Даутова О.Б. Самоопределение личности в профильном обучении: учебно-методическое пособие/ под ред. А.П.Тряпицыной. – СПб.: КАРО, 2006. – 352 с.
3. Павлова Т.Л. Профорентация старшеклассников: диагностика и развитие профессиональной зрелости.-М.:Сфера,2006.-120с.
4. Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 268 с.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов н/Д: Феникс, 1996. – 212 с.

Yulia Medvid,

*Researcher of the Science and Research Department,
National Academy of the National Guard of Ukraine*

Юлия Ивановна Медвидь

*Национальная академия Национальной гвардии Украины,
научный сотрудник научно-организационного отдела*

THE APPLICATION OF APPROACHES AND PRINCIPLES OF EDUCATION AND TRAINING IN THE PROCESS OF FORMING THE READINESS OF FUTURE RESERVE OFFICERS TO SERVE MILITARY ACTIVITIES

ПРИМЕНЕНИЕ ПОДХОДОВ И ПРИНЦИПОВ ВОСПИТАНИЯ И БОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ЗАПАСА К СЛУЖЕБНО-БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Summary. According to the results of the analysis of scientific works, the necessary application of the approaches and principles of education and training in the process of forming the readiness of future reserve officers for service and combat activities is determined. Among the approaches the author emphasizes the importance of applying systemic, structural, integrated, activity, personality-oriented and gender, among the principles - the connection between learning and life and teaching in-depth.

Keywords: readiness, future reserve officers, combat service, training.

Аннотация. По результатам анализа научных трудов определено необходимое применение подходов и принципов воспитания и обучения в процессе формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности. Среди подходов автор выделяет важность применения системного, структурного, комплексного, деятельностного, личностно ориентированного и гендерного, среди принципов – связь обучения с жизнью и наочности обучения.

Ключевые слова: готовность, будущие офицеры запаса, служебно-боевая деятельность, профессиональная подготовка.

Постановка проблемы в общем виде. Среди учащихся, которые обучаются по программе подготовки офицеров запаса две пятых не готовы заниматься в будущем служебно-боевой деятельностью. В этом и проявляется практическая проблема исследования. Научно-педагогическая проблема будет проявляться в отсутствии научных трудов направленных на решение обозначенной практической проблемы.

Анализ последних исследований и публикаций, которые положили начало решению данной проблемы и на которые опирается автор. Чтобы убедиться в существовании или отсутствии научно-педагогической проблемы нами осуществлен анализ положений научной новизны диссертаций по направлению исследования (табл. 1).

Анализ положений научной новизны диссертаций по направлению исследования

Положения научной новизны Ученый, научный труд	Понятийно-категориальный аппарат	Принципы, формы и методы	Педагогические условия	Критерии, показатели и уровни готовности
А. А. Безносюк, 2001 [1]		+		
И. В. Платонов, 2001 [2]		+		
С. О. Кубицкий, 2001 [3]	+	+		+
А. С. Сицинский, 2002 [4]		+	+	
А. В. Галимов, 2005 [5]	+	+	+	+
Я. Б. Зорий, 2005 [6]		+	+	+
Л. А. Матохнюк, 2006 [7]	+	+		
О. Д. Богданюк, 2007 [8]	+	+	+	+
В. Л. Улич, 2007 [9]	+	+		+
М. П. Недбай, 2008 [10]		+	+	+
Э. Н. Сивохоп, 2010 [11]	+	+	+	+
А. В. Балендр, 2011 [12]	+	+	+	+
И. И. Марионда, 2011 [13]	+	+		+
А. А. Старчук, 2011 [14]	+	+		+
Н. Е. Пенькова, 2015 [15]	+	+		+
С. А. Мул, 2016 [16]	+	+		+

По результатам анализа диссертаций выявлено отсутствие научных трудов посвященных решению практической проблемы формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности.

Комплексные исследования, посвященные подготовке будущих офицеров запаса, осуществляли такие ученые как А. А. Безносюк [1] и Я. Б. Зорий [6], посвященные формированию готовности будущих офицеров к профессиональной деятельности, – А. В. Балендр [12], О. Д. Богданюк [8], С. О. Кубицкий [3], Л. А. Матохнюк [7], С. А. Мул [16], Н. П. Недбай [10], И. В. Платонов [2], Э. Н. Сивохоп [11], А. С. Сицинский [4], А. А. Старчук [14], В. Л. Улич [9], в частности, психологической готовности военнослужащих к служебно-боевой деятельности Н. Е. Пенькова [15]. В большинстве упомянутых исследований рассматривались понятийно-категориальный аппарат, принципы, формы и методы, педагогические условия формирования готовности будущих офицеров, определение их критериев, показателей и уровней готовности.

Целью статьи является определение необходимого применения подходов и принципов воспитания и обучения в процессе формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности.

Изложение основного материала исследования. Для достижения цели исследования, нами осуществлен анализ положений научной новизны уже упомянутых диссертаций по направлению исследования [1–15], в области применения подходов и принципов воспитания и обучения (табл. 2). Каждый ученый обосновывает необходимость применения тех или иных подходов и принципов, среди которых встречаются и общие. *Подход к воспитательному и учебному процессу* понимают как выделение главного в педагогическом явлении. Применение различных подходов на практике в воспитательной и учебной работе обусловило изобретение новых форм и способов. По нашему мнению в процессе исследования формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности, необходимо применять такие подходы как системный, структурный, комплексный, деятельностный, личностно ориентированный и гендерный.

Системный подход – анализ явлений и процессов в определенной системе, взаимодействия и связи между собой, что дает возможность упорядочить их, рассматривая как единое целое. *Структурный подход* – рассмотрение явлений, которые входят в ту или иную систему как иерархии структурных компонентов. *Комплексный подход* –

разновидность структурного и системного подходов, объединение разнородных факторов, которые имеют значение для воспитания и обучения (единство целей, улучшение планирования, охват воспитанием всего населения, координация работы всех уровней, постоянная проверка и контроль эффективности усилий). *Деятельностный подход* – выдвигает деятельность как главного фактора единства сознания, поведения и отношения к труду, военной службе, служебно-боевой деятельности.

Значительное внимание к процессу воспитания уделяется применению *лично ориентированного подхода* – учету в процессе воспитания особенностей каждого соискателя высшего образования на основе его психолого-педагогического изучения, прогнозирования его развития и осуществления определенной воспитательной и образовательной программы. Необходимо обратить внимание на то, что не в одной из упомянутых работ [1–15] не используется гендерный подход.

Таблица 2

Анализ положений научной новизны диссертаций по направлению исследования, касающихся применения подходов и принципов воспитания и обучения

Положения научной новизны Ученый, научный труд	Подходы	Принципы
А. А. Безносюк [1]	системный, комплексный, деятельностный, дифференцированный	принципы акцента на самостоятельную учебную работу студентов; принцип поэтапного оценивания учебных результатов студентов
А. С. Сидинский [4]	системный, функциональный	принципы формирования готовности будущих офицеров к профессиональной деятельности способами информационных технологий
А. В. Галимов [5]	системный, функциональный, полисубъектный, аксиологический, культурологический	
В. Л. Улич [9]	системно-деятельностный, лично-деятельностный	
Е. М. Сивохоп [11]	социальный, биологический, аксиологический, антропологический, лично-ориентированный и деятельностный	
А. В. Балендр [12]	личный	единоначальности и регламентированности профессиональных отношений, гуманизма
И. И. Марионда [13]	лично-ориентированный, системный, деятельностный	целенаправленности, доступности, систематичности, безразрывности и последовательности
А. А. Старчук [14]	синергетический, социально-педагогический, аксиологический, акмеологический, деятельностный и лично-ориентированный	Обще педагогические (научности, системности, сознания и активности, индивидуального подхода, доступности, крепости знаний, навыков и умений); специфические (профессиональной направленности, комплексности, оптимальности, конкретности), связанные со спецификой военно-профессиональной деятельности (комплексного формирования профессионально важных качеств будущего офицера)
Н. Е. Пенькова [15]	функциональный, личный, лично-деятельностный	Системности в психологии, целостности, единства и взаимодетерминированности внешнего и внутреннего в системогенезе психической деятельности и развития; творческой активности личности, развития личного и профессионального потенциала

Гендерный подход к воспитанию, по мнению О. Б. Петренко, передает динамические пространственные отношения, показывает направленность движения фокуса социально-педагогического влияния на представителей разных полов в условиях

разнообразных социальных институтов. Его применяют во время анализа содержания учебных планов и предметов, содержательного наполнения учебных мероприятий, форм и методов обучения и воспитания девочек и мальчиков [16, с. 122]. Гендер – один из базовых измерений социальной структуры

общества, который организывает социальную систему. По мнению А. Кедди социальное воссоздание гендерного сознания на уровне индивидов поддерживает социально-ролевой статус личности, который определяет социальные возможности в образовании, профессиональной деятельности, общественном производстве [17].

Приведенные подходы сильно взаимосвязаны, подтверждением тому являются общие закономерности воспитания. К ним относятся [18]: а) воспитание личности происходит только в процессе ее участия в деятельности; б) воспитание и стимулирование активности формируемой личности к организованной деятельности; в) в процессе воспитания необходимо проявлять гуманность и уважение к личности в объединении с высокой требовательностью; г) в процессе воспитания необходимо открывать перед учениками перспективы из роста, помогать им достигать успеха; д) в процессе воспитания необходимо выявлять и опираться на позитивные качества учеников; е) в воспитании необходимо учитывать возрастные и индивидуальные особенности учеников; ж) воспитание должно осуществляться в коллективе и через коллектив; з) в процессе воспитания необходимо добиться единства и согласованности педагогических усилий учителей, семьи и общества.

В своем труде [18] И.Ф. Харламов обращает внимание на то, что «когда в науке достаточно подробно изложены теоретические закономерности, они становятся принципами практической деятельности».

По результатам применения комплексного подхода в виде пилотного исследования, направленного на улучшение динамики формирования и развития готовности к служебно-боевой деятельности будущих офицеров запаса, было определено, что эффективность действенности воспитательного влияния зависит от: увеличения численности занятий по определенным направлениям в структуре плана подготовки офицеров запаса (психологической (в первую очередь связанной с организацией работы с подчиненным личным составом), огневой и физической подготовки); увеличение численности практических занятий в структуре плана подготовки офицеров запаса (в том числе проведение занятий на тренажерах военной техники, на территории воинской части).

На основании полученных результатов можно утверждать, что важнейшим в процессе формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности, является применение таких принципов воспитания и обучения как связь обучения с жизнью и наочности в обучении.

Выводы. По результатам анализа научных трудов определено необходимое применение подходов и принципов воспитания и обучения в процессе формирования готовности будущих офицеров запаса к служебно-боевой деятельности. Среди подходов автор выделяет важность применения системного, структурного, комплексного, деятель-

ностного, личностно ориентированного и гендерного, среди принципов – связь обучения с жизнью и наочности в обучении.

Список использованной литературы

1. Безносюк О. О. Система модульно-рейтингового контролю успешности студентов (на материалах подготовки офицеров запаса у вищих навчальних закладах) : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.О. Безносюк ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2001. – 22 с.
2. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис... канд. психол. наук: 20.02.02 / І. В. Платонов ; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2001. – 17 с.
3. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. О. Кубіцький ; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. – К., 2001. – 20 с.
4. Сіцинський А. С. Формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності засобами інформаційних технологій: автореф. дис... канд. пед. наук: 20.02.02 / А. С. Сіцинський ; Нац. акад. Прикордон. військ України ім. Б.Хмельницького. – Хмельниц., 2002. – 19 с.
5. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / А. В. Галімов ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 2005. – 40 с.
6. Зорій Я. Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запаса в умовах навчального процесу вищого навчального закладу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Я. Б. Зорій ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2005. – 20 с.
7. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. О. Матохнюк ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б.Хмельницького. – Хмельниц., 2006. – 20 с.
8. Богданюк О. Д. Формування готовності до професійної діяльності у майбутніх офіцерів-кінологів Державної прикордонної служби: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.Д. Богданюк ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б.Хмельницького. – Хмельниц., 2007. – 20 с.
9. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. Л. Уліч ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б.Хмельницького. – Хмельниц., 2007. – 20 с.
10. Недбай М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. П. Недбай ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби

Україні ім. Б.Хмельницького. – Хмельниц., 2008. – 20 с.

11. Сивохоп Е. М. Формування готовності до самопізнання майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фізичної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Е. М. Сивохоп ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2010. – 20 с.

12. Балендр А. В. Формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення конфліктних ситуацій: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. В. Балендр ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 20 с.

13. Марюнда І. І. Професійно-особистісна фізична підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І. І. Марюнда ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 20 с.

14. Старчук О. О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед.

наук : 13.00.02 / О. О. Старчук ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2011. – 20 с.

15. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Н. Є. Пенькова ; Національна академія Національної гвардії України. – Х., 2015. – 12 с.

16. Петренко, О. Гендерний підхід у освіті і вихованні: проблема термінології [Текст] / О. Петренко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Острог, 16–17 березня 2012 р.). – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2012. – С. 115–123.

17. Keddie A. Feminist struggles to mobilise progressive spaces within the “boy-turn” in gender equity and schooling reform / A. Keddie // Gender and Education. – 2010. – Vol. 22, № 4. – P. 353–368.

18. Харламов И. Ф. Педагогика. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.

*Skvortsova Y.A.
senior lecturer*

Altai State Institute of Culture (Barnaul, Russia)

Скворцова Ю.А.

Старший преподаватель

Алтайский государственный институт культуры (Барнаул, Россия)

THE ROLE OF CREATING AN EFFECTIVE COMMUNICATIVE ENVIRONMENT IN SHAPING THE CULTURE OF INTERETHNIC COMMUNICATION OF FOREIGN STUDENTS. РОЛЬ СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ СРЕДЫ В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРЫ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ.

Summary: The article gives theoretical substantiation of the term "game" from the pedagogical and cultural point of view, considers the training game and its differences from other types of games and training exercises; determines the value of training game in the formation of the culture of international communication of foreign students.

Аннотация: В статье дано теоретическое обоснование термина «игра» с педагогической и культурологической точки зрения, рассмотрена тренинговая игра и ее отличия от других видов игры и от тренингового упражнения; определяется значение тренинговой игры в формировании культуры межнационального общения иностранных студентов.

В условиях сегодняшнего дня **проблема формирования культуры межнационального общения иностранных студентов** привлекает к себе все большее внимание со стороны педагогов, социологов, культурологов и психологов всего мира. В последние годы академическая мобильность студентов во всем мире значительно выросла. И это увеличение числа иностранных студентов свидетельствует об интенсивном развитии сотрудничества в области образования, что является наиболее актуальным и значимым направлением работы образовательных учреждений многих стран. Развитие межгосударственного академического сотрудничества, в рамках которого происходит всестороннее, поликультурное воспитание и развитие молодых людей, способствует духовному сближению народов, налаживанию международ-

ных связей, формированию культуры межнационального общения, нивелированию условных границ в мире.

Многие вузы России давно ведут подготовку большого числа иностранных студентов, сотрудничают с вузами и предприятиями других государств, принимают участие в программах по обмену студентами и др. В такой ситуации все более актуальной для вузов нашей страны становится задача формирования культуры межнационального общения иностранных студентов. Под культурой межнационального общения следует понимать «совокупность специальных знаний, умений и убеждений, а также адекватных им поступков и действий, проявляющихся как в межличностных контактах, когда субъекты принадлежат к различным культурам, так и во взаимодействии разных этнических общностей, и позволяющих на основе межкультурной

компетентности быстро и безболезненно достигать взаимопонимания и согласия общих интересов» [1, с.69].

Перед принимающей стороной неизменно возникает проблема оптимизации бытовой и академической жизни иностранных студентов, которым приходится пережить непростой процесс адаптации к новым условиям быта и учебы. **Анализ последних исследований и публикаций показывает**, что академическая успеваемость этих молодых людей в России, качество их профессиональной подготовки в большинстве своем зависит от протекания адаптационного процесса в новых условиях, в которых они оказались. Нередко представители разных национальностей и культур обладают достаточно скудной информацией друг о друге, руководствуются стереотипами и предубеждениями, обладают недостоверным, а порой и негативным, искаженным представлением о другой культуре, что не может не повлиять на качество межличностных отношений.

В рамках общей проблемы формирования культуры межнационального общения иностранных студентов выделяются нерешенные ранее задачи - наиболее значимой из них является задача направления всех усилий на то, чтобы приобщить их к традициям и обычаям национальной русской культуры средствами культурно-досуговой деятельности, обеспечить живое, неформальное, свободное и позитивное общение с носителями русского языка – российской молодежью. Причиной этого становится известный факт о том, что формирование коммуникативных навыков молодежи из других стран, приехавшей на обучение в вузы России, станет более эффективным, если процесс обучения происходит не только на уровне академической коммуникации в рамках аудиторных занятий, но и на уровне межкультурного взаимодействия и общения с тем, чтобы вхождение в русскоязычную культуру прошло наиболее гладко. Одной из наиболее эффективных, на наш взгляд, технологий формирования культуры межнационального общения в условиях досуга и коммуникации с русскоязычными студентами является игровая технология в общем и тренинговая игра в частности.

Целью данной статьи является исследование роли игровой технологии в целом и тренинговой игры в частности в формировании наиболее эффективной коммуникативной среды между иностранными и русскоязычными студентами в условиях досуга. Психолого-педагогическая наука в современном своем состоянии рассматривает становление игрологии как системы научного знания в неразрывной связи с развитием теории игры. Сам термин «игра», равно как и термины «игровое взаимодействие», «игровая деятельность» становятся достаточно распространенными научно-обоснованными понятиями. Игра уже не рассматривается как некая забава, развлечение, на котором не акцентировали особое внимания исследователи в разных сферах науки. Постепенно игра становится серьезным инструментом профессиональной деятельности,

направленным на достижение определенных результатов в непринужденной, свободной, энергичной, творческой атмосфере. Л.И. Федорова отмечает, что «построенная на условностях, игра вместе с тем достаточно точно и продуктивно отражает структуру реальной познавательной деятельности, а это значит, что приобретенные в игре знания, приемы и навыки будут применяться игроками как в реальном познавательном процессе, так и в повседневной жизни» [3, с.3].

Первые научные теории игры возникают во второй половине XIX века. Игра становится предметом пристального внимания со стороны представителей различных отраслей гуманитарной науки, её рассматривают с точки зрения различных аспектов, но вопросы методологического обоснования игры как метода обучения, также вопросы, связанные с определением описания игры, являются не до конца разработанными. Игра многоаспектна и многофункциональна по своей сути и может рассматриваться с точки зрения физиологических, философских, социальных, педагогических, биопсихологических, социологических, психотерапевтических, культурологических, теорий, синтезировавших несколько подходов к игре как самовыражению.

Особое внимание стоит уделить представителям культурологического и педагогического подходов. Несомненно, очень важная роль в формировании теории игры принадлежит Йоханну Хейзинге, который определял игру как первичную жизненную категорию, не связанную ни с какой степенью культуры, ни с какой формой мирозерцания. По мнению Йоханна Хейзинги, «игра есть добровольное действие либо занятие, совершаемое внутри установленных границ места и времени по добровольно принятым, но абсолютно обязательным правилам с целью, заключенной в нем самом, сопровождаемое чувством напряжения и радости, а также созданием «иного бытия», нежели обыденная жизнь» [5, с.10]. Игра украшает жизнь, дополняет ее, вследствие чего является жизненно необходимой каждому человеку вне зависимости от возраста и социального положения [4].

С точки зрения педагогики, игра является «формой деятельности в условных ситуациях, направленной на воссоздание и усвоение общественного опыта, фиксированного в социально-закрепленных способах осуществления предметных действий, в предметах науки и культуры. В игре, как особом исторически возникшем виде общественной практики воспроизводятся нормы человеческой жизни и деятельности, подчинение которым обеспечивает познание и усвоение предметной и социальной действительности, интеллектуальное, эмоциональное и нравственное развитие личности» [6, с.98].

Современное понимание игры основывается на выходе за границы обычного хода вещей, на снятии психологического напряжения. По мнению Е.А. Левановой «игра не просто сближает людей, она позволяет приобщиться к культуре своего народа, становится способом связи поколений и

мощным средством создания социально-психологического единства нации, играет важную роль в формировании культуры межнационального общения» [4, с.9].

Опираясь на определение, данное современным исследователем Е.А. Левановой, отметим, что тренинговая игра – «символическая деятельность, решающая конкретные прикладные личностные или групповые задачи тренинга, которая моделирует и преобразует реальность, отличается высокой степенью спонтанности и свободы, но протекает в рамках четко заданных правил, структуры и времени и под руководством ведущего – тренера» [4, с.9].

По сравнению с другими тренинговыми методами – трансформационными, диалоговыми, дидактическими, именно игра, или, вернее, ее возможности позволяют добиться успеха в решении практически любой тренинговой задачи. Ведь игровая метафора не ограничена никакими условностями и рамками, игровые правила могут быть абсолютно разными, поэтому в игру можно встроить практически все, что угодно [4]. Если говорить об отличиях именно тренинговой игры от других видов игр, то стоит отметить некоторые аспекты:

Во-первых, игра в тренинге – это не первоочередной метод; основной метод здесь все-таки тренинг.

Во-вторых, тренинговая игра еще более ограничена во времени, чем другие виды игр. Игра в тренинге направлена на решение конкретных, обучающих, прикладных задач. В ней всегда должен быть результат.

В-третьих, в силу того, что тренинг – групповой метод, игра в тренинге также предполагает именно групповой процесс.

В-четвертых, игра в тренинге всегда предполагает ведущего (тренера), и зачастую – его активную позицию, потому что он – организатор процесса, направляющий и координирующий действия участников группы.

Таким образом, игра всегда содержит в себе игровую метафору, вымышленный сюжет, в то время как упражнение работает в реальном формате. Еще одно отличие игры от упражнения, как утверждает Е.А. Леванова, состоит в том, что «упражнение всегда содержит тренировочный, обучающий аспект, в то время как в игре можно не только отрабатывать, тренировать какое-то умение, повышать свою компетенцию, но и решать задачи, связанные с проживанием какого-либо состояния, демонстрации явления, актуализировать, вызывать те или иные состояния, создавать атмосферу, выражать эмоции и т.п.» [4, с.21].

Игровые технологии в социально-культурной деятельности помогают в решении многих проблем, возникающих в социальной среде. В данной статье мы коснемся проблемы формирования культуры межнационального общения иностранных студентов, и попытаемся отыскать способы ее решения с помощью игровых технологий, а конкретно – с помощью тренинговой игры. Тренинговую игру в условиях досуга мы считаем одним из

наиболее эффективных средств формирования культуры межнационального общения иностранных студентов при условии одновременного участия в ней русскоязычных студентов. В качестве основных задач тренинговых игр, которые мы планируем использовать в организации досуга иностранных студентов, должны значиться такие задачи, как:

1. Знакомство участников между собой;
2. Привыкание участников друг к другу, снятие зажимов;
3. Создание атмосферы свободного, творческого, позитивного и энергичного общения студентов;
4. Определение общих черт, особенностей, вкусов, привычек среди участников группы;
5. Формирование чувства сплоченности внутри группы;
6. Развитие интереса к традициям, обычаям разных народов;

Тренинговая игра, на наш взгляд, как нельзя лучше позволяет решить эти задачи в условиях неформальной обстановки и позитивного настроения на живое общение. Приведем пример тренинговой игры, направленной на решение вышеперечисленных задач.

«КТО РОДИЛСЯ В ОКТЯБРЕ...»

Примерное время проведения: 10-15 мин.

Основные этапы:

1. Участники рассаживаются на стулья, стоящие по кругу, лицом друг к другу.
2. Для участников проводится краткий инструктаж, в котором рассказывается о том, что сейчас они будут играть в игру, которая позволит им лучше узнать друг друга;
3. Ход игры: ведущий-тренер озвучивает фразу или описывает ситуацию и просит участников, по отношению к которым справедливо это утверждение, выполнить определенное действие. Участники поднимаются с места, выполняют заданное действие и снова садятся.
4. Ведущему стоит подбирать ситуации и фразы таким образом, чтобы они относились к нескольким участникам одновременно. Необходимо также учитывать возраст и темперамент членов группы.

Перечень возможных вариантов высказываний:

- у кого карие глаза - трижды хлопните в ладоши;
- тот, чей рост превышает 1 м 70 см, должен громко крикнуть «Кинг-Конг!»;
- тот, кто сегодня с утра позавтракал кашей, должен погладить себя по животу;
- кто родился в октябре, пусть возьмет за руку одного члена группы и станцует с ним;
- если вы любите собак – трижды скажите: «Гав!»;
- если вы любите кошек, трижды скажите: «Мяу!»;

- те, у кого в одежде присутствуют красный цвет, получают особое задание: они должны сказать соседу справа, что никогда в жизни не пожелали бы себе такой прически, как у него;
 - кто любит пить чай с лимоном, пусть заглянет под свой стул;
 - кто хоть раз в жизни курил, должен громко крикнуть: «Больше никогда!»;
 - у кого есть веснушки, пусть пробежит по кругу;
 - если у вас есть брат или сестра – поднимитесь на свой стул;
 - кто любит смотреть комедийные фильмы – пусть громко затопает ногами;
 - кто считает себя пунктуальным, пусть поменяется местами с тем, кто думает так же;
 - если вы хоть раз мечтали стать невидимым, спрячется за одного из участников;
 - тот, кто занимается танцами, пусть покажет, как это делается;
 - кто любит кататься на велосипеде, пусть скажет: «Ничего на свете лучше нету!»;
 - те, у кого с собой есть шоколадка или конфета, трижды громко причмокнут;
 - кто находит, что игра длится достаточно долго, должен трижды хлопнуть в ладоши и громко крикнуть: «Хватит!»
- Обсуждение игры:
- что для вас было неожиданностью?
 - чувствуете ли вы, что нашли достаточно «родственных душ»?
 - узнали ли вы что-то новое об участниках?
 - радуется ли вас, что между вами так много общего? [7].

Таким образом, анализ подобных тренинговых игр позволяет нам сделать **вывод** о том, что совместный досуг иностранных и российских студентов, организованный подобным образом, позволяет участникам не только сплотиться и узнать друг о друге больше. **Самым значимым итогом** таких тренинговых игр с точки зрения формирования культуры межнационального общения становится понимание того, что среди участников группы больше общего, чем различий. И именно этот фактор является решающим в формировании сплоченности, взаимоуважения, сближения представителей различных национальностей, этнических общностей и религиозных групп в среде студенческой молодежи.

В настоящее время определяющей движущей силой в процессе формирования культуры межнационального общения в сфере образования становится потребность в воспитании не только культурной и образованной молодежи, обладающей чувством самоуважения, гордости за свою культуру, но

и молодежи, принимающей и уважающей чужую культуру, способной выстраивать продуктивные и позитивные взаимоотношения с окружающими, вне зависимости от их этнической, национальной и религиозной принадлежности. Это происходит на основе сотрудничества и взаимопонимания, готовности принять людей другой национальности, их мировоззрение, обычаи и привычки такими, какие они есть. Кроме того, пристальное внимание к адаптации иностранных студентов в нашей стране, к организации их досуга, к созданию комфортных психологических и бытовых условий их пребывания в России и обучения в российских вузах, к формированию культуры межнационального общения позволяет повысить престиж нашей страны на мировой арене в сфере межгосударственных академических контактов.

Литература

1. Леванова Е.А., Волошина А.Г., Плешаков В.А., Соболева А.Н., Телегина И.О. Игра в тренинге. Возможности игрового взаимодействия. 2-е изд. Санкт-Пб.: Питер, 2008.
2. Матис В.И. Личность в системе социально-культурных связей: учебное пособие [текст] / В.И. Матис; Алт. гос. акад. культуры и искусств. – Барнаул: АЗБУКА, 2014. – 400 с.
3. Моднов С. И. Проблемы адаптации иностранных студентов, обучающихся в техническом университете / С.И. Моднов, Л.В. Ухова // Ярославский педагогический вестник – 2013 – № 2 – Том I (Гуманитарные науки) [Электронный ресурс] – режим доступа: http://vestnik.yspu.org/releases/2013_2g/23.pdf/ (дата обращения - 09.01.2018)
4. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад; Редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
5. Толерантность. Гармония в разнообразии [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.tolerance.ru/Dialog-kultur-pr3.php?PrPage=Master> (дата обращения 20.02.2018).
6. Федорова Л.И. Игра: дидактическая, ролевая, деловая. Решение учебных и профессиональных проблем / Л.И. Федорова. – М.: ФОРУМ, 2009. – 176 с.
7. Хейзинга Йохан. Homo ludens. Человек играющий / Сост., предисл. Х 35 и пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова; Коммент., указатель Д. Э. Харитоновича. Санкт-Пб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011. — 416 с

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Далиева Фатима Хожакбаровна

*Студентка 2-курса магистратуры Университета
мировой экономики и дипломатии
г.Ташкент, Республика Узбекистан*

Daliev Fatima Khojakbarovna

*2-year student of the master's program of the University
World economy and diplomacy
Tashkent, Republic of Uzbekistan*

THE GEOPOLITICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF THE SILK ROAD PROJECT

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗРАБОТКИ ПРОЕКТА ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ

Summary: The analysis of the geopolitical prerequisites for the development of the Great silk road project. The projects on the restoration of the great silk road in different countries have been studied. It is shown that the most ambitious of all initiatives is the project put forward by China - "the Economic belt of the silk road".

Keywords: *The great silk road, geopolitical space, transport corridor, strategic interaction, transport communication.*

Аннотация: Проведен анализ геополитических предпосылок разработки проекта Великого шёлкового пути. Изучены проекты по восстановлению Великого Шелкового пути в разных государствах. Показано, что наиболее масштабным из всех инициатив является проект, выдвинутый Китаем - «Экономический пояс Шелкового пути».

Ключевые слова: *Великий Шелковый путь, геополитическое пространство, транспортный коридор, стратегическое взаимодействие, транспортная коммуникация.*

Введение. Появление в конце XX века новых суверенных государств Центральной Азии и проведение политики открытости придало новый конструктивно-мощный импульс возрождению древнего торгового пути.

В начале XXI века в конкурентном геополитическом пространстве мировой политики столкнулись концепции различных государств по строительству международных транспортных коридоров в Евразии на историческом пространстве Великого шелкового пути (ВШП), его сухопутной и морской составляющих. Основными конкурентами в данном процессе выступают Китай (концепция Великого шелкового пути), США (концепция Нового шелкового пути), Россия (Евразийский экономический союз, Шанхайская организация сотрудничества, транзитное геополитическое положение), Европейский союз (ТРАСЕКА, Викинг, ИНОГЕЙТ), Турция, Индия и др [1]. Несмотря на то, что Великий Шелковый путь утратил свое основное значение, он, как и тысячу лет назад остался своеобразным мостом, объединяющим многие народы Евразии.

Целью данного исследования является анализ геополитических предпосылок разработки проекта Великого шёлкового пути.

Важнейшими составляющими современного этапа развития Шелкового пути стали транспортные коридоры. Транспортная система - это, практически, рычаги управления экономикой, а в конечном счете, это развитие целого государства. Отсюда следует, естественно, что транспортные артерии стали целью экономических войн и веским аргументом в геополитических спорах. Особенно

актуально это звучит в период глобального передела сфер влияния, начавшегося с дезинтеграции крупнейшего советского пространства и последовавшего за ней образования Новых Независимых Государств.

Следует отметить, что в 1995 г. система российских транспортных коммуникаций была выбрана Соединенными Штатами Америки, как одно из главных направлений плана изоляции России. Вашингтон и его союзники тогда приступили к реализации проекта создания современного аналога Великого Шелкового пути - мощного транспортного коридора, включающего в себя комбинированную систему железных дорог и автомагистралей, нефте- и газопроводов, авиалиний и путей морского сообщения. С его появлением государства СНГ, прежде всего обладающие колоссальными запасами энергоресурсов республики Центральной Азии и Закавказья, должны были получить прямой выход к потенциальным торговым партнерам, минуя Россию, что неизбежно привело бы к дистанцированию от России и геополитической переориентации. Тогда влиятельные американские политики и политологи констатировали, что «борьба за обладание инфраструктурными коридорами становится по сути главной доминантой мировой политики на обозримую перспективу» [2].

На сегодняшний день в геополитическом пространстве мировой политики столкнулись две магистральные концепции возрождения Великого шелкового пути, опирающиеся на геополитическое видение своей роли в мире: американский „Римленд“ („Американское кольцо“ вокруг Евразии) и китай-

ский Великий шелковый путь, проходящий по территории Евразии. Концепция „Римленд“ состоит из военных баз США, которые располагаются на берегах Восточной Атлантики и на протяжении всего евразийского континента вплоть до Корейского полуострова, образуя своеобразное „кольцо“, которое явно мешает Китаю наращивать экономическую мощь. В свою очередь Китай провозглашает концепцию „Экономического пояса Великого шелкового пути“, включая морской „пояс“, оба из которых в перспективе нацелены на то, чтобы превзойти военный потенциал США на Ближнем Востоке и в мировом океане в целом. Концепция ВШП, формирования „Экономического пояса шелкового пути“, была озвучена Председателем КНР Си Цзиньпином в 2013 году. Также Си Цзиньпин выдвинул концепцию Сообщества общей судьбы Китай-АСЕАН и совместного построения «Морского шелкового пути XXI века» (МШП) [3]. Из-за экономического несоответствия западных провинций Китая от восточных, проект КНР-АСЕАН был раскритикован первыми. Западные, более отсталые регионы Китая стремятся завладеть доступом к финансовому управлению, чтобы устранить разрыв с восточными регионами. Китай предложил сформировать масштабную экономическую зону, охватывающую более тридцати стран Евразии с населением больше трех млрд. человек, которые поставляют до 23% мирового экспорта. При этом в ноябре 2014 г. Пекин уже внес 40 млрд. долларов в Фонд шелкового пути. Географические границы ВШП точно не определены, при этом они берут свое начало в Китае и простираются через Среднюю Азию и Закавказье в Россию. Границы могут быть расширены, включая Юго-Западную Азию, а также Центрально-Восточную Европу. Кроме того речь идет о взаимодействии между Китаем, странами Средней Азии (стратегическое партнерство) и Российской Федерацией (всеобъемлющее партнерство и стратегическое взаимодействие).

В отличие от принципов «социализма с китайской спецификой» Дэн Сяопина и концепции «гармоничного мира» Ху Цзиньтао Си Цзиньпин выстраивает новую внешнюю политику, ориентированную на возрождение и усиление позиций Китая на международной арене. Инструментарий внешней политики Китая будет по-прежнему ориентирован на использование «мягкой» и «умной» мощи, хотя и с элементами жесткой, в частности, при защите интересов в сопредельных государствах. Основное содержание инициативы ВШП состоит в пяти аспектах: 1) согласование политических позиций государств, вовлеченных в инициативу, и сближение экономических систем в рамках региональных проектов; 2) развитие транспортной инфраструктуры в трансграничных регионах, постепенное формирование транспортной сети, связывающей регионы Азии, с выходом на Азию, Европу и Африку; 3) стимулирование взаимной торговли через упрощение процедур товарообмена и инвестиций; 4) обеспечение бесперебойного денежного обращения: ведение расчетов в националь-

ных валютах и взаимный обмен валютами, создание региональных финансовых организаций развития; 5) активизация человеческих контактов [4].

Концепция Нового шелкового пути (НШП) представляет собой стратегию США для стран Средней Азии, которая включает в себя сдерживание других акторов Евразии, прежде всего Китая, России и Ирана. НШП подразумевает реформирование евразийского региона, включая Кавказ, и пересмотр или преодоление государственных границ в соответствии с национальными интересами США [5]. При этом в реализации концепции рассматриваются следующие моменты: исключительность интересов США; постановка вопроса о демократизации региона; контроль над регионом, включающий его интеграцию; замораживание взаимоотношений США с другими геополитическими игроками – Китаем, Ираном, Пакистаном и Россией, если они действуют не в интересах США. Исходя из данной концепции, можно предположить, что упор США будет сделан на многостороннем подходе в регионе, поощрении правительств и неправительственных организаций на действия в интересах США, также не прямое устранение интеграционных процессов, будь то российско-среднеазиатские отношения, увеличение китайского или иранского присутствия в регионе.

НШП является конкретизацией американской стратегии Большой Средней Азии, объединяющей Среднюю и Южную Азию, страны Закавказья и даже Монголию и китайский Синьцзян. Эта стратегия опирается на представление о геостратегическом единстве всего этого пространства и является первоочередной для США в целях восстановления проамериканского баланса сил в Азиатско-Тихоокеанском регионе. В рамках данной стратегии следует подчеркнуть важность открытия южного транспортного коридора, идущего из Гамбурга в Ханой через Кавказ, Туркменистан, Афганистан, Пакистан, Индию и другие страны. Важность этого проекта огромна, так же как и соединение Афганистана с его северными соседями границей с быстрым и эффективным пропускным режимом. Если эти проекты будут выполнены, весь регион получит огромный стимул для развития экономики.

Основная проблема интеграции государств Средней и Южной Азии состоит в недоверии самих участников проекта. Среднеазиатские страны боятся Афганистана, который предстает перед ними как самый проблемный партнер. Выведение американских войск с афганской земли может повлечь за собой дальнейшее развитие конфликта.

В ответ на активность Китая на пространстве реализации концепции НШП США и их союзники принимают определенные шаги:

- формулируют под эгидой НАТО в рамках ее новой стратегической доктрины общую европейскую политику в области энергетической безопасности. Все это требует стратегического лидерства США по отношению к своим союзникам по ЕС и НАТО, а также реализации ряда проектов: а) строительство морского газопровода из Израиля в Гре-

цию, формирующего Южный энергетический коридор ЕС, в условиях невозможности до 2020 года восстановить объемы экспорта газа из Ирака и недостаточных объемов экспорта газа из Азербайджана; б) формулирование политического курса НАТО в Евразии по отношению к Китаю. По аналогии с Советом Россия-НАТО США хотели бы создать Совет Китай-НАТО, снижающий взаимные озабоченности в связи с обостряющейся конкуренцией за энергетические ресурсы региона;

- вовлекают Китай в политику давления на Иран, а также отстаивают трубопровод ТАПИ. США через ООН будут подталкивать Китай к включению в проект ТАПИ, будут продолжать использовать форум 5+1 (5 постоянных членов Совета Безопасности ООН + Германия) для вовлечения Китая в политику сдерживания иранской ядерной программы. Также Китаю могут предложить заменить Индию в проекте трубопровода по территории Иран-Пакистан-Индия, который поможет иранскому энергетическому сектору и нейтрализует санкции ООН, а также снизит санкции США в отношении иранской ядерной программы;

- стремятся стабилизировать Афганистан: после вывода американских войск потребуется поддержка Китая и России, как в вопросах обеспечения безопасности, так и в вопросах экономического развития страны. Для Китая это будет возможностью снизить влияние Талибана и Аль-Каиды на Синьцзян-Уйгурский автономный район и Тибетский автономный район, для России это станет возможностью проявить свой лидерский потенциал в Средней Азии в вопросах безопасности [6].

ЕС отстаивает многосторонний подход к решению вопроса развития транспортных коммуникаций на маршруте Великого шелкового пути. Основной инициативой ЕС в данной области стал проект строительства ТРАСЕКА (Транспортный коридор Европа-Кавказ-Азия), организующий международные перевозки с участием ЕС и 13 государств-партнеров [7]. Проект направлен на содействие развитию региональной экономики, укрепляющей транспортные связи между Европой и Азией. ТРАСЕКА сосредоточен на пяти основных областях: морской транспорт, воздушные маршруты, автомобильные и железные дороги, транспортная инфраструктура и транспортная безопасность. К настоящему времени в рамках программ ТРАСЕКА осуществляется более 80 проектов технического содействия и 20 инвестиционных проектов, общей стоимостью более 250 миллионов евро [8]. Однако, как признают европейские и местные эксперты, уровень активности Брюсселя в регионе не соответствует его экономической роли. Это объясняется рядом объективных причин, а также конкуренцией в регионе между Китаем, США и Россией.

Проект ТРАСЕКА также включает инициативу Шелкового ветра, которая нацелена на строительство высокоскоростных контейнерных маршрутов между странами Европы, Кавказа и Средней Азии, а также разработку и внедрение передовых технологий как в области электронного обмена информацией, так и в области упрощения процедур

пересечения границ и сокращения времени транспортировки. Инициатива Шелкового ветра была запущена в 2012 году на территории Турции, ее первоначальной целью было завершение строительства трубопровода Баку-Тбилиси-Карс в 2014 году, однако данная инициатива стала поддерживаться США и теперь укладывается в логику концепции Вашингтона – НШП, которая направлена на расширение транзитных маршрутов между Европой и Азией.

Еще одной инициативой, поддерживаемой ЕС, является железнодорожный проект «Викинг», который соединит скандинавские страны с Китаем через Кавказ и Среднюю Азию. Этот интермодальный проект включает в себя как строительство железных дорог, так и развитие морских маршрутов. Железнодорожный проект «Викинг» был начат в 2003 году, но окончательно набрал обороты только в 2007. В октябре 2011 года Казахстан выразил заинтересованность по присоединению к проекту. В настоящее время инвестиции в железнодорожную и портовую инфраструктуру призваны наладить новые экономические взаимосвязи и привести к достижению партнерских отношений участников. ИНОГЕЙТ стал еще одной важной международной инициативой ЕС на пространстве Великого шелкового пути, которая направлена на реализацию политики сотрудничества в области энергетики между странами-участницами (Армения, Азербайджан, Беларусь, Грузия, Казахстан, Киргизия, Молдавия, Туркменистан, Турция, Узбекистан, Украина, Таджикистан). Проект ИНОГЕЙТ имеет четыре основные цели: сближение энергетических рынков на основе руководящих принципов внутреннего энергетического рынка ЕС; укрепление энергетической безопасности путем расширения импорта и экспорта энергоресурсов, поддержание спроса; поддержка устойчивого энергетического развития, включая развитие энергоэффективности и возобновляемых источников энергии; привлечение инвесторов в энергетические проекты. Проекты, которые были реализованы в рамках ИНОГЕЙТ, включают инвестиционный проект Транскаспийско-черноморского газового коридора и проект «Энергосбережение» в странах Восточной Европы и Средней Азии.

Россия заинтересована в развитии Великого шелкового пути и получении выгод от трансграничного сотрудничества. Нынешняя политика России в отношении государств Средней Азии фокусируется как на новых проектах и инвестициях в инфраструктуру, так и на поддержании построенной в советский период инфраструктуры в целях продолжения выгодного сотрудничества, освоения богатых природных ресурсов и создания соответствующих наднациональных структур.

Таким образом, восстановление транспортных коммуникаций Великого Шелкового пути, как традиционных, так и нетрадиционных, является выгодным для стран Европы и Азии, а также и для Центральноазиатских стран. Транспортная система – это рычаги управления экономикой, и в конечном

счете, это развитие целого государства. Геополитическое развитие государств неразрывно связано с проблемами постоянно происходящих перемен и изменений в мировой политике.

Список литературы:

1. Косоруков А.А., Барто Е.В. «Великий Шелковый путь в конкурентном пространстве мировой политики». «Глобализация и национальная безопасность». 2016.
2. Р. Мирзаев. Геополитика Нового Шелкового пути. М. «Известия». 2004.
3. Сыроежкин К. Концепция формирования «Экономического пояса на Шелковом пути»: проблемы и перспективы. Казахстан в глобальных процессах. № 1. 2014.

4. Цуй Цимин. Открыть новую страницу великого шелкового пути. Беларуская Думка. № 4. 2014.

5. Савин Л. Новый шелковый путь и евразийская интеграция. Евразийский коммуникационный центр. 18.02.2014. URL: <http://www.eurasec.com/analitika/4510/>.

6. Lin C. The New Silk Road. China's Energy Strategy in the Greater Middle East. Washington Institute for Near East Policy. Policy Focus. № 109. April 2011. pp. 1-26.

7. TRACECA Official web page. History of TRACECA. <http://www.traceca.org/en/traceca/history-of-traceca/>

8. Программа международного сотрудничества в энергетической сфере между Европейским Союзом, Причерноморскими и Прикаспийскими государствами. URL: http://www.inogate.org/lang_ru

Забіян В.В.

аспірант кафедри політології

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Viktorija Zabiian

Post-Graduate Student of Political Science Department

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

РОЛЬ ТРАДИЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ КИТАЮ ROLE OF TRADITIONAL VALUES OF CHINA'S MODERN POLITICAL CULTURE

У статті проаналізовано масштаби впливу традиційних релігійно-філософських вчень на формування сучасної політичної культури Китаю. Розкривається суть традиційних китайських течій та їх вплив на формування сучасної політичної системи КНР. Проаналізовано, яким чином традиційні цінності було актуалізовано у сучасному політичному просторі Китаю. Пояснюється зв'язок між китайською системою цінностей та прийняттям політичних рішень і стратегією поведінки Китаю на міжнародній арені.

In the article author analyses the influence extent of traditional religious and philosophical doctrines on the formation of China's modern political culture. The article reveals the essence of traditional Chinese trends and their impact on the political system of China. Article provides analysis of traditional values reinvention in modern political environment of China. Author explains the connections between Chinese values system and decision-making in China and its strategy on international arena.

Ключові слова: традиційні цінності, політична система, політична культура, релігійно-філософські течії, Китай.

Key words: traditional values, political system, political culture, religious-philosophic doctrines, China.

Постановка проблеми. Внутрішньополітичний курс та стратегія дій держави на міжнародній політичній арені великою мірою обумовлена тими принципами, які закладено в фундамент її суспільно-політичного життя. Китай за відносно короткий час став не лише регіональним лідером, але і впливовим актором, який має право голосу щодо дійсного світового порядку. Політична система Китаю демонструє надзвичайну стабільність та гнучкість, що викликає інтерес у дослідників усього світу. Для того, аби зрозуміти причини такого успіху та виробити стратегію взаємодії з потужним міжнародним гравцем - необхідно проаналізувати такий важливий аспект, як традиційні китайські цінності, що протягом тисячоліть визначають політичні процеси, що відбуваються в Китаї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми дослідження доводить, що наразі інтерес до

політичної культури Китаю проявляють як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Проте в сучасних дослідженнях політичної культури та традиційних цінностей Китаю, спеціалісти намагаються знайти конотації з явищами, відомими Західному світу. Серед таких дослідників є Ф. Фукуяма, Д. Белл, Р. Комптон, А. Мельніков, В. Кіктенко, В. Раднаєва, В. Резаненко, В. Головченко, Н. Ракітянській та інші. Доволі широко питання політичної культури Китаю висвітлюється і в роботах китайських авторів, хоча їм притамано дещо ідеалізувати вплив традиційної складової на політику Китаю. Серед них можна назвати Чжон Ян, Лянь Мін Янь, Ван Сюй тощо.

Метою статті є надання характеристики ролі традиційних китайських цінностей, що сформульовані в основних філософсько-релігійних доктринах, на політичну культуру сучасного Китаю.

Виклад основного матеріалу

Одним з важливих аспектів дослідження внутрішньої та зовнішньої політики КНР є те, наскільки сильний вплив на політичну систему і на прийняття рішень має минуле Китаю. Неодноразово було зазначено, що соціалістичний курс китайського керівництва поєднується з традиційним розумінням організації життя держави. Релігійно-філософські вчення, розповсюджені в Китаї протягом 5000 тисяч років і досі мають вплив на бачення місця індивіда в китайському суспільстві, ієрархії влади, першочерговості завдань, поставлених перед керівництвом будь-якої організації, цінностей, які мають вплив на прийняття рішень. В цьому контексті необхідно звернутися до такого поняття, як політична культура, аби зрозуміти масштаби впливу традиційних установок на сучасні події у політичній сфері КНР.

Прагнення індивідумів та соціальних груп реалізувати свої соціальні інтереси призводить до залучення їх до політики. Така реалізація відбувається опосередковано, за допомогою значень і смислів, в яких виражається ставлення суб'єкта політики до влади, політичних інститутів, політичної еліти, лідерів тощо. Такі значення і смисли є передумовою формування певної політичної культури в суспільстві як ціннісно-нормативної системи, яку поділяє більша частина населення. В цю систему входять загальноприйняті і загальнопоширені політичні цінності та ідеали поведінки. [1, с.19-20]

Уперше термін «політична культура» було використано німецьким філософом І. Гердером. На його думку політична культура є не лише сукупністю цінностей та ідеалів політичної поведінки, але також включає норми політичного життя, які існують на даний момент, що перетворює політичну культуру суспільства на динамічне явище накопичення досвіду. [2, с.126] Таке розуміння політичної культури вписується в канони функціонування політичної системи Китаю, адже саме їй притамана еkleктичність традиційних цінностей та практик і гнучкість з огляду на нагальні потреби.

В рамках системного підходу, політичну культуру варто розглядати як підсистему в системі глобальної культури, яка перебуває в залежності та під впливом інших складових частин глобальної культури - економікою, релігійною, правовою, організаційною, моральною. [1, с.21] При цьому варто звернути увагу на те, в якій ієрархії розташовані фактори впливу, які з них є первинними, а які другорядними. Якщо говорити про політичну систему Китаю, то вона великою мірою модифікується історією політичної культури. Таким чином, під впливом політичної культури можуть виникати нові, унікальні форми організації політичного та соціального життя, які б поєднували в собі досвід минулих поколінь та елементи, необхідні для перспективного розвитку держави.

Політична культура Китаю пов'язана з ціннісно-нормативними аспектами розвитку

політичного життя та багатьма духовними аспектами, які визначаються культурними традиціями суспільства. Політична культура відіграє важливу роль у діяльності інститутів політичної влади та соціально-економічному розвитку китайського суспільства. Особливий вплив здійснювався з боку таких релігійно-філософських вчень, як будизм, даосизм, легізм та конфуціанство.

Релігійно-філософські вчення визначали та обмежували існування індивіда практично протягом всього існування Китайської цивілізації, а також формували моральні норми, які проникали в усі сфери життя, в тому числі в управління державою. [3, с.4] Традиційні цінності досі помітно вкорінені у всі сфери життя китайців, проте мають адаптований до умов сьогодення вигляд.

Знаменитий британський дослідник Е. Гобсбаум писав про те, що у багатьох суспільствах відбувається винайдення або адаптація традицій з метою впровадження певних цінностей та норм поведінки, які є релевантними для певного історичного періоду. При цьому винайдення цінностей є актуальним не тому що старі цінності є неактуальними та забутими, а тому що до них свідомо не звертаються та не підлаштовують до нових умов. [4, с.1-14] Дана теза є актуальною для дослідження трансформації традиційних китайських цінностей у суспільно-політичній сфері сьогодні та їх впливу на сучасну політичну культуру Китаю. Не зважаючи на те, що за часів Мао Цзедуну відбувся відхід від традиційних цінностей, з часом вони виявилися потужним інструментом для закріплення влади Комуністичної партії та формування унікальної стабільної політичної системи. Аби прослідкувати, яким чином традиційні цінності було актуалізовано у сучасному Китаю - варто розглянути окремо кожний напрямок основних релігійно-філософських доктрин.

Будизм, як релігійно-філософське вчення, набув широкого поширення в Китаї. Його основне положення полягає в тому, що душа перевтілюється і звільняється від земних страждань. Оскільки страждання залежить від певних умов, воно може бути завершено у випадку, якщо ці умови будуть змінені. Шлях до звільнення лежить через моральне вдосконалення, а саме досягнення рішучості у праведних вчинках, правдивому мовленні, добрій поведінки та праведному житті через чесне здобування засобів існування. Все це дарує просвіту та спокій. [5, с.76-81] Хоча політичний аспект в даному вченні майже відсутній, необхідно не забувати, що китайські традиції хоча і відносяться до не політичної сфери, проте допомагають стабілізувати градус можливого невдоволення в суспільстві, підтримувати статус кво керівництва та забезпечувати високий рівень політичної довіри. [6, с. 354]

Слідування буддистській традиції довіри, яку відчуває індивід з огляду на власне прийняття традиційних цінностей, в політичній культурі можна простежити в плані високого рівня довіри до влади в китайському суспільстві. [7, с.1-33]. Через присутність у будизмі певного стоїчного елементу -

примирення з власним невдоволенням навколишнім світом та всупереч всьому ведення праведного способу життя - китайський громадянин сьогодні або підтримує лінію керівництва, або відсторонюється від політичного життя.

Наступним елементом складної системи філософсько-релігійних вчень Китаю є даосизм. В його основі лежить принцип «дао», який означає «шлях», закономірності розвитку природи, сенс життя, буття та концепція «недії», яка полягає у гармонічному впливанні індивіда в «дао». [3, с.76-81] Даосизм закликає до гармонійного існування природи і людини, мінімізації зусиль, напружених на те, щоб підлаштовувати оточуюче середовище під індивіда.

Приклад впровадження даосистських практик показує як саме традиційні цінності адаптуються владою для досягнення мети політичної системи - збереження стабільності та підтримання життєздатності. Основний принцип даосизму - не здійснення спроби контролювати процеси, які відбуваються навколо, оскільки дана практика не має сенсу та є деструктивною. [8, с. 392] Проте китайське керівництво просуває дані ідеї лише в суспільстві задля попередження можливого супротиву діям влади. Комуністична партія приділяє питанням контролю та безпеки майже центральне місце у прийнятті рішень. Це проявляється в певній організації навколишнього середовища у китайських містах, де можна помітити численні металодетектори, вуличні огорожі для розсіювання наповпу, групи охоронців, поліцейських та добровольців у складі народних дружин.

Таким чином можна сказати, що даосизм також виступав способом легітимізації влади та слідуванню наступній традиції, яка закріпилася в Китаї в імперські часи.

Політична культура Китаю формувалася також під впливом легізму, який мав статус першої китайської ідеології за династії Цін у 221-207 роках до н. е. Легізм являє собою теоретичне обґрунтування тоталітарно-деспотичного управління державою та суспільством. В рамках даної концепції було сформульоване поняття ідеальної держави, яка має сильну верховну владу, озброєну на вищому рівні армію, жорстко централізована, забезпечує обмеження свавілля чиновників та місцевих правителів, забезпечує єдиний порядок та закони. Закон, згідно з концепцією легізму, має бути жорстким і передбачувати покарання, навіть смертної кари у найбільш жорсткому вигляді. Уявлення про правителя органічно вписувалося у бачення влади в цілому. Правитель повинен вселяти страх своєму народові, бути віддаленим від своїх підданих та таємничим, контролювати чиновників та нікому не довіряти, приймати політичні рішення виходячи з того, що нікому не можна довіряти, концентруватися на завданні створення могутньої держави - об'єданого Китаю - шляхом ведення загарбницьких воєн. [9, с.26-28] На відміну від будизму та даосизму, легізм є повністю політично-орієнтованою течією і чітко регламентує управлінські аспекти соціально-політичного життя.

В цілому, дослідники наголошують на тому, що легізм сам по собі не був життєздатною основою для побудови міцної соціально-політичної системи, адже він не був пов'язаним з нормами моралі та постійно потребував міцної основи у вигляді даосизму. [10, с.187] На сьогоднішній день життєздатними положеннями даної концепції залишилися лише ті, що стосуються централізації влади, жорсткої ієрархії, верховенства закону, а також здійснення контролю шляхом створення поліцейської держави.

Однак домінуючу роль серед традиційних китайських релігійно-філософських вчень займає конфуціанство, оскільки дана течія є золотою серединою між більш піднесеними та абстрактними буддизмом та даосизмом та практичним і жорстким легізмом.

Як відомо, Конфуцій розробив патерналістську концепцію держави, згідно з якою піддані інтерпретуються як велика родина, а влада правителя подібна піклуванню батька. Відносини в такій родині є аналогічними відносинам між молодшим та старшим поколінням, які залежали не тільки від віку, але і від належності людини до певного соціального класу. Головним завданням правителя було забезпечити всім своїм підданим стабільність та добробут. В системі конфуціанства, в центрі політичної картини світу знаходиться індивід та особисті цінності. З цього випливає, що метою правителя є створення такої держави, де гармонія у відносинах між громадянами і владою забезпечила соціальний порядок та згоду кожного індивіда з собою та іншими людьми. [11, с.59] Проте конфуціанство не пропагує індивідуалізм, а закликає знайти внутрішній спокій та задоволення через прийняття оточуючих людей - колективу. Тож конфуціанство відрізняється значним гуманізмом, а надання індивіду центрального місця у цій концепції виключає можливість насильницьких методів правління.

Відродження конфуціанства після смерті Мао Цзедуна було необхідним китайському керівництву для відновлення суспільства після комунізму, економічного зростання та об'єднання китайського народу як всередині, так і поза Китаєм. [12, с.146] Конфуціанський патерналізм є успішним інструментом для мобілізації моноетнічного суспільства, закликаючи до почуття гордості та величчю народу, який може пишатися економічними успіхами своєї держави та історією, яка сягає 5000 років.

Окрім цього конфуціанська традиція відчувається у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Цей прояв можна помітити у стратегії Китаю на світовий політичній арені. Не наражаючись на конфлікти та не декларуючи амбітних планів - китайське керівництво діє методами багатосторонніх переговорів, підтримуючи дружні відносини навіть з типами державами, до яких має територіальні претензії - Індією, Росією, тощо.

Наразі актуальним для багатьох дослідників є питання про те, чи відбудеться демократизація в Китаї з огляду на економічне зростання та фундамент у вигляді конфуціанства, яке містить ліберальні ідеї. Ф. Фукуяма вважає, що демократизація

з огляду на традиційні елементи політичної культури Китаю може відбуватися, проте результат демократизації, яка б спиралася на конфуціанські цінності, буде дуже відрізнятися від, наприклад, американської демократії. [13, с. 20-33] В цілому, конфуціанство має і спільні, і відмінні риси з демократією у рівній мірі.

На думку американського дослідника Д. Белла, китайський соціалізм також може спиратися на традиційні філософсько-релігійні вчення і пропонує охарактеризувати таке явище як «ліве конфуціанство». Це намагання об'єднати соціалізм з конфуціанською традицією таким чином, що соціалізм змінюється і збагачується за допомогою конфуціанства. Серед спільних цінностей соціалізму і конфуціанства можна назвати необхідність турбуватися про знедолених, перейматися про добробут кожного члена суспільства, проявляти солідарність до оточуючих, забезпечувати загальну справедливість. [14, с.91-99]

Не зважаючи на методичні спроби китайського керівництва після створення КНР замінити традиційні цінності новою ідеологією - конфуціанство продемонструвало життєздатність та своє реальне місце у свідомості китайського населення.

У 1950-1970 роках традиційні релігійно-філософські вчення сприймалися як гальмо на шляху до модернізації. Вчення Конфуція також стало об'єктом несприйняття Мао Цзедуна та його антитезою. Проте конфуціанство вижило в народних масах. Після приходу до влади Ден Сяопіна та проголошення реформ відкритості, у китайському внутрішньому житті з'явилися конкуренція і ринок, що підвищило рівень потенційних загроз для соціальної стабільності. Тому китайське керівництво знову звернулося до традиційних цінностей, як до інструменту об'єднання країни зсередини. Пізніше, конкретні положення конфуціанської доктрини були взяті для формулювання внутрішньо та зовнішньополітичних задач. Так у 2005 році Ху Цзіньтао задекларував концепцію «гармонійного суспільства», яка повністю відповідає конфуціанським цінностям - чесності, єдності та встановленню тісних зв'язків між народом і владою. [15, с.162-163]

Варто звернути увагу на те, як політична культура Китаю визначає стратегію дій держави на міжнародній арені, адже велика частина методів дипломатичної взаємодії, які сьогодні є популярними у всьому світі, беруть свій початок саме в стародавньому Китаї.

Один з найбільш популярних інструментів КНР для розширення політичного впливу держави закордоном - це концепція «м'якої сили». Також в це поняття входять економічний та культурний вплив. Головна ідея «м'якої сили» полягає у формуванні привабливого іміджу влади, тобто здатності впливати на поведінку людей та змушувати їх робити щось не звичне для них. За словами Д. Ная, який сформулював дану теорію наприкінці ХХ століття, досягти такої мети можна використовуючи «владу інформації та образів». Тобто суть даного методу - інформативність та адаптованість до

різних культур. «М'яка сила» являє собою різноманітні ідейно-ціннісні структури, які виростають з різних культур, політичних практик і є продуктом тієї середовища, де вони сформувалися, з власним специфічним баченням світу та свого місця у ньому. [16, с.65-66] Фактично тактика використання «м'якої сили» є експортом цінностей шляхом їх популяризації всередині та поза середовищем, де вони сформувалися. «М'яка сила» є прикладом конфуціанських ідей, які досі є актуальними, адже Конфуцій вважав, що при правильній вибудові відносин всередині держави - владі не доведеться застосовувати насилля.

Сьогодні Китай використовує «м'яку силу» на міжнародній арені. Яскравим прикладом може бути створення розгалуженої системи Інститутів Конфуція по всьому світу, де всім бажаючим надається можливість знайомитися з китайською культурою та вивчати мову. Також про дотримання принципу «м'якої сили» говорять постійні ініціативи Китаю вирішувати питання міжнародного значення шляхом проведення багатосторонніх переговорів та поїтистійні заклики до переговорів та співпраці за потреби вирішення складних конфліктних ситуацій.

Висновки. Адаптивність відповідно до ситуації, відстороненість від конфліктів, довгострокова стратегія дій, дотримання ієрархії, колективізм - можна назвати рисами притаманими політичній культурі Китаю, які передаються у суспільстві і протягом тисячоліть не можуть бути викоріненими у владних колах. Міцне традиційне підґрунтя робить політичну систему і суспільство відносно стійкими до кризових ситуацій, а багаторівнева система релігійно-філософських вчень є своєрідним захистом перед загрозою зовнішнього втручання заради дестабілізації стану всередині держави. Дослідження політичної культури Китаю можуть бути актуальними в контексті запозичення досвіду створення унікальної політичної системи з урахуванням традиційного світогляду суспільства та загальних тенденцій, що відбуваються у світі сьогодні.

Література:

1. Городенко Л.М. Політична культура: до визначення понять. Українське журналістикознавство. Термінологія. Вип. 15. 2014. С. 19-25
2. Требін М.П., Поліщук І.О. Політична культура: ретроспективний огляд концептуальних підходів. Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. №1(15). 2013. С. 123-140
3. Phillip C. C. Huang, Morality and Law in China, Past and Present. Modern China. Vol. 41. Issue 1. 2015. pp. 3-39
4. Hobsbawm E., Ranger T. The Invention of Tradition - (Past and present publications). Cambridge University Press. 1984. P. 320
5. Мельников А.П. Политическая культура Китая. Вестник Брестского университета. Социодинамика. №1. 2013. С. 76-81
6. Yida Zhai. Traditional Values and Political Trust in China. Journal of Asian and African Studies. Vol. 53(3). 2018. pp. 350-365

7. Zheng-Xu Wang. Political Trust in China: Forms and Causes. World Scientific Press. 2005. P. 33.
8. Andrew Sung Park. A Theology of the Way (Tao). Interpretation. Vol. 55,4. pp. 389-399.
9. Лян Минь Янь. Теории государственного управления в правовых учениях Китая. Вестник Омского университета. Серия «Право». №1(30). 2012. С. 21-33
10. Tang Yun. Freedom, Legalism and Subject Formation: The Question of Internalization. Philosophy and Social Criticism. Vol. 40(2). 2014. pp. 171-190
11. Ван Сюй. Особенности политической культуры Китая. Общество. Среда. Развитие. №3. 2015. С. 57-62
12. Chih-Chih Chou. Bridging the Global and the Local: China's Effort at Linking Human Rights Discourse and Neo-Confucianism. China Report. Vol. 44, 2. 2008. pp. 139-152
13. Francis Fukuyama, Confucianism and Democracy. Journal of Democracy. Vol. 6. №2. 1995. pp. 20-33
14. Daniel A. Bell, Reconciling Socialism and Confucianism?: Reviving Tradition in China. Dissent. Vol. 57. №1. 2010. pp. 91-99
15. Кіктенко В.О., Конфуціанство та/або комунізм: перспективи політичного розвитку Китаю. Східний світ. №2-3. 2013. С. 160-171
16. Раднаева В.В., Концепция мягкой силы в политической культуре Китая. Исторический журнал: научные исследования. №1(37). 2017. С. 65-71

Melnychuk L. M.

*PhD in Public Administration,
doctoral candidate of social and humanitarian politics department,
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine*

Мельничук Лариса Михайлівна

*кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління
при Президентові України*

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF UKRAINE'S REGIONS: STATE, PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF MODERNIZATION

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Summary: In this article the problems of formation and development of public administration of the social development of Ukraine's regions are researched. The conceptual definition and meaningful filling of this phenomenon are revealed. The main problems of state-management influence on social processes of the regional level are outlined. The best practices of European experience in ensuring social equalization of development of regions are determined. The author's vision of a new model of state policy of the social development of regions, the main conceptual framework of modernization of public administration of social processes of the regional level is proposed.

Key words: social development of regions, public administration of the social development of regions, mechanisms of public administration, social policy, regional policy

Анотація: В межах статті досліджено проблеми становлення та розвитку системи державного управління соціальним розвитком регіонів України. Розкрито понятійне визначення та змістовне наповнення цього феномену. Окреслено основні проблеми державно-управлінського впливу на соціальні процеси регіонального рівня. Визначено кращі практики європейського досвіду забезпечення соціального вирівнювання розвитку регіонів. Запропоновано авторське бачення нової моделі державної політики соціального розвитку регіонів, основних концептуальних засад модернізації державного управління соціальними процесами регіонального рівня.

Ключові слова: соціальний розвиток регіонів, державне управління соціальним розвитком регіонів, механізми державного управління, соціальна політика, регіональна політика

Постановка проблеми. Перетворення України на соціальну державу з демократичною системою, громадянським суспільством і соціально-орієнтованою ринковою економікою зумовлює необхідність забезпечення високого рівня соціального розвитку й економічного зростання, утвердження європейських стандартів життя населення. При

цьому, в сучасних умовах системної кризи, яка охоплює практично усі сфери людської життєдіяльності, загострюються проблеми регіональних диспропорцій та низьких показників рівня й якості життя, надмірної нерівності у доступі до ресурсів, поширення різноманітних соціальних дисбалансів та соціального виключення в регіонах України. Відповідно зумовлюється необхідність переосмислення

шляхів забезпечення соціального розвитку регіонів, посилення та концентрації уваги владних структур на забезпеченні його збалансованості й поліпшенні якісних характеристик, гарантуванні соціальної безпеки людини, підвищенні рівня її життя, мінімізації соціальних ризиків тощо. Потреба у здійсненні комплексного дослідження проблем державного управління соціальними процесами регіонального рівня зростає також з огляду на невідповідність існуючої державної політики сучасним викликам соціально-економічного розвитку суспільства. Поглиблене вивчення окресленої проблематики актуалізується й відсутністю комплексного дослідження закономірностей державно-управлінського впливу на соціальну реальність регіонального рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження державного управління соціальним розвитком регіонів безперечно виступають наукові доробки провідних вітчизняних та зарубіжних учених, таких як В. Авер'янов, В. Бакуменко, М. Білинська, Д. Дзвінчук, Н. Діденко, В. Князев, Ю. Ковбасюк, В. Корженко, В. Куйбіда, О. Лебединська, В. Луговий, Т. Лукіна, А. Мельник, А. Мерзляк, П. Надолішній, А. Попок, А. Рачинський, І. Розпутенко, В. Трощинський та інші, які істотно збагатили теорію державного управління шляхом виявлення законів, закономірностей, принципів, тенденцій та розробки на їх основі підходів, моделей, методів і технологій здійснення державно-управлінської діяльності.

У межах досліджень питань соціальної політики, управління соціальним розвитком, проблематика державно-управлінського впливу на соціальні процеси регіональних систем, регіональні аспекти розвитку соціальної сфери знайшли відображення у роботах Н.Балтачєєвої, А.Барсукова, О.Бобровської, В.Бульби, О.Вольської, О.Дегтяра, М. Кравченко, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, О.Новікової, В. Омельчука, О. Петроє, І. Польської, А. Решетніченка, У. Садової, В. Скуратівського, П. Ситніка, В. Трощинського, В. Удовиченка, П. Шевчука, Н. Ярош й інших науковців.

Відображення соціальних аспектів різною мірою містяться у дослідженнях регіонального розвитку, державної регіональної політики, передусім, Т. Безверхнюк, О.Берданової, О. Бобровської, В. Вакуленка, В. Воротіна, І. Дегтярьової, М. Долишнього, М. Іжі, В. Куйбіди, В.Мамонової, М. Орлатого, С. Романюка, С. Серьогіна, В.Толкованова, О. Топчієва.

Водночас, у галузі науки державного управління безпосередньо проблематика державно-управлінського впливу на соціальні процеси регіональних систем представлена в основному дослідженнями питань державного регулювання соціальної сфери та забезпечення соціальної безпеки на регіональному рівні (С. Зінченко), цільового програмування сталого соціального розвитку в регіоні (І. Беганська), проблем діагностики соціального розвитку регіонів як механізму державного управління (З.Балабаєва, І. Ніколіна), структурування

процесу формування державної соціальної політики в регіоні (М. Аровіна), ключових аспектів управління соціальним розвитком територіальних громад різних населених пунктів (Н. Копилова, Т. Мехедова, Р. Приходько, І. Шумік), проблем реалізації соціальних прав громадян органами місцевого самоврядування (С.Гулевська). Однак переважна більшість – це дослідження окремих напрямів та проблем соціальної політики на регіональному рівні. Серед останніх досліджень - праці О. Афенкіної, І. Коновалової, М. Панченка та інших.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий інтерес дослідників до вивчення різних аспектів державного впливу на соціальні процеси, проблеми державного управління соціальним розвитком регіонів представлені фрагментарно, що з огляду на багатоаспектність державного управління соціальним розвитком регіонів спонукає до проведення комплексного дослідження теоретико-методологічних основ державно-управлінського впливу на соціальну реальність у регіональній проекції, відтак посилює актуальність та визначає цілі даної роботи.

Отже, **мета статті** представити результати комплексного дослідження становлення та розвитку системи державного управління соціальним розвитком регіонів України, запропонувати авторське бачення нової моделі державної політики соціального розвитку регіонів, основних концептуальних засад модернізації державного управління соціальними процесами регіонального рівня.

Виклад основного матеріалу. Багатоаспектний та мультимірний характер соціального розвитку регіонів обумовлює багатогранність державно-управлінської діяльності щодо забезпечення досягнення його ключових цілей. Це, в свою чергу, вимагає обґрунтування теоретичної схеми аналізу такої діяльності, застосування якої дасть змогу визначити основні проблеми у практиці управління в Україні і накреслити пріоритети на перспективні напрями модернізації системи державного управління соціальним розвитком регіонів та окремих її складових. При цьому державне управління соціальним розвитком регіонів розглядатимемо як вид діяльності держави, що являє собою вироблення та реалізацію державної політики, спрямованої на упорядкування процесів соціальних змін регіональних систем, розв'язування суперечностей та проблем, що перешкоджають досягненню соціального благополуччя громадян незалежно від місця їх проживання. Формування його системи передбачає визначення цілей, завдань, напрямів та механізмів здійснення, які концентруються у формі державної політики соціального розвитку регіонів.

З огляду на відсутність у науковому середовищі єдиних підходів до розуміння предмету цієї сфери політики держави [1-5] пропонується авторське бачення її змісту, що полягає в інтегрованому поєднанні впливу соціальної та регіональної політики на процеси соціальних змін. При цьому інтеграційний зв'язок має формуватися на рівні кожного

з елементів загального механізму державного управління соціальним розвитком регіонів. Крім того, задля інтеграції соціальної та регіональної політики з урахуванням міжнародного досвіду формування інтегрованих систем [6] пропонується визначити такі критерії-вимоги до системи складників цього механізму:

- політичні рамки управління – узгодженість процесу формування, єдність цілей та системи принципів реалізації галузевих/функціональних політик;

- правові рамки управління – повнота та цілісність нормативно-правових норм реалізації галузевих/функціональних політик та гарантій забезпечення соціальних прав; стратегічне планування галузевих/функціональних політик, горизонтальна та вертикальна узгодженість стратегічних цілей; цілісність та дієвість системи соціальних стандартів та нормативів;

- структури управління – цілісність організаційно-функціональної структури; наявність та ефективність функціонування координаційних інституцій; децентралізований розподіл повноважень та відповідальності органів влади та управління, їх посадових осіб; раціональність та територіальна доступність інфраструктури послуг;

- ресурсне забезпечення управління – розвиток та інтеграція різних видів ресурсів (фінансових, людських, інформаційних тощо); достатність та ефективність використання фінансових ресурсів; поєднання різних форм державних інвестицій та ресурсного потенціалу різних суб'єктів соціального розвитку;

- інструментарій управління – цілісність системи та ефективність засобів впливу на протікання соціальних процесів регіонального розвитку в межах кожної галузевої/функціональної політики; поєднання/узгодження застосування інструментів впливу на соціальні процеси різних сфер політики.

Запропонована автором сукупність критеріїв-вимог до означених елементів дозволила здійснити аналіз та оцінку вітчизняної системи державного управління соціальними процесами у регіональному вимірі, визначити його слабкі та проблемні місця з подальшим виробленням пропозицій щодо їх усунення.

Так, з'ясовано, що у процесі становлення основних засад державного управління соціальним розвитком регіонів в Україні чітко ідентифікуються декілька послідовно змінюваних етапів, що характеризуються різною цільовою спрямованістю соціальної та регіональної політики, їх предметним визначенням та ступенем зв'язку між ними. Так, за роки незалежності країни регіональна політика поетапно пройшла шлях від фрагментарної державної підтримки соціально-економічного розвитку регіонів до відносно системного забезпечення регіонального розвитку, оснований на засадах підвищення внутрішнього потенціалу усіх регіональних утворень, орієнтації на досягнення економічної ефективності та соціальної рівності у їх взаємозв'язку, запровадження у відповідності з європейськими стандартами (хоча неповною мірою) інноваційних

інструментів регіональної політики. Водночас у державній соціальній політиці зміни характеризувалися переходом від орієнтації діяльності держави на гарантоване задоволення лише мінімальних базових потреб, надання соціальної допомоги найбільш уразливим категоріям громадян до перенесення основних акцентів (часом декларативне) на працюючу частину населення, підвищення стандартів життя, розвиток соціальних інститутів (освіти, медицини, культури), зростання соціальних інвестицій, спрямованих на розвиток людини, однак з одночасним існуванням рудиментарних неринкових механізмів соціальної підтримки (система безадресних, соціально несправедливих та фінансово необґрунтованих пільг), збереженням переважно просторово-нейтрального характеру, що виявляється у створенні єдиного соціально-правового поля та соціальних стандартів на усій території країни, виключно декларуванням необхідності децентралізації соціальної політики, лише часткової регіональної спрямованості окремих напрямів та складових соціальної підтримки населення.

При цьому, попри певні позитивні зрушення сучасній системі державного управління соціальним розвитком регіонів притаманні серйозні недоліки нормативно-правового, інституційного та фінансового забезпечення. В той час як, відповідно до Конституції України розроблено цілу низку нормативно-правових актів загальнодержавного рівня з питань забезпечення соціального розвитку регіонів і впровадження відповідної державної політики, законодавчо невизначеними залишаються основні засади державної політики соціального розвитку, відмічається фрагментарність «легітимності» цілей, принципів, політики держави у різних галузях соціогуманітарної сфери; відсутність системного підходу до визначення пріоритетів соціальної політики та механізмів їх реалізації; незатребуваність повною мірою інтеграційного та розвиваючого потенціалу соціальної політики; неврегульованість проблеми забезпечення рівноваги між проведенням загальнодержавної соціальної політики та врахуванням специфіки регіонів. Поряд з тим, що вітчизняне законодавство з питань державної регіональної політики виступає відносно цілісною системою нормативно-правових актів, залишається недостатньою трансляція соціальної складової та координаційних функцій у системі державної регіональної політики.

Крім того, незважаючи на в цілому сформований інституційний механізм державного управління соціальним розвитком регіонів України, наявними є низка недоліків, прогалин, проблем його функціонування, що зумовлюють недостатню його ефективність, зокрема: неузгодженість між основними інституційними партнерами, неповнота їх владних повноважень у контексті забезпечення соціального розвитку регіональних утворень, наявність проблем горизонтальної та вертикальної координації діяльності владних структур через недостатність застосування координуючих інструментів державно-управлінського впливу на усіх управлінських рівнях.

Попри зростання обсягів соціальних видатків за усіма функціональними напрямками, певну відповідність соціальних пріоритетів загальноєвропейським тенденціям, спостерігається низка проблем фінансування соціогуманітарної сфери, які полягають у необґрунтованому рівні соціальних зобов'язань держави, міжвідомчої розпорошеності державного фінансування соціальних програм, нерациональному використанні бюджетних видатків на соціальні цілі, що виявляється у низькій адресності, прозорості й ефективності та значно зужує спроможність держави безпосередньо впливати на соціальну структуру, її територіальні пропорції. Відмічаються й недоліки у системі міжбюджетних відносин, що відображається, з поміж іншого, в низькій фінансовій спроможності громад, обмеженості використання потенціалу державного фонду регіонального розвитку у цілях забезпечення соціальних прав громадян незалежно від території проживання.

Сформована система планування соціального розвитку регіонів в Україні, що вміщує у собі стратегічне, просторове та програмно-цільове планування, функціонує на специфічній основі, що певною мірою зумовлює низку проблем здійснення планувальної діяльності у системі державного управління, серед яких, передусім виокремлюються: недосконалість та неповнота нормативно-правового поля щодо планувальної діяльності, відсутність взаємоузгодженості планувальних документів, фрагментарність вирішення соціальних проблем регіонів, обмеженість фінансування, нерациональність використання коштів, недосконалість системи моніторингу та оцінювання програм, відсутність чітких критеріїв оцінювання територіального впливу.

Співпраця владних структур та зацікавлених сторін в Україні представлена різними формами партнерства та співробітництва, що є значущими для підвищення й використання внутрішнього потенціалу регіону, розширення можливостей регіональних систем задля вирішення проблем власного розвитку. Серед них у системі міжсекторних взаємодій виокремлюються соціальне, державно-громадське та державно-приватне партнерство, у системі владних відносин – співробітництво між державними органами та органами місцевого самоврядування, міжмуніципальне та міжрегіональне співробітництво, кожне з яких, маючи важливе значення для соціального розвитку регіонів, характеризується низкою проблем та обмеженістю використання у процесі державно-управлінського впливу на соціальні процеси регіонального рівня, що потребує вироблення дієвих механізмів державного стимулювання розвитку нових та підтримки існуючих форм взаємодії влади, бізнесу та інститутів громадянського суспільства.

Результати досліджень автора засвідчили також, що досягнення благополуччя усіх громадян незалежно від їх територіальної приналежності залежить від рівного доступу населення до реалізації соціальних прав, що, своєю чергою, визначається змістом принципу соціально-правової рівності за

ознакою місця проживання. Відповідно діяльність держави має спрямовуватися на формування системи гарантій реалізації, охорони та захисту принципу рівності, механізми впровадження яких повинні містити сукупність способів ефективного втілення в життя рівних за змістом, обсягом та можливостями реалізації соціальних прав громадян незалежно від місця їх проживання. Зокрема, аналіз законодавства дозволив визначити певну сукупність інструментів, спрямованих на забезпечення рівного доступу громадян до соціальних прав на будь-якій території країни, серед яких правові гарантії, соціальні стандарти та соціальні нормативи, система послуг соціального спрямування як способи реалізації принципу рівності; заборона дискримінації, державний нагляд та контроль, моніторинг якості послуг, що покликані забезпечити охорону принципу рівності; встановлення відповідальності та інституційні гарантії (суди, інститути омбудсменів), які виступають засобами захисту принципу рівності соціальних прав громадян.

Водночас практичне впровадження положень законодавчих актів засвідчив й низку проблем забезпечення соціально-правової рівності за територіальною ознакою, зокрема, фрагментарний характер встановлення гарантій рівності соціальних прав громадян за ознакою місця їх проживання; відсутність дієвих засобів використання внутрішнього потенціалу самих регіонів у процесі практичного втілення соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також неефективність інвестиційної практики розвитку соціальної інфраструктури; відсутність у процесі моніторингової діяльності оцінки регіональних особливостей забезпечення соціальних прав громадян та впливу функціональних сфер політики на просторовий розвиток; формальний характер системи захисту соціально-правової рівності у регіональному вимірі, які в цілому демонструють відсутність цілісності системи важелів державно-управлінського впливу на соціальні процеси регіонального рівня, забезпечення рівного доступу населення до соціальних прав незалежно від території проживання, отже й соціального вирівнювання регіонального розвитку в цілому.

Для формування дієвої системи державного управління соціальним розвитком регіонів в Україні набуває актуальності досвід впровадження політики регіонального розвитку окремих європейських країн та провідних інтеграційних об'єднань. Результати узагальнення тенденцій інституційних трансформацій у формуванні та реалізації регіональної політики, що демонструють зміни у її змісті, цілях, формах і методах державного регулювання регіональних процесів, спонукають до висновку в необхідності ширшого застосування у вітчизняній практиці підходів впровадження політики регіонального розвитку, зорієнтованих на багаторівневу довгострокову взаємодію центрального, регіональних та місцевих органів влади, що базується на програмних засадах (аналіз, стратегічне планування та оцінка ефективності) і передбачає вплив на всі регіони країни, підвищення ефективності викорис-

тання їх ендогенного потенціалу розвитку, використанні інструментів регіонального впливу, що фокусуються, переважно, на інноваційно-орієнтовану допомогу, впровадженні нових підходів координації, як горизонтальної – у діяльності центральних органів виконавчої влади, так і вертикальної – між центральними і місцевими органами влади, органами місцевого самоврядування та недержавними організаціями, формуванні на цій основі багаторівневого управління.

У процесі становлення вітчизняної моделі політики соціального розвитку регіонів потребують врахування модернізаційні зміни, що відбулися у формуванні європейських моделей соціальної політики, які полягають у розширенні, з одного боку, каталогу соціальних прав людини та громадянина, з іншого, – переформатуванні функцій держави щодо їх забезпечення, що виявляється в орієнтації на адресну соціальну підтримку, стимулюванні ініціативи людини щодо забезпечення свого добробуту, здійсненні соціальних інвестицій з акцентом переходу від «компенсації рівності доходів» до «справедливого зміцнення потенціалу». Одночасно важливим є наближення до єдиної європейської соціальної моделі, яка за результатами дослідження передбачає спільність дій держави і громадянського суспільства, спрямованих на те, щоб для всіх громадян забезпечувалось задоволення основних соціальних потреб, участь у житті суспільства та посилення соціального згуртування. Поштовхом для розвитку соціального згуртування в якості набору цілей і практичних дій в Україні мають слугувати програмні документи Ради Європи та досвід впровадження соціальної політики Європейського Союзу.

Цільовим орієнтиром розробки стратегії розвитку України на найближче майбутнє має стати й врахування досвіду політики згуртування ЄС, яка виступає основною інвестиційною політикою, забезпечуючи необхідну інвестиційну базу для досягнення пріоритетів соціального розвитку європейської спільноти. Важливими її рисами, вартими уваги, виступають багаторівневність та багатовекторність; реалізація єдиних принципів, стратегічних завдань, синхронізація в часі та у фінансуванні визначених пріоритетів; впровадження за принципом синергії галузевих та наскрізних політик ЄС, спрямованих на досягнення соціального згуртування, координація усіх секторних політик, вимірювання їх впливу на розвиток регіонів задля підвищення територіальної ефективності; впровадження інноваційних інструментів координації у формуванні та здійсненні політики згуртування у всіх територіальних вимірах, регулярна і ретельна оцінка, що підвищує ефективність і результативність програм і дає знання про вплив політики на регіональний розвиток.

Водночас попри наявність можливостей для системного та комплексного підходу до державного управління соціальними процесами у регіональному вимірі проведено автором дослідження переконливо продемонструвало невідповідність існуючої державної політики соціального розвитку

регіонів в Україні існуючим європейським стандартам впровадження цього напрямку державно-управлінської діяльності. Відтак актуалізується потреба в розробці нової моделі державної політики соціального розвитку України, що має здійснюватися з урахуванням адаптованого до українських умов досвіду політики згуртування європейських країн. При цьому автор пропонує власний варіант моделювання цієї сфери політики через визначення ключових її елементів (об'єктів впливу, мету, принципи, завдань та основних шляхів реалізації) та необхідних взаємопов'язаних умов її формування (інтегрований вплив різних сфер політики держави на регіональні соціальні процеси; одночасне посилення регіонального виміру соціальної політики та підвищення соціальної ролі регіональної політики; інтеграція функцій соціальної та регіональної політики держави через формування інституційних зв'язків між цими сферами політики держави). Зокрема, такими інтеграційними зв'язками-елементами мають виступати: єдина система цінностей та принципів, що лежать в основі формування та реалізації політики, її нормативно-правового забезпечення; єдині засади стратегічного планування розвитку; багаторівнева система управління, що містить чіткі горизонтальні та вертикальні зв'язки між органами публічної влади; інтеграція фінансових ресурсів різних сфер політики та суб'єктів соціального розвитку; єдина інформаційна система соціального розвитку регіонів; розвиток кадрового потенціалу на засадах комплексності та взаємообміну компетенціями; взаємодоповнюваність важелів та засобів державно-управлінського впливу на соціальні процеси у регіональному вимірі.

Відповідно у процесі інтеграції державна соціальна політика має набути таких рис, що надаватимуть їй територіально спрямованого характеру (цільова орієнтація на забезпечення гарантій рівності соціальних прав громадян незалежно від території їх проживання; система принципів містить принципи децентралізації, соціального згуртування територій; законодавчо закріплені гарантії принципу рівності соціальних прав за територіальною ознакою; система стратегічного планування узгоджена з пріоритетами регіонального розвитку; сформована децентралізована система управління; функціонує багаторівнева мережа об'єктів соціогуманітарного призначення; фінансова підтримка населення поєднується з підтримкою соціального розвитку територій; сформована цілісна система важелів забезпечення принципу рівності соціальних прав за територіальною ознакою).

Своєю чергою, має посилюватися соціальна орієнтація та координаційний потенціал державної політики регіонального розвитку, що, на думку автора, має виявлятися у спрямуванні на створення сприятливого середовища для формування єдиного соціального простору; формуванні та реалізації політики на засадах соціальної інтеграції, координації територіального впливу різних сфер політики; законодавчій регламентації соціальних пріоритетів регіональної політики держави, механізмів їх реаліза-

ції; соціальної орієнтованості системи стратегічного планування регіонального розвитку; наявності дієвих координаційних органів регіонального розвитку на усіх управлінських рівнях; поєднанні «твердих» та «м'яких» інвестицій регіонального розвитку; здійсненні оцінки впливу соціальної політики, інших галузевих сфер політики на розвиток регіонів; розвитку контрактних форм партнерства в системі управління та міжсекторних відносин.

Таким чином, запропонована модель державної політики передбачає системне і комплексне вирішення завдань соціального розвитку регіонів на координаційній основі та з урахуванням особливостей регіональних процесів, що сприятиме успішній та ефективній її реалізації, створення належних умов для забезпечення соціальних прав громадян, отже досягнення соціального благополуччя населення в усіх регіонах країни. Відповідно запровадження такої моделі політики детермінує необхідність модернізації системи державного управління соціальними процесами у регіональному вимірі за усіма його складовими елементами.

Відповідно метою модернізаційних змін системи державного управління у досліджуваній сфері має виступати вироблення нової якості державної політики соціального розвитку регіонів та її належного інституційного забезпечення на засадах належного врядування, інтеграції та децентралізації. Досягнення такої мети потребує реформування державної соціальної політики, активізація державної політики регіонального розвитку, посилення інституційних зв'язків між сферами політики. Відповідно ключовими пріоритетами модернізації визначимо: оптимізація процесу формування та реалізації державної політики соціального розвитку регіонів; удосконалення системи планування, моніторингу та оцінки впровадження державної політики соціального розвитку регіонів; посилення інституційних основ державного управління соціальним розвитком регіонів; впровадження інтегрованих підходів в систему організації надання послуг соціогуманітарного спрямування; підвищення ефективності фінансових ресурсів у процесі здійснення державного управління соціальним розвитком регіонів.

При цьому, розглядаючи децентралізацію як передумову модернізаційних перетворень системи державного управління соціальним розвитком регіонів, важливим фактором успішного їх здійснення, основними аспектами впливу децентралізаційних реформ, які мають бути враховані при здійсненні системної перебудови державного управління та їх практичного втілення, є: інституційний (передбачає реформування інституційної складової, формування багаторівневого управління, розширення кола соціальних суб'єктів розвитку); функціональний (означає чітке визначення та розмежування функцій та повноважень усіх суб'єктів управління з урахуванням принципу субсидіарності, збалансування їх повноважень та відповідальності); інфраструктурний (розуміється як формування багаторівневої системи послуг соціогуманітарного спрямування, здатної забезпечити доступність та належну

їх якість обслуговування населення будь-якої території); фінансовий (полягає в оптимізації фінансових механізмів реалізації завдань забезпечення соціального розвитку територій).

Відтак модернізація державного управління соціальним розвитком регіонів з урахуванням означених аспектів передбачає, зокрема, забезпечення:

- реформування інституційної складової державного управління соціальним розвитком регіонів шляхом реорганізації місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на новій територіальній основі; формування сильної місцевої влади через удосконалення механізму моделювання спроможної громади та посилення управлінської спроможності територіальних громад; створення багаторівневої системи координаційних зв'язків між ключовими суб'єктами публічної влади; посилення партнерських відносин влади та неурядових організацій;

- функціонального перерозподілу в системі державного управління соціальним розвитком регіонів шляхом розподілу відповідно визначених принципів компетенції між державною владою та місцевим самоврядуванням, формування на цій основі орієнтовного переліку їх повноважень у соціогуманітарній сфері; раціонального розподілу повноважень місцевих органів влади різних територіальних рівнів на основі сформованої матриці функцій; забезпечення перерозподілу власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування з урахуванням визначених автором критеріїв; забезпечення співмірності повноважень та відповідальності місцевих органів у процесі управління соціальним розвитком шляхом посилення відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед державою, територіальною громадою, фізичними та юридичними особами;

- формування багаторівневої інфраструктури послуг соціогуманітарного призначення шляхом зміни підходів до класифікації та складу соціальної інфраструктури, формування оптимальної інфраструктури у сфері соціального захисту, передусім, через створення нової мережі закладів соціальної роботи та модернізації інфраструктури соціальних послуг;

- оптимізації фінансових інструментів державного управління соціальним розвитком регіонів з метою розширення фінансових можливостей громад шляхом: збільшення фінансового ресурсу місцевих бюджетів через розширення спектру цільових субвенцій місцевим бюджетам базового рівня; підвищення ефективності управління витратами (застосування принципу «бюджетування на результат»), оптимізація бюджетних програм та посилення їх відповідності стратегічним цілям, формування чітких інтеграційних зв'язків стратегічного, цільового та бюджетного планування соціального розвитку територій; перехід від фінансування утримання закладу до фінансового забезпечення конкретних послуг; розвитку ринкових послуг соціального спрямування; диверсифікація механізмів/інструментів фінансування соціальної сфери, передусім,

державно-приватного партнерства, соціального замовлення; удосконалення управління закладами/установами соціального обслуговування населення на засадах їх фінансової автономності); надання фінансової підтримки громадам у вирішенні проблем їх соціального розвитку через створення державного соціального фонду; створення умов для залучення кредитних ресурсів забезпечення розвитку громади через спрощення процедур здійснення місцевих заповідей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, забезпечення соціального розвитку регіонів в Україні має ґрунтуватися на інтегрованому підході до формування системи державного управління соціальними процесами: забезпечення з урахуванням європейських стандартів взаємоузгодженості загальнонаціональних інтересів та існуючої регіональної специфіки; інтеграції регіональної та соціальної політики держави шляхом поглиблення регіоналізації соціальної та соціалізації регіональної політики; посилення вертикальної та горизонтальної координації діяльності усіх суб'єктів політики соціального регіонального розвитку; розвиток адміністративної спроможності на всіх управлінських рівнях від державного до місцевого; розширення інструментарію задля досягнення мети, забезпечення гнучкості засобів впливу на процеси розвитку соціогуманітарної сфери, підвищення їх адаптивності до змінюваних обставин та потреб населення будь-якого регіону.

Відповідно простір для подальшого здійснення наукових розвідок охоплює дослідження

проблем формування механізмів впровадження модернізаційних перетворень державного управління соціальним розвитком регіонів, їх нормативно-правового, організаційного та ресурсного забезпечення.

Список літератури:

1. Іжа М. Тамм А. Регіоналізація соціальної політики в умовах розвитку українського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 49-54.
2. Мельник А. Ф. Державне та регіональне управління : навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. Ф. Мельник. Тернопіль, 2014. 450 с.
3. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики : аналіт. звіт / [Колін Меддок та ін.] ; Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». Київ, 2014. 416 с.
4. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія. Львів, 2005. 408 с.
5. Соціальна політика в Україні: реалії та перспективи оновлення / за ред. В. Г. Никифоренка. Одеса, 2015. 363 с.
6. Integrated Social Protection Systems : UNICEF's Social Protection Strategic Framework. URL: https://www.unicef.org/socialpolicy/files/Presentation_Jennifer_Yablonski_UNICEF_20_Feb_2012.pdf (дата звернення: 17.05.2018).

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 159.92:316.6

Shvalb Yu.M.

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor of The Department of Social Work,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Volynets N.V.

*Candidate of Psychological Sciences, Docent,
Senior Researcher of the Research Department,
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after V. Khmel'nitsky*

Швалб Юрій Михайлович

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Волинець Наталія Валентинівна

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького*

PROBLEMS OF THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF WORKING PERSON (EMPLOYEE) ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ПРАЦЮЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ (ПРАЦІВНИКА)

Summary: The article presents the analysis of methodological directions and approaches used by scientists for the purpose of content of the phenomenon of psychological well-being of the working person (employee). The definition of «psychological well-being of a working person (employee)» is presented. The main methodological problems of the phenomenon of psychological well-being of a person in the context of his/her professional activity are shown, and the methodological concepts of his/her study are outlined.

Key words: psychological well-being of the working person (employee), subjective, objective, balanced, environmental, resource and complex (system) approaches to the study of the psychological well-being of the working person (employee), directions of study of subjective peculiarities of the experience of the psychological well-being by working person (employee).

Анотація: У статті представлено аналіз методологічних напрямів та підходів, які використовуються науковцями з метою змістового наповнення феномену психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника). Представлено визначення поняття «психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника)». Показано основні методологічні проблеми дослідження феномену психологічного благополуччя особистості в контексті здійснення нею професійної діяльності та окреслено методологічні концепти його вивчення.

Ключові слова: психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника), суб'єктивний, об'єктивний, балансний, середовищний, ресурсний та комплексний (системний) підходи до вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника), напрямки дослідження суб'єктивних особливостей переживання психологічного благополуччя працюючою особистістю (працівником).

Постановка проблеми. Урізноманітнення та розширення сфер життєдіяльності людини, зростання усвідомлення людьми власної значущості та ролі у вибудовуванні свого життя зумовило зростання наукового інтересу психологів та фахівців інших галузей до проблеми психологічного благополуччя особистості. Пошук простору комфортного, гармонійного «Я-існування» особистістю набуває особливої значущості і в умовах зростання економічної та політичної нестабільності, проблем психологічної безпеки, зміни та/або різноманіття соціальних та духовних орієнтирів сучасної людини – активного учасника цивілізаційних про-

цесів. Змістове наповнення феномену психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) обумовлюється різноманітними теоретичними напрямками та підходами, які використовуються вітчизняними та зарубіжними вченими для його вивчення. Не зважаючи на різноманіття теоретико-методологічних підходів, змістовно пов'язаних з дослідженням феномену психологічного благополуччя особистості, проблема вивчення благополуччя особистості в контексті професійної діяльності не отримала цілісного і систематичного наукового аналізу як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Методологічним особливостям вивчення психологічного (професійного) благополуччя працюючої особистості (працівника, робітника тощо) присвячено праці: А. Баккера і Д. Деркса, Р. Березовської, О. Бородкіної, М. Бояркіна, О. Долгополової та Д. Зінов'євої, Дж. Ван Хорна, Т. Таріс, В. Шауфелі й П. Шреурс, К. Пейдж і Д. Веллі-Бродрік, А. Созонтова, Р. Шаміонова та ін.. У сучасних дослідженнях психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) активно вивчається його зв'язок з різними особистісними властивостями (цілесмисловими життєвими орієнтаціями, незалежністю психологічного простору, стратегіями життя тощо) та її соціальними характеристиками (соціальні статуси, ролі, особливості відносин та стосунків з іншими людьми тощо); розробляється валідний і надійний інструментарій для вимірювання; розширюється розуміння та здійснюються уточнення і операціоналізація науково-концептуального змісту феномену психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника); досліджується вплив різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників на психологічне благополуччя працюючої особистості, виявляються його ресурси та позитивний капітал. Однією з проблем сучасних досліджень психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) є вивчення йому феноменів – неблагополуччя, нездоров'я, деформацій тощо. В середовищі професійної діяльності психологічне благополуччя особистості розглядається науковцями у напрямках: психології здоров'я (професійного здоров'я, професійного довголіття, професійної працездатності, професійного вигорання, професійних дезадаптацій, деформацій та девіацій тощо), спрямованого на збереження, відновлення і підвищення працездатності, на розвиток і розширення функціональних резервів організму й можливості їх мобілізації (Р. Березовська) [1]; психології праці (особливості психологічного благополуччя фахівців різних професій та його вплив на ефективність діяльності, особливості задоволеності умовами праці, комфортності, адаптованості в сфері професійної діяльності) (Ю. Бессонова, Г. Броневицький, Е. Бородкіна, Д. Зінов'єва, А. Григор'єв) [2; 3]; організаційної психології (позитивних та ресурсних особистісних конструктів суб'єкта діяльності (А. Дука) [4], взаємовпливу готовності до ризику та соціально-психологічного благополуччя керівників (О. Дубіненкова) [5], впливу на благополуччя працівників з метою підвищення продуктивності праці, зниження витрат на персонал та ефективність взаємовідносин між керівництвом та персоналом в організаціях (М. Ловелл)) [6]. Психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника) вивчається також з позиції об'єднання або виокремлення позитивних або негативних його компонентів [1].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Головне методологічне питання полягає в тому, які напрямки та підходи є найоптималь-

нішими для вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) та уможливають отримання цілісного знання про цей феномен.

Мета статті полягає у висвітленні методологічних особливостей вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) в сучасних наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених дозволив виявити наступні концепти операціоналізації поняття «психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника)»: 1) психологічне благополуччя в середовищі професійної діяльності є цілісним суб'єктивним переживанням особистості якості власного існування в цілому через призму її життєздійснення в середовищі професійної діяльності; 2) воно є міждисциплінарним феноменом, оскільки не може бути обмеженим окремими аспектами життя особистості, в тому числі й професійною діяльністю, проте, може бути ними детермінованим; 3) воно набуває статусу глобальності, оскільки відображає глобальне ставлення особистості до себе (визначає рівень оцінок власної особистості, рівень домагань та досягнень, є основою почуття власної гідності та умовою для формування партнерських стосунків, в тому числі, і в професійному середовищі) та глобальне ставлення до світу (що визначає творчу (або руйнівну) активність, прояви волі та морально-етичних якостей особистості) [7].

Методологія дослідження психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) базується на розумінні зазначеного феномену у двох контекстах: по-перше, як глобального, цілісного суб'єктивного рефлексивного переживання особистістю позитивності та значущості власного «Я-існування» в цілому та через призму її життєздійснення в середовищі професійної діяльності, що репрезентує інтегральну оцінку життя працюючої людини, позитивні афекти стосовно виконуваної роботи, організаційного середовища та, як наслідок, життя в цілому, і, по-друге, як суб'єктивного переживання-проживання ситуативного досвіду в контексті професійної діяльності внаслідок гармонійного (оптимального) поєднання вкладених зусиль особистості для здійснення роботи, досягнутих цілей роботи та отриманої вигоди (винагороди, визнання, перспектив тощо).

Сучасні дослідження психологічного благополуччя особистості мають декілька векторів вивчення його феномену: дослідження, спрямовані на виявлення структурних компонентів психологічного благополуччя; дослідження, спрямовані на вивчення психологічного благополуччя як ресурсу-можливості здійсненності життя особистості (вплив на якість життя, афективну сферу, на евдемоністичне благополуччя (щастя), на різні сфери життя та діяльності) та дослідження, спрямовані на вивчення переживання психологічного благополуччя як у ситуативному контексті, так і холистичному. В теоретичних та емпіричних дослідженнях

психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) вітчизняні та зарубіжні науковці використовують суб'єктивний та об'єктивний підходи, які містять різні та суперечливі погляди щодо визначення його конструктивів та відповідно способи їхнього вимірювання. Відповідно до суб'єктивного підходу психологічне благополуччя особистості визначається через рівень їхнього задоволення різними аспектами життя та оцінку якості життя в цілому. А відповідно до об'єктивного підходу науковцями розглядаються детермінанти психологічного благополуччя особистості як набір критеріїв для його оцінки і які сприяють його досягненню, де основна увага зосереджується на характеристиках умов життя (соціально-психологічних, професійних, політичних, економічних тощо) та на тому, як ці характеристики сприяють або перешкоджають досягненню благополуччя [8].

Однією з основних методологічних проблем розуміння психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) є відсутність єдиного підходу до його вивчення: дослідники виокремлюють балансний, середовищний, ресурсний та комплексний (системний) підходи. Відповідно до балансного підходу психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника) досягається внаслідок встановлення балансу між робочим життям та іншими аспектами життя особистості, робочого та особистісного балансу психологічного благополуччя в різних галузях професійної діяльності, балансу між роботою та життям (Е. Уайт) [9], психологічного благополуччя та задоволеності сімейним життям, балансу між роботою та життям, професійним навантаженням, психологічним благополуччям та задоволеністю сімейним життям і соціальними взаємодіями; балансом між робочими потребами організації та якістю трудових ресурсів (А. Баккер, У. Шауфелі) [10]. Відповідно до середовищного підходу психологічне благополуччя працюючої особистості розглядається як результат взаємодії між характеристиками (індивідуальними властивостями) особистості та робочим середовищем (професійним, організаційним). У зазначеному контексті психологічне благополуччя працівника, з одного боку, розглядається як результат впливу виключно зовнішніх умов професійного, робочого, організаційного середовища, в якому він працює (М. Альвессон та Г. Вілмотт, Д. Кабль та Т. Джадж, Г. Мініні, А. Мануті, Р. Скардіньо та Р. Рубіно) [11-13], а з іншого – як результат прояву індивідуальних властивостей особистості працівника, які є визначальними в досягненні ним психологічного благополуччя (Р. Бьорк, Д. Гест, К. Лусон, А. Ноблет та Дж. Родвел) [14-16].

Відповідно до ресурсного підходу психологічне благополуччя працюючої особистості розглядається як сукупність ресурсів, необхідних для забезпечення суб'єктивної й об'єктивної успішності особистості в системі «суб'єкт-середовище» (О. Ширяєва) [17]; як несвідомі і свідомі ресурсні особистісні установки щодо життєздатності, само-

розвитку, самовираження і самореалізації, що реалізуються в процесі діяльності, і являються ресурсами психологічного благополуччя на чотирьох відносно автономних рівнях: психосоматичного здоров'я, соціальної адаптованості, психічного та психологічного здоров'я (А. Вороніна) [18]; як ресурсний стан особистості, який детермінує та, яким керує сама особистість, що містить компоненти позитивного повноцінного функціонування в системі соціальних та індивідуальних відношень (Я. Павлоцька) [19]; як вимоги та ресурси (психологічні, соціальні, організаційні, робочі), що сприяють досягненню професійних цілей, зниженню психологічних та фізіологічних витрат та стимулюють особистісне зростання та розвиток працівників (високий рівень робочих вимог у відповідному співвідношенні із достатніми та доступними ресурсами, які сприяють зростанню психологічного благополуччя працівників) (А. Баккер, Е. Демероуті) [20]; як ресурси, які визначає і цінує особистість (самостійність, близькі стосунки і прихильність з боку інших осіб, здоров'я та внутрішній спокій), або які дозволяють особистості отримати блага та досягти окреслених нею цілей (гроші, соціальна підтримка тощо) (С. Хобфолл) [21]; як ресурси, які допомагають працівнику процвітати і досягати успіху на роботі, у стосунках з іншими людьми та в охороні здоров'я (С. Любомирські, Л. Кінг, Е. Дінер) [22].

Комплексний підхід до вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості передбачає дослідження цього феномену як узагальненого і відносно стійкого переживання, що має особливу значущість для особистості як інтегральну характеристику її домінуючого психічного стану (Л. Куліков) [23]; як різні аспекти суб'єктивного стану, оціненого за різними вимірами: психологічними (задоволення, самоповага, особистісне зростання, мета в житті, майстерність та автономія), фізичними (харчування, притулок, охорона здоров'я, одяг та мобільність), соціальними (участь у суспільстві, прийняття громадськості, соціальна актуалізація, соціальний внесок, соціальна когерентність та соціальна інтеграція) (А. Грант, М. Хрестіансон, Р. Прайс, К. Кейс, С. Хайсон, К. Лупо) [24; 25]; різні аспекти суб'єктивного переживання психологічного благополуччя працівниками: позитивні та негативні психічні стани, афективні реакції на досвід, роботу тощо (Е. Дінер, Р. Лукас, К. Напа Сколлон) [26] а також як позитивне її функціонування (Ф. Хупперт) [27]. В емпіричних дослідженнях психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) вивчаються:

- 1) ретроспективні оцінки особистості власного досвіду у вигляді фіксації їх у реальному часі. Хоча ретроспективні оцінки пов'язані зі звітами в режимі реального часу, особистість описує переживання певної події минулого залежно від того, наскільки важливою і значущою ця подія була чи є для неї. Тому ретроспективний аналіз переживання подій минулого є достатньо упередженим і обумо-

влений корисністю для особистості. Ретроспективні оцінки минулого досвіду при вивченні психологічного благополуччя працюючої особистості доречно використовувати при оцінці задоволення життям та щастя, які є глобальними ретроспективними оцінками (Д. Кахнеман, А. Крюгер) [28].

2) задоволення від роботи: дослідження задоволеності роботою працівників, коли працівник переживає психологічне благополуччя внаслідок здійснення професійної діяльності у повній відповідності із запитами організації, в якій він працює (Дж. Френч, Р. Каплан і Р. Ван Харрісон) [29], а також з іншого боку – дослідження задоволеності роботою як наслідку продуктивності власної праці та підвищення якості життя працівників, наявності позитивних емоційних станів та задоволеності відносинами у робочому середовищі (А. Айсен, А. Даубмен, Г. Новіскі, П. Уорр) [30; 31]; дослідження оптимальних умов заохочення працівників вирішувати складні завдання (М. Чіксентміхайї) [32], взаємодії працівника та робочого середовища (Г. Біггіо, К. Кортесе) [33], результату вирішення відповідних особистісних цілей завдяки роботі, які сприяють благополуччю (Дж. Брунштейн, О. Шултхейс і Р. Грессманн) [34].

3) комплексного дослідження трьох аспектів психологічного благополуччя працюючої особистості: 1) оцінка її життя в цілому, в тому числі професійного та особливостей роботи: вимог, контролю, винагород; професійних особливостей працівника – компетентності, автономії тощо, задоволення від роботи; 2) оцінка позитивних емоцій, почуттів та станів, пов'язаних з працею, професійною діяльністю, професійним та організаційним середовищем, а також 3) евдемонії (психологічного процвітання, розвитку) – професійного зростання, успішності, кар'єрного зростання тощо [35].

Оцінка працюючою особистістю власного життя базується на її рефлексивній оцінці власної життєдіяльності, в тому числі і професійного її аспекту. Це може бути оцінка «життя в цілому» та/або оцінка професійного контексту життя. Такі оцінки є результатом судження працівника, а не опису його емоційних станів, а процес оцінювання здійснюється на основі побудови суб'єктивного образу-стандарту успішного благополучного працівника з подальшим порівнянням його з обставинами, ситуаціями, подіями свого життя (У. Пейвот і Е. Дінер, К. Колвін, Е. Сандвік) [36]. Оцінки життєвого, професійного, організаційного тощо середовища ґрунтуються на тому, як люди пам'ятають свій досвід (Д. Канеман) [37]: оцінка події ґрунтується в основному на найбільш інтенсивних (пікових) емоціях, що переживаються під час події, і особливо на останніх завершальних емоціях та враженнях щодо цього переживання. На основі оцінок різних сфер власного життя працівник приймає свідомі рішення, які тісно пов'язані з його образом-стандартом індивідуального благополуччя. З цією метою найчастіше використовуються дослідниками показники оцінки життя в цілому. Як основний показник, який використовують науковці

для цієї оцінки глобальних суджень про життя в цілому, чи конкретних аспектів життя (роботи, здоров'я тощо) є індекс особистого (суб'єктивного) благополуччя, який складається з восьми питань, що охоплюють задоволення з восьми різних аспектів життя, які підсумовуються для розрахунку загального показника [38]. Наприклад, Б. ван Праг, П. Фріджтерс та А. Феррер-і-Карбонелл використовують панельні дані від Німецької соціально-економічної групи для оцінки загальної задоволеності в житті як функції задоволення шістьма специфічними сферами життя (задоволеність роботою, фінансове задоволення, задоволення від здоров'я, задоволення від відпочинку та задоволення навколишнього середовища), одночасно контролюючи вплив особистості [39]. Цей підхід є значущим у визначенні оцінок конкретних аспектів життя працівника, які суттєво пов'язані із його загальними оцінками, оскільки психологічне благополуччя працівника являється інтегральним переживанням і усього його життя і професійного життя.

При оцінці особливостей роботи, які сприяють переживанню психологічного благополуччя працівником аналізуються фізичні, психологічні, професійні та інші особливості роботи, особливості контролю за виконанням роботи та професійне винагородження (Дж. де Джонге, М. Малдер, Ф. Нійхьюїс) [40]. Психологічні вимоги роботи (робоче навантаження) вимірюються за допомогою аналізу впливу часу чи керівництва на працівника, тобто при оцінці фізичного впливу – вимірюються особливості фізичного навантаження на організм працівника, при оцінці контролю за виконанням роботи – вимірюються особистісні можливості працівника вирішувати різні завдання та досягати поставлених перед ним цілей, обирати методи, способи, темп виконання завдань; при оцінці професійної винагороди – оцінюються заробітна плата, соціальна підтримка та безпека (охорона) праці (Дж. де Джонге, Г. Босма, Дж. Сієргіст) [41]. При вивченні психологічного благополуччя працівників досліджують також їхню позитивну організаційну поведінку, а саме: як працівник використовує позитивно орієнтовані сильні сторінки власної особистості та психологічні можливості для підвищення ефективності та продуктивності роботи (Ф. Лутханс) [42]. Дослідники виокремлюють комплекс позитивних конструкцій (ресурсів, потенціалу, капіталу) психологічного благополуччя працівників, якими можна управляти, які можна розвивати та покращувати: позитивні емоції, почуття стани, ставлення тощо (Ф. Лутханс, К. Йоуссеф) [43; 44]. До позитивних рис особистості, завдяки яким працівник переживає власне психологічне благополуччя вчені відносять: оптимізм (К. Карвер і М. Шейер, К. Кейес, М. Селігман і М. Чіксентміхайї) [45-47], надію (К. Снайдер, К. Леман, Б. Клок та Ю. Монссон) [48], стійкість (Т. Брітт, А. Адлер і П. Бартоне) [49], позитивні переконання та наміри (віра в себе, переконання у самоефективності) (А. Бандура) [50].

При вивчені позитивних психоемоційних станів працівників визначаються: 1) їхня впевненість у можливостях та застосування необхідних зусиль, щоб досягти успіху при вирішенні складних завдань; 2) позитивна атрибуція (оптимізм) щодо досягнення успіху зараз і в майбутньому; 3) наполегливість у досягненні цілей, а при необхідності переспрямування шляхів досягнення цілей (або надії) та успіху; 4) здатність долати труднощі на шляху до успіху (Ф. Лутханс, К. Йоссеф) [51].

Дослідження психологічного процвітання (евдемонії, розвитку, зростання), що у працюючої особистості в сфері професійної діяльності виявляється у професійному зростанні, самореалізації, успішності, кар'єрному зростанні тощо, виходить за межі рефлексивної оцінки та оцінки психоемоційних станів, і науковці зосереджують увагу на функціонуванні та реалізації потенціалу працівника [35]. У зазначеному аспекті вивчаються:

- «функціональний» елемент психологічного благополуччя працівників, який включає автономію, компетенцію, інтерес до праці, орієнтацію на цілі, сенс життя і праці, стійкість, соціальну активність, турботу про інших та альтруїзм (Ф. Хуперт і Т. Соу, А. Кларк, К. Сенік) [52; 53];

- навички міжособової взаємодії в організації (М. Бамбакас, М. Патріксон) [54];

- навички соціальної взаємодії, товариськості, які підвищують якість виконання завдань працівниками (Д. Камдар і Л. Ван Дайн) [55];

- вроджені психологічні потреби в компетенції, автономії та відкритості у відносинах, які, у разі їхнього задоволення, забезпечують зростання самооцінки працівника, його мотивації та благополуччя (Р. Райан, Е. Десі) [56];

- психологічний вплив, взаємодопомога в колективі, креативність, лідерство та командний дух, які сприяють задоволеності, ефективності та розвитку організаційних здібностей в робочому середовищі (Т. Батлер та Дж. Уолдруп) [57];

- екстраверсія, відкритість, повага, впевненість, довіра та щирість як дипломатичні навички працівника, які поліпшують відносини в колективі шляхом зменшення стресу на робочому місці та передбачають здатність до успіху у широкому діапазоні робочих місць у високодинамічних організаційних середовищах, які потребують гнучкості (Г. Ферріс, П. Перреуе, У. Ентоні, Д. Гілмор, Д. Функ) [58; 59];

- відкритість до емоційного вираження та здатність до групової ідентичності, що підвищує благополуччя працівників (Дж. Терріон, Б. Ашфорт) [60]. Різноманіття представлених показників обумовлено відсутністю оптимального методологічного підходу до вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника), а також багатогранністю самого цього феномену.

Висновки та пропозиції. Таким чином, результатом методологічного вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника) повинна бути реалізація, перевірка й застосування на рівні практики отриманих знань у різних формах психологічних технологій, спрямованих на

оптимізацію та гармонізацію процесів психічного розвитку людини, на психологічне забезпечення умов її життєдіяльності у широкому розумінні цього слова. Подібна науково-практична орієнтація висуває на передній план позитивістські (емпіричний досвід як єдине джерело знань), екзистенційні (об'єктивний світ існує лише завдяки буттю суб'єкта – людини, що пізнає зовнішній світ (об'єкт) і діє на нього з метою підпорядкування своїм інтересам; зовнішній світ такий, яким його сприймає внутрішнє «Я» індивідуума), неопрагматичні (самоствердження особистості, повна свобода її вчинків і оцінок) та гуманістичні (всі види діяльності у практичній роботі мають відповідати її об'єктові, виходити з інтересів і прав людини, захисту її особистісного суверенітету, всебічного розвитку її самобутності) концепти, які складають основу інтегрального холістичного підходу до вивчення психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника). Методологічно дослідження суб'єктивних особливостей переживання психологічного благополуччя працюючою особистістю охоплює вивчення його у трьох напрямках: 1) суб'єктивна оцінка особистістю власного професійного життя та життя в цілому – це рефлексивна оцінка життя в цілому та його певного аспекту (сімейного життя, професійної діяльності тощо) чи сфери (економічної, політичної, соціальної, духовної); 2) суб'єктивна оцінка особистістю власних афектів – почуттів, психоемоційних станів, які переживаються особистістю в певні конкретні моменти часу; 3) суб'єктивна оцінка особистістю власного розвитку (процвітання, евдемонії) – вищої мети життя, відчуття сенсу і призначення в житті, власного позитивного функціонування, самоефективності, самореалізації тощо. Перспективи подальших досліджень пов'язані з проведенням емпіричного дослідження психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника).

Список літератури

1. Березовская Р. А. Профессиональное благополучие : проблемы и перспективы психологических исследований / Р. А. Березовская // Психологические исследования. – Т. 9. – 2016. – № 45. – С. 2. – Режим доступа : <http://psystudy.ru/index.php/num/2016v9n45/1232-berezovskaya45.html>.
2. Бессонова Ю. В. Психологическое благополучие у представителей опасных профессий / Ю. В. Бессонова, Г. Г. Броневицкий Психологические исследования личности : история, современное состояние, перспективы ; [Отв. ред. М. И. Воловикова, А. Л. Журавлев, Н. Е. Харламенкова]. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», – 2016. – С. 327-351.
3. Зиновьева Д. М. Профессиональные детерминанты субъективного благополучия государственных и муниципальных служащих / Д. М. Зиновьева, А. В. Юнда, О. А. Долгополова // Социология власти. – 2010. – №7. – С. 132-140.
4. Дука А. И. К вопросу о субъективном благополучии инкассаторов в профессиональной сфере /

- А. И. Дука // Вестник ТГПУ. – 2013. – №5 (133). – С.119-121.
5. Дубиненкова Е. Н. Готовность к риску и социально-психологическое благополучие современного руководителя / Е. Н. Дубиненкова. – Режим доступа : <http://www.sudexp.org/publ/18-1-0-829>.
6. Lovell M. What is employee wellbeing? Your checklist for ensuring that employee wellbeing is a part of your office culture. – London : WIF 8DA, 2015. – 12 p. – URL : <https://cdn.morganlovell.co.uk/pdfs/Morgan-Lovell-What-is-employee-wellbeing.pdf>.
7. Гудкова Е. В. Моделирование теоретического конструкта «глобальное отношение» / Е. В. Гудкова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер. Психология. – 2010. – № 27. – Вып. 10. – С. 27-36.
8. Spencer D. A. Worker well-being and the importance of work : bridging the gap / J. W. Budd, D. A. Spencer // European Journal of Industrial Relations. – 2015. – Vol 21 (2). – P. 181-196. DOI : 10.1177/0959680114535312.
9. White E. Helping to promote psychological well-being at work : The role of work engagement, work stress and psychological detachment using the job demands-resources model / Emma White // The Plymouth Student Scientist. – 2010. – Vol. 4 (2). – P. 155-180. – URL : <http://bcurl.org/journals/index.php/TPSS/article/view/314/293>.
10. Schaufeli W. B. Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement : A multiple sample study / W. B. Schaufeli, & A. B. Bakker // Journal of Organizational Behavior. – 2004. – Vol. 25(3). – P. 293-315. – URL : <http://dx.doi.org/10.1002/job.248>.
11. Alvesson M. Identity regulation as organizational control : Producing the appropriate individual / M. Alvesson, H. Willmott // Journal of Management Studies. – 2002. – Vol. 39(5). – P. 619-644. DOI : 10.1111/1467-6486.00305.
12. Cable D. M. Person-organization fit, job choice decisions, and organizational entry / D. M. Cable, T. A. Judge // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1996. – Vol. 67(3). – P. 294-311. DOI : 10.1006/obhd.1996.0081.
13. Mininni G. Subjective wellbeing between organizational bonds and cultural contaminations / G. Mininni, A. Manuti, R. Scardigno, R. Rubino // World Futures : The Journal of Global Education. – 2010. – Vol. 66(6). – P. 387-397. DOI : 10.1080/02604027.2010.489456.
14. Burke R. Organizational-level interventions to reduce occupational stressors / R. Burke // Work & Stress : An International Journal of Work. – 1993. – Vol. 7(1). – P. 77-87. DOI : 10.1080/02678379308257051.
15. Guest D. Human resource management, corporate performance and employee wellbeing : Building the worker into HRM / D. Guest // Journal of Industrial Relations. – 2002. – Vol. 44(3). – P. 335-358. DOI : 10.1111/1472-9296.00053.
16. Lawson K. J. Promoting employee wellbeing : The relevance of work characteristics and organizational justice / K. J. Lawson, A. N. Noblet, J. J. Rodwell // Health Promotion International. – 2009. – Vol. 24(3). – P. 223–233. DOI: 10.1093/heapro/dap025.
17. Ширяева О. С. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях жизнедеятельности : автореф. ... дисс. к. психол. н.; спец. : 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии / О. С. Ширяева. – Хабаровск, 2008. – 21 с.
18. Воронина А. В. Уровневая модель психологического благополучия человека / А. В. Воронина // Потенциал личности : комплексная проблема ; Материалы второй Всероссийской конференции ; [Отв. ред. Е. А. Уваров]. – Тамбов, 2003. – С. 29-32.
19. Павлоцкая Я. И. Соотношение психологического благополучия и социально-психологических характеристик личности дисс... канд. психол. н. ; спец. : 19.00.05 – социальная психология / Я. И. Павлоцкая. – Волгоград, 2015. – 183 с.
20. Bakker A. B. The job demands-resources model : State of the art / A. B. Bakker, E. Demerouti // Journal of Managerial Psychology. – 2007. – Vol. 22 (3). – P. 309-328.
21. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation // S. E. Hobfoll // Review of General Psychology. – 2002. – Vol. 6(4). – P. 307-324. DOI : 10.1037/1089-2680.6.4.307.
22. Lyubomirsky S. The benefits of frequent positive affect : Does happiness lead to success? / S. Lyubomirsky, L. King, & E. Diener // Psychological Bulletin. – 2005. – Vol. 131. – P. 803-855. DOI : 10.1037/0033-2909.131.6.803.
23. Куликов Л. В. Детерминанты удовлетворенностью жизнью / Л. В. Куликов // Общество и политика ; Ред. В. Ю. Большаков. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. – 510 с. – С. 476-510.
24. Grant A. Happiness, health, or relationships? Managerial practices and employee well-being tradeoffs / A. Grant, M. Christianson and R. Price // Academy of Management Perspectives, August. – 2007. – P. 51-63. DOI : 10.5465/amp.2007.26421238.
25. Keyes C. L. M. The Positive organization : leadership legitimacy, employee well-being, and the bottom line / C. L. M. Keyes, S. J. Hyson and K. L. Lupo // Psychologist Manager Journal. – 2000. – Vol. 4(2). – P. 143-153. DOI : 10.1037/h0095888.
26. Diener E. Beyond the hedonic treadmill : Revisiting the adaptation theory of well-being / E. Diener, R. E. Lucas, C. Napa Scollon // American Psychologist. – 2006. – Vol. 61(4). – P. 305-314. DOI : 10.1037/0003-066X.61.4.305.
27. Huppert F. A. Measuring well-being across Europe : Description of the ESS well-being module and preliminary findings / F. A. Huppert, N. Marks, A. Clark, J. Siegrist, A. Stutzer, J. Vitterso, W. Wahren-dorf // Social Indicators Research. – 2009. – Vol. 91. – P. 301-315.
28. Kahneman D. Developments in the measurement of subjective well-being / Daniel Kahneman and Alan B. Krueger // Journal of Economic Perspectives.

– Vol. 20. – No 1. – Winter 2006. – P. 3-24. DOI : 10.1257/089533006776526030.

29. French J. R. P. The mechanism of job stress and strain / J. R. P. French, R. D. Caplan, R. Van Harrison. – New York, NY : Wiley, 1982. – 1600 p. – URL : <https://trove.nla.gov.au/work/25653719?selectedversion=NBD2144396>.

30. Isen A. M. Positive affect facilitates creative problem solving / Alice M. Isen, Kimberly A. Daubman, Gary P. Nowicki // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1987. – Vol. 52. – No. 6. – P. 1122-1131. – URL : <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.52.6.1122>.

31. Warr P. Well-being and the work place / P. Warr // In: Kahneman D, Deiner E, Schwarz N, editors. *Well-being : The foundations of hedonic psychology*. – New York, NY : Russell Sage, 1999. – P. 302-412. – URL : <https://www.amazon.com/Well-Being-Foundations-Psychology-Daniel-Kahne-man/dp/0871544237>.

32. Csikszentmihályi M. Finding flow : The psychology of engagement with everyday life / M. Csikszentmihályi. – New York, NY : Basic Books, 1997. – URL : www.csus.edu/.../csikszentmihalyi%20art%207%20readings.

33. Biggio G. Well-being in the workplace through interaction between individual characteristics and organizational context / Gianluca Biggio, Claudio G. Cortese // *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*. – 2013. – Volume 8. – Issue 1. DOI : 10.3402/qhw.v8i0.19823.

34. Brunstein J. C. Personal goals and emotional well-being : The moderating role of motive dispositions / J. C. Brunstein, O. C. Schultheiss & R. Grässman // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1998. – Vol. 75(2). – P. 494-508. DOI : 10.1037/0022-3514.75.2.494.

35. OECD Guidelines on measuring subjective well-being, OECD Publishing, 2013. – URL : <http://dx.doi.org/10.1787/9789264191655-en>.

36. Pavot W. Further validation of the satisfaction with life scale : Evidence for the cross-method convergence of well-being measures / W. Pavot, E. Diener, C. R. Colvin, E. Sandvik // *Journal of Personality Assessment*. – 1991. – Vol. 57(1). – P. 149-161. DOI : 10.1207/s15327752jpa5701_17.

37. Kahneman D. Well-being : The foundations of hedonic psychology / D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz. – New York : Russel Sage Foundation, 1999. – 608 p. – URL : <http://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610443258>.

38. Citation of Reference for this Scale : International Wellbeing Group. *Personal Wellbeing Index : 5th Edition*. – Melbourne : Australian Centre on Quality of Life, Deakin University, 2013. – 39 p. – URL : <http://www.deakin.edu.au/research/acqol/instruments/wellbeing-index/index.php>.

39. Van Praag B. M. S. The anatomy of subjective well-being / B. M. S. Van Praag, P. Frijters, A. Ferreri-Carbonell // *Journal of Economic Behaviour and Organisation*. – 2003. – Vol. (51). – P. 29-49. DOI : 10.1016/S0167-2681(02)00140-3.

40. de Jonge J. The incorporation of different demand concepts in the Job Demand-Control Model : Effects on health care professionals / J. de Jonge, M. J. G. P. Mulder, F. J. N. Nijhuis // *Social Science and Medicine*. – 1999. – Vol. 48 (9). – P. 1149-1160. DOI : 10.1016/S0277-9536(98)00429-8.

41. de Jonge J. Job strain, effort-reward imbalance and employee well-being : a large scale cross-sectional study / J. de Jonge, H. Bosma, R. Peter, J. Siegrist // *Social Science and Medicine*. – 2000. – Vol. 50 (9). – P. 1317 -1327. – URL : <https://pdfs.semanticscholar.org/e6f3/cfaf063087540057156bcfdab23e1e82c05c.pdf>.

42. Luthans F. Positive organizational behavior : Developing and managing psychological strengths / F. Luthans // *Academy of Management Executive*. – 2002. – Vol. 16(1). – P. 57-75. – URL : <http://www.jstor.org/stable/4165814>.

43. Luthans F. The need for and meaning of positive organizational behavior / F. Luthans // *Journal of Organizational Behavior*, 2002. – Vol. 23. – P. 695-706. DOI : 10.1002/JOB.165.

44. Luthans F. Human, social, and now positive psychological capital management : investing in people for competitive advantage / F. Luthans & C. M. Youssef // *Organizational Dynamics*. – 2004. – Vol. 33(2). – P. 143-160. DOI : 10.1016/j.orgdyn.2004.01.003.

45. Carver C. S. Optimism, pessimism, and self-regulation / C. S. Carver, & M. F. Scheier // In E. C. Chang (Ed.), *Optimism & pessimism : Implications for theory, research, and practice*. – Washington, DC, US : American Psychological Association, 2001. – P. 31-51. – URL : <http://dx.doi.org/10.1037/10385-002>.

46. Keyes C. L. M. Promoting and protecting mental health as flourishing : A complementary strategy for improving national mental health / C. L. M. Keyes, // *American Psychologist*. – 2007. – Vol. 62(2). – P. 95-108. DOI : 10.1037/0003-066X.62.2.95.

47. Seligman M. E. P. Positive psychology : an introduction / M. E. P. Seligman & M. Csikszentmihalyi // *American Psychologist*. – 2000. – Vol. 55(1). – P. 5-14. DOI : 10.1037/0003-066X.55.1.5.

48. Snyder C. R. Hope for rehabilitation and vice versa / C. R. Snyder, K. A. Lehman, B. Kluck & Y. Monsson // *Rehabilitation Psychology*. – 2006. – Vol. 51(2). – P. 89-112. DOI : 10.1037/0090-5550.51.2.89.

49. Britt T. W. Deriving benefits from stressful events : The role of engagement in meaningful work and hardiness / T. W. Britt, A. B. Adler & P. T. Bartone, // *Journal of Occupational Health Psychology*. – 2001. – Vol. 6(1). – P. 53-63. DOI : 10.1037/1076-8998.6.1.53.

50. Bandura A. An agentic perspective on positive psychology / A. Bandura // In S. J. Lopez (Ed.), *Praeger perspectives. Positive psychology : Exploring the best in people*. – Vol. 1. Discovering human strength. – Westport, CT, US : Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. – 2008. – P. 167-196. – URL : <https://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura2008PP.pdf>.

51. Youssef C. Positive organizational behavior in the workplace : the impact of hope, optimism, and resilience / Carolyn M. Youssef and Fred Luthans // Management Department Faculty Publications. – 2007. – Vol. 33(5). – P. 774-800. DOI: 10.1177/0149206307305562.
52. Huppert F. A. What percentage of people in Europe are flourishing and what characterises them? / F. A. Huppert, T. T. C. So ; Well-Being Institute, University of Cambridge. Mimeo prepared for the OECD/ISQOLS meeting «Measuring happiness : an opportunity for NSOs? – Florence – July 23/24, 2009. – URL : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.550.8290&rep=rep1&type=pdf>;
53. Clark A. Is happiness different from flourishing? Cross-country evidence from the ESS / A. Clark, C. Senik. – Paris : School of Economics, 2011. – 21 p. (Working Paper 2011–04). – URL : <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00561867/document>.
54. Bambacas M. Interpersonal communication skills that enhance organisational commitment / M. Bambacas, M. Patrickson // Journal of Communication Management. – 2008. – Vol. 12(1). – P. 51-72. DOI : 10.1108/13632540810854235.
55. Kamdar D. The joint effects of personality and workplace social exchange relationships in predicting task performance and citizenship performance / D. Kamdar, L. Van Dyne // Journal of Applied Psychology. – 2007 Sep. – Vol. 92(5). – P. 1286-1298. DOI : 10.1037/0021-9010.92.5.1286.
56. Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / R. M. Ryan, E. L. Deci // American Psychologist. – 2000 Jan. – Vol. 55(1). – P. 68-78. DOI : 10.1037/0003-066X.55.1.68.
57. Butler T. Understanding "people" people / Timothy Butler, James Waldroop // Harvard Business School, Boston, USA. – 2004 Jun. – Vol. 82(6). – P. 78-86. – URL : <https://hbr.org/2004/06/understanding-people-people>.
58. Ferris G. R. Political skill at work / G. R. Ferris, P. L. Perrewé, W. P. Anthony, D. C. Gilmore // Organizational Dynamics. – 2000. – Vol. 28(4). – P. 25-37. DOI : 10.1016/S0090-2616(00)00007-3.
59. Perrewé P. L. Political skill : an antidote for workplace stressors / P. L. Perrewé, G. R. Ferris, D. D. Funk, W. P. Anthony // Academy of Management Executive. – 2000. – Vol. 14(3). – P. 115-123. DOI : 10.5465/AME.2000.4468071.
60. Terrion J. L. From 'I' to 'we' : The role of put-down humor and identity in the development of a temporary group / J. L. Terrion, B. E. Ashforth // Human Relations. – 2002. – Vol. 55(1). – P. 55-88. DOI : 10.1177/0018726702055001606.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Исмаилова Севиль Айдын кызы,
Бакинский Государственный Университет, доцент,
доктор философии по философии*

*A brief history of the birth of volunteering
Sevil Aydin Ismailova, Baku State University,
Ph. D of philosophical sciences, the Faculty of Sociology Science*

КРАТКАЯ ИСТОРИЯ ЗАРОЖДЕНИЯ ВОЛОНТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В данной статье проведён краткий анализ истории зарождения волонтерской деятельности. Автор показывает основные этапы зарождения этого движения в США, Европе, Японии, России и Азербайджане.

Ключевые слова: история, волонтерское движение, молодежь, добровольчество.

Abstract: This article provides a brief analysis of the history of origin of the volunteer activity. The author shows the main stages of the origin of this movement in the United States, Europe, Japan, Russia and Azerbaijan.

Keywords: history, volunteerism, youth volunteering.

История человечества не помнит такого общества, которому были бы чужды идеи добровольной и бескорыстной помощи. Добровольная помощь, оказываемая человеком или группой людей обществу в целом или отдельным людям, основана на идеях бескорыстного служения гуманным идеалам человечества и не преследует целей извлечения прибыли, получения оплаты или карьерного роста.

В некоторых государствах система волонтерства до введения всеобщей воинской повинности была основным способом комплектования армий. Например, в XVIII - первой половине XIX века в Австро-Венгрии, Франции и Италии существовали волонтерские батальоны и полки, вливавшиеся в состав регулярной армии. Во второй половине XIX века в большинстве государств система волонтерства потеряла своё значение; она осталась как способ комплектования армии лишь в Великобритании (с 1961) и как дополнение к регулярной армии, особенно в военное время, в некоторых государствах. В целом же волонтерство как идея социального служения почти столь же древняя, как и понятие "социум". В обществе всегда находились люди, для которых способом самореализации, самосовершенствования, связи и общения с другими людьми был труд на благо того сообщества, в котором этому человеку довелось родиться и жить.

Только в XX веке, на европейском континенте добровольчество стало приобретать черты всеобщего социального феномена. После Первой Мировой войны, в 1920-ом во Франции, под Страсбургом, был осуществлен первый волонтерский проект с участием немецкой и французской молодежи, в рамках которого волонтеры восстанавливали разрушенные I-й Мировой Войной фермы в районе мест наиболее ожесточенных боев между немецкими и французскими войсками. С тех пор волонтерство успело набрать размах и популярность всемирного масштаба. В добровольчестве определились разнообразные формы, виды, продолжительность деятельности.

Труд добровольцев в 90-е годы XX века стал для США и европейских стран весомым экономическим ресурсом, что подтверждают статистические данные. В 1998 году этим видом деятельности была охвачена почти половина граждан, а с учетом подростков старше 14 лет - 79%. В этой работе участвовали все слои населения независимо от уровня образования, профессии и доходов.

Каждый третий немец, - что составляет 34% населения Германии - является волонтером, посвящая работе в добровольческих ассоциациях, проектах и группах взаимопомощи более 15 часов в месяц. Многие считают волонтерство уникальной возможностью для получения жизненного знания и опыта.

Опыт волонтерства в прошлом имеют 26% японцев. Из них 48% уверены, что добровольческий труд очень полезен для личностного роста и общества в целом.

Около 33% населения Ирландии является волонтерами. Общее количество времени, отданное на волонтерскую работу, равняется 96,454 рабочим часам в год. 72% населения считает, что волонтеры делают то, что никогда не может быть сделано руками оплачиваемых сотрудников.

В Японии, США, Канаде, Австралии, Англии, Италии и других развитых странах полагают, что добровольческая деятельность способствует поддержке и упрочению основных принципов демократии, в первую очередь тем, что вовлекает большое число граждан в процесс принятия решений. Правительства этих стран оказывают добровольческому движению всемерную и разнообразную поддержку, в т.ч. путем издания различных законодательных актов, стимулирующих его развитие, созданием системы государственных добровольческих центров и специальных добровольческих программ.[2,с.16-18]

История волонтерского движения в России отличается от западной. В России идея волонтерства (добровольчества) уходит своими корнями вглубь российской истории, когда россияне, воспитанные

на моральных и этических традициях православия, оказывали безвозмездную помощь нуждающимся согражданам. Монастыри давали приют осиротевшим и больным, делились зерном для посева с бедными крестьянами, обучали грамоте. Именно при монастырях начали строиться первые богадельни и больницы. В истории России известно много семей, занимавшихся благотворительностью из поколения в поколение. Некоторые из них строили больницы, создавали музеи, академии, а другие посвятили свою жизнь на коллекционирование, сохранение произведений русского изобразительного искусства. К ним, конечно же, относятся: Абрикосовы, Алексеевы, Бахрушины, Демидовы, Медведниковы, Морозовы, Рябушинские, Строгановы, Третьяковы, Хлудовы. Среди отдельных личностей стоит также отметить вклад Кокорева В.А., Мамонтова С.И., Румянцева П.Н., Семёнова-Тян-Шанского П.П., Тенишевой М.К. Само понятие "волонтер" сильно изменилось за последние 20 лет. Если в 80-е годы волонтеры ехали на целину или БАМ, то они получали за свою работу зарплату, и неплохую, которой государство компенсировало тяжелые условия жизни. Добровольность работы на субботниках, уборках урожая или шефской работы была зачастую тесно связана с обязательностью и общественным принуждением. Никакого закона о добровольческом труде в советской России не было. Понятие, содержание и форма волонтерского труда в современной России начинает формироваться одновременно с зарождением третьего сектора экономики 90-е годы XX века, который составляют некоммерческие, общественные и благотворительные организации. Их деятельность регулируется Федеральными законами, среди которых есть закон "О благотворительной деятельности и благотворительных организациях" (7 июля 1995 г.), дающий юридическое определение волонтера: "Волонтеры - граждане, осуществляющие благотворительную деятельность в форме безвозмездного труда в интересах благополучателя, в том числе в интересах благотворительной организации". Добровольческое движение в России сегодня переживает новый подъем. Все больше людей понимают необходимость личного участия в решении проблем, стоящих перед обществом и государством, и готовы безвозмездно посвятить этому свое время, использовать свои опыт и знания. По оценкам экспертов в России сегодня добровольцами являются около 4 млн. человек.[1, с.185]

Говоря об истории волонтерства в Азербайджане нельзя не упомянуть имя выдающегося азербайджанского нефтяного магната Гаджи Зейналабдин Тагиева, оставившего огромный след в благотворительной деятельности. Действовавшие в Баку мусульманское, русское, еврейское благотворительные общества избрали Тагиева почетным избирателем. Многие считают З.Тагиева отцом азербайджанской экономики. Бакинские судовой верфи, нефтяные заводы, первая конно-железная дорога,

пожарное депо, бакинский водопровод, первые банки – синдикаты, первый хлопчатобумажный комбинат, школы, медресе, мечети (в том числе и на территории России), больницы, театры открывались и развивались с подачи и на деньги одного из самых весомых и щедрых бакинских миллионеров-промышленников. Он был очень активен во всех вопросах, касающихся развития промышленности в своей стране. В 1918 году Тагиев направил Нариман Нариманову план восстановления экономики в Азербайджане, который позже был принят новой властью на вооружение, а в конце XIX- начале XX века его денежные вложения в развитие экономики Азербайджана действительно были весьма значительны. Огромной заслугой З. Тагиева является развитие в сфере образования, именно благодаря ему девочки начали получать образование, что способствовало развитию страны.

Сегодня же в Азербайджане, в отличие от стран Европы, уровень развития добровольчества остается низким. Так по проведенным социологическим исследованиям в Азербайджане волонтерской деятельностью занимаются только лишь около 10 % населения, в основном это молодежь, большая часть из которой – студенты, что объясняется наличием достаточного количества свободного времени и повышенной мобильностью. Что касается семейного волонтерства, то в Азербайджане оно проявляется только на уровне отдельных акций, но не как системная работа. Для его развития нужны программы работы с семьями и, конечно же, пропаганда этого важного вида социальной активности. Виртуальное волонтерство в благотворительности до сих пор довольно редко практиковалось в Азербайджане, однако в последнее время его значимость растет. Так, существуют отдельные проекты с участием онлайн-волонтеров. Крупнейшим из них, пожалуй, можно назвать Википедию. В написании статей для этого масштабного ресурса участвует масса азербайджанских пользователей.[3]

В настоящее время в числе приоритетных направлений, стоящих перед добровольческим движением, специалисты в данной сфере выделяют расширение добровольческого пространства - поиск форм и методов совместной деятельности социозащитных учреждений, общеобразовательных школ, органов правопорядка, служб занятости, учреждений культуры, трудовых коллективов как участников добровольческого движения.

Литература:

1. Онищенко Е.В. Перспективы развития волонтерского движения в России // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Психологические науки. – 2011. – № 2. – с. 183-187.
2. Соколова О. Д. Памятка для волонтеров / О. Д. Соколова // Вологда: Изд. центр ВИРО, 2006. С. 3-20.
3. <http://news.day.az/society/410110.html>

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Gasanov I.A.

*Candidate of Philology, Teacher
Russian Language and Literature at the Bolshearshevskaya
Sekondary School of the Kizlyar District
of the Republic of Dagestan*

Гасанов Ибрагим Абакарович,
*кандидат филологических наук,
преподаватель русского языка и литературы
Большеаршевской средней школы
Кизлярского района Республики Дагестан.*

FREEDOM OF WILL AND THE CAPRICES OF FORTUNE, IN THE POETRY OF QUINTUS HORATIUS FLACCUS

СВОБОДА ВОЛИ И КАПРИЗЫ ФОРТУНЫ В ПОЭЗИИ КВИНТА ГОРАЦИЯ ФЛАККА

Summary: This article analyzes the presentation about the fate in the spiritual world of the ancient Romans, depicted in the poetry of Horace Quintus Flaccus. The idea of the fate occupied an important place in the spirit not only of ancient man, but also the ancient East, which is reflected in Egyptian literature, in the Sumerian epic of Gilgamesh. Lyric poetry of Horace demonstrates to us that in behavior and consciousness of the ancient Romans were the dominant view on the fate of how impersonal fatalistic the beginning of infinite power over the life and Fortune of the minds of people, but at the same time, the poet believes that a person is not slave of destiny, has the will and should be held accountable for their actions.

Key words: Fortune, freedom of will, Horace, idea, poetry, fatalism

Аннотация: В статье анализируются представления о судьбе в духовном мире древних римлян, изображенные в поэзии Квинта Горация Флакка. Идея судьбы занимала важное место в мироощущении не только античного человека, но и Древнего Востока, что отразилось в древнеегипетской литературе, в шумерском эпосе о Гильгамеше.

Лирика Горация наглядно демонстрирует нам, что в поведении и сознании древних римлян преобладающими являлись представления о судьбе как безлично-фаталистическом начале, о всеилии Фортуны над жизнью и умами людей, но в то же время поэт считает, что человек – не раб судьбы, обладает волей и должен нести ответственность за свои действия. Это важный момент в понимании поэтом активного жизненного поведения.

Ключевые слова: Фортуна, свобода воли, Гораций, идея, поэзия, фатализм.

Античные и восточные представления о судьбе оказали большое влияние и на мироощущение современного человека.

Определенное внимание в работе уделено анализу представлений Горация о счастье, наслаждениях, бегущее время, смысл существования, которые непосредственно связываются поэтом с судьбой. Возможно, что некоторые мысли римского поэта о судьбе покажутся нам чистым суеверием, но ключевые понятия Горация о роли судьбы в жизни человека неподвластны времени и актуальны до сих пор.

Еще в древних культурах человека беспокоила непостижимая сила, которая называлась судьбой. Идея судьбы оказала большое влияние на духовный мир людей Древнего Востока, античности. Размышления о судьбе занимают важное место в литературе и философии Древней Греции и Рима, ей посвящены многие стихи, трактаты, трагедии (например, трагедии Софокла). Однако фаталистические идеи не ушли в прошлое и продолжают оказывать влияние на поведение и сознание современного человека, что говорит нам о важности проблемы.

В этом аспекте анализ представлений о судьбе в поэзии древнеримского поэта Горация представляется очень значимым, ибо он является ярким выразителем античных и восточных идей о судьбе. Изучение судьбоносных идей в его лирике является еще одним шагом в познании острой проблемы, как судьба, и поможет человеку в правильной духовной ориентации в трудных обстоятельствах.

Наше обращение к Горацию актуально и с другой точки зрения: он был чрезвычайно популярен в России, и многие русские поэты и писатели (Державин, Пушкин, Жуковский, Блок и др.) испытали влияние его художественно-эстетических идей и в свою очередь повлияли на духовный мир россиян.

Проблема рока, судьбы в античной литературе давно стала предметом исследования. Она анализировалась в статьях и монографиях наших и зарубежных ученых А. Вольфа, А.Ф. Лосева, С.И. Радцига, М. Гаспарова, А.А. Тахо-Годи, В.П. Горана и др., но специальных работ, посвященных именно вопросу судьбы в лирике Горация, не появилось.

Цель нашего исследования – осуществить анализ художественно-эстетического осмысления Горацием древнеримских представлений о судьбе.

Задача статьи – определение своеобразия художественного видения Горацием роли Фортуны в жизни человека:

- изучение особенностей изображения поэтом смысла понятий «наслаждение», «умеренность», «счастье»;

- анализ соотношения фатализма и свободной воли человека.

В поэзии Горация мотивы безвозвратности жизни, неумолимом беге времени и наступления смерти являются сквозными. Именно они вместе с хаотическим, случайным сцеплением событий в жизни связываются Горацием с судьбой. Выход из этого вечного круговращения, навещающего на человека трепет, он видит в прославлении радостей жизни, наслаждений, которые помогут человеку выдержать удары судьбы:

Лишь тот живет хозяином сам себе
И жизни рад, кто может сказать при всех:
«Сей день я прожил! Завтра – тучей
Пусть занимает Юпитер небо

Иль ясным солнцем – всё же не властен он,
Что раз свершилось повернуть назад;
Что время быстрое умчало,
То отменить иль не бывшим сделать»
[3,с.174].

На поэзию Горация, естественно, оказали влияние древнеримские представления о судьбе. У древних римлян она связывалась с богиней Фортуной, которая ассоциировалась в начале со счастьем и удачей и считалась защитницей женщин, материнства, культ которой ввели матроны Рима (знатные женщины), но потом функция богини изменилась.

«Фортуны в Древнем Риме почитали как судьбу сегодняшнего дня, «данного места», «частных дел», «злой судьбы», доброй судьбы».
[4,с.571].

То, что римляне были очень суеверным народом, боялись судьбы и всяких предсказаний, говорят нам многочисленные исторические факты из книг древнеримских и древнегреческих историков Плутарха, Тита Ливия, Аппиата, Арриана и др.

Ни одно серьезное политическое или военное решение не принималось без обращения к богам и исполнения ритуальных обрядов. Эти настроения в римском обществе со всей остротой и полнотой выражает лирика Горация.

В оде «К Фортуне» ярко и выразительно описаны всемогущие и карающая рука божества судьбы:

Богиня! Ты, что царствуешь в Антии!

Ты властна смертных с низшей ступени ввысь

Вознесть, и гордые триумфы

В плач обратит похоронный можешь...
[3,с.87].

Даже могучий Рим покорен Фортуне и боится ее:

Тебя страшится дак и бродячий скиф,
Народы, грады, страны, надменный Рим.
[3,с.87].

О силе влияния и власти судьбоносных представлений в Древнем Риме говорит и тот факт, что многие римские поэты и философы, кроме Горация, посвятили этой проблеме свои произведения. В их числе знаменитый оратор Марк Туллий Цицерон и философ Сенека. Цицерону принадлежит целый трактат «О судьбе», Сенека в «Письмах к Луцилию» постоянно размышляет о судьбе и пытается по своему решить вечную дилемму: что во власти бога, а что в нашей воле. Он пишет: «Неизбежное нельзя изменить, а против неведомого не найти средств. Мои замыслы либо предвосхищены божеством, решившим за меня, что мне делать, либо фортуна не дает им осуществиться». [6,с.35].

Не только Гораций, но и Цицерон склонен видеть в судьбе лишь оправдание человеческому бессилию и замечает:

«Но те, которые вводят [для объяснения] извечный ряд причин, те отнимают у человека свободную волю и превращают его в раба судьбы»
[7,с.306].

Римская культура испытала на себе сильное воздействие древнегреческой культуры, соответственно древнегреческие представления о судьбе тоже оказали определенное влияние на духовный мир римлян.

В.П. Горан замечает: «В древнегреческих представлениях о судьбе доминирует безлично-фаталистическая тенденция». [2,с.277].

Эти настроения особенно чувствуются при чтении трагедий древнегреческих поэтов Эсхила, Софокла, Еврипида.

Тема неразборчивости судьбы и ожидание одинакового финала и для праведных и для злых – одна из самых остро переживаемых для Горация, она печально и трагически звучит в оде к «Манлию Торквату»:

Стоит тебе умереть, и Минос совершит над тобою

Неперекаемый суд, -

Ни красноречье тебя, ни твоё благочестье, ни знатность

К жизни, Торкват, не вернут. [3,с.192].

Постичь и познать судьбу невозможно, старания ее узнать окажутся тщетными, а может и опасными, поэтому, обращаясь к виночерпию Талиарху, поэт замечает:

Что будет завтра, бойся разгадывать

И каждый день, судьбой нам посланный

Считай за благо. Не чуждайся

Ласки любовной и пляски, мальчик. [3,с.55].

Непреклонность судьбы в поэзии Горация напрямую связана с тремя ее ипостасями: с бегом времени, конечностью человеческого существования и бессилием человека перед силой судьбы.

В творчестве поэта часто сливаются в один образ деяния верховного бога римлян Юпитера и богини судьбы Фортуны. Дни и часы человека зависят

от божества судьбы. Абсолютный фатализм и духовное бессилие человека слышатся в оде «К самому себе»:

Божеству подвластно
Высоким сделать низкое, славного
Низринуть сразу, выявить скрытое:
Судьба венец с тебя срывает,
Чтобы, ликуя, венчать другого. [3,с.86].

Судьба низвергает в бездну добродетельного и в то же время возносит негодя, она не позволяет человеку долго тешиться счастьем, дает понять ежеминутно, что миг удачи и радости относителен и что нет в мире ничего постоянного и вечного.

Образ судьбы, прядущий нити жизни человека, встречается еще в культуре древних хеттов. Ученый В.П. Горан пишет: «Образ богинь судьбы – Прях – символизирует у хеттов прежде всего силы плодородия, жизни. Богини судьбы прядут годы царя, которым нет ни конца, ни счета». [2.С.66]

Этот образ – символ является весьма распространенным и в древнегреческой литературе, очевидно, его влиянием и объясняются следующие строки из оды Горация «К Демию»:

Чтобы сюда ты вина подать велел
Бальзам и розы, кратко цветущие,
Пока судьбы, года и Парок
Темная нить еще срок дают нам. [3,с.96].

Парки – в римской мифологии одна из богинь судьбы. Однако, несмотря на мотив предопределения, блистательно изображенный Горацием в различных художественных вариациях, на признание поэтом сил, независимых от людей, он оставляет всё же за человеком право морального выбора, ощущение ответственности за свои действия. Одна из таких духовных позиций у Горация – стойкость перед лицом судьбы:

Хранить старайся духа спокойствие
Во дни напасти; в дни же счастливые
Не опьяняйся ликованием... [3,с.96].

Одно из самых любимых наставлений поэта – призыв к наслаждению, пока судьба дает время для этого.

Многие социально-политические потрясения в истории связываются Горацием со злой волей судьбы, но она неумолимо карает людей и за грехи и преступления. Горацию выпало на долю тяжелое время – непрерывные гражданские войны (между Цезарем и Помпеем, Антонием и Октавионом и т.д.), сам поэт тоже был вовлечен в братоубийственную войну (служил трибуном в войсках Брута), и он старается понять источники кровопролития и приходит к выводу, что причиной страданий римлян является возмездие судьбы. Вечное проклятие висит над Римом за кровь убитого Ромулом Рема:

Да! Римлян гонит лишь судьба жестокая
За тот братоубийства день,
Когда лилась кровь Рема неповинного,
Кровь правнуков заклившая. [3,с.228].

Конечно, с высоты современной науки мы могли бы упрекнуть поэта в непонимании истинных социально-исторических причин римских войн, но нельзя забывать, что Гораций – не ученый,

а поэт, у которого свой субъективный, нравственный суд и свое видение действительности.

Поэт с богатым воображением, Гораций видит в отношениях человека с судьбой тонкие, бесконечные нюансы. Он акцентирует внимание читателя на том, что человек своей злобной завистью усугубляет свою участь, ниспосланную ему богами:

Что за причина тому, Меценат, что какую бы долю

Нам ни послала судьба и какую б ни выбрали сами,

Редкий доволен и всякий завидует доле другого? [3,с.245].

Хотя веление судьбы воспринимается Горацием как безлично-фатальная сила, он всегда открывает перед человеком возможность морального выбора, т.е. поэт весьма далек от идеи абсолютного предопределения, которая низводит человека до положения существа, всего лишь исполняющего волю богов.

Судьба в поэзии Горация часто отождествляется со счастьем, роком, необходимостью, т.е. нет однозначного видения судьбы в его лирике. Ему близко мироощущение греков в отношении судьбы, т.е. так называемая трагическая ирония, когда действующее лицо, стремясь избавиться от судьбы, наоборот, приближает ее.

Исследователь древнегреческой литературы С.И. Радиг пишет: «Человек стремится к одному, божество приводит его к совершенно противоположному».

[5,с.234].

Есть и другой вопрос, постоянно тревожащий Горация и который является спутником судьбы, – это неумолимая смерть, о которой он размышляет повсюду в своих одах. И от судьбы, и от смерти нет спасения, но лишь есть утешение – это искусство, поэзия, которая возносит человека до небес и дарует ему бессмертие.

Один из самых тяжких грехов, которого Гораций называет «кратковременным безумием» – это людской гнев. Он, как и зависть и вероломство, может низвергнуть человека в прах, как в случае с героем древнегреческого мифа Фиестом, наказанным за сотворенное зло:

Лишь духи Гнева лютую вызвали
Судьбу Фиеста. Гнев был причиной,
Что города бесследно гибли... [3,с.66].

Многократно варьируя, Горацием в одах утверждается мысль о том, что зачастую веление судьбы зависит от субъективной воли человека, т.е. человек своими страстями и безнравственными действиями навлекает на себя наказание судьбы.

Гораций умеет в сжатой и яркой образной форме отразить суть вещей. Таково и его художественное определение судьбы:

Тяжко! Но не ропща, легче мы вынесем
То, что изменить нельзя. [3,с.75].

Главная суть судьбы – «то, что изменить нельзя».

Представления римлян о судьбе связаны и с мантикой (искусством предсказаний), которые отразились в одах и посланиях Горация.

Любимая стихия римских поэтов – это любовь, в которой и Гораций находит утешение и защиту от ударов судьбы. С одной стороны, в лирике Горация звучат призывы наслаждаться вином и женщинами, предаваться удовольствиям (эпикурейские мотивы), с другой – не менее весомые советы соблюдать во всем меру, не предаваться крайностям, стически переносить удары судьбы, держаться золотой середины. Призывы поэта к наслаждению нельзя воспринимать прямолинейно. Это эмоциональная реакция Горация на невозможность остановить бег времени и побороть судьбу и своеобразная дань популярной в античной литературе призыву ловить момент в быстротекущей жизни:

Что мне Фортуны дары, если ими нельзя наслаждаться. [3, с.331].

Однако в погоне за наслаждениями, призванными, по мнению Горация, обмануть судьбу, он предостерегает от того, чтобы не опускался человек на животный уровень.

Ученый М. Гаспаров пишет: «Облик лирического героя Горация дорисован. Это маленький человек среди большого мира, из конца в конец волнуемого непостижимыми ударами судьбы. В этом мире поэт выгораживает для себя кусочек бытия, смягчает власть судьбы над собой отказом от всего, что делает его зависимым от других людей и от завтрашнего дня»... [1, с.30].

Итак, в поэзии древнеримского поэта Горация в яркой форме выразились представления древних римлян о судьбе, которые в определенной мере повлияли и на мироощущение современного человека.

Основными характеристиками судьбы в стихах Горация являются ее всеислие и непредсказуемость, которые могут полностью господствовать над человеческими поступками, т.е. абсолютный фатализм.

Признавая всемогущество Фортуны, поэт всё же оставляет за человеком право свободного выбора, т.е. человек должен нести ответственность за свои действия, и в этом заключается своеобразие видения Горацием роли судьбы в жизни человека.

Одной из причин немилости судьбы к человеку поэт склонен видеть в людских страстях, грехах, и поэтому его призывы к избавлению от пороков и нравственному совершенствованию человека представляются очень важными и в наши дни.

Список литературы

1. Гаспаров М. Вступит.ст. к книге Гораций. Оды. Эподы. Сатиры. Послания. Пер.с лат. – М.: Худож.лит., 1970. – 479с.
2. Горан В.П. Древнегреческая мифология судьбы. – Новосибирск: Наука. Сиб.отд-ние, 1990. – 335с.
3. Квинт Гораций Флакк. Оды. Эподы. Сатиры. Послания. –М.: Худож.лит., 1970. – 479с.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. /Гл.ред. С.А. Токарев. –М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – т.2. – 719с.
5. Радциг С.И. История древнегреческой литературы: Учебник. – 5-изд. –М.: Высшая школа, 1982. – 487с.
6. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. Кемеровское книж.изд., 1986. – 464с.
7. Цицерон М.Т. О судьбе. /Философские трактаты. М.: Наука, 1985. – 382с.

Pindosova T.S.
postgraduate student of
English Language and
Methods of Teaching
Kherson State University

Піндосова Тамара Сергіївна,
аспірант кафедри англійської мови та
методики її викладання,
Херсонський державний університет

INDIVIDUAL STYLE OF DAN BROWN: FUNCTIONAL APPROACH ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ДЕНА БРАУНА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Summary: The article deals with the approaches of scientists to the definition of the term "individual style". The individual style is considered as a sum of linguistic and stylistic peculiarities inherent in the language of a certain writer. A functional approach to the study of D. Brown's individual style is considered as the study of the functioning of language units and categories in the context of the writer's literary text. In the individual style of D. Brown, the following dominant components were distinguished: intertextual forms (allusions, citations), as well as terminological vocabulary, realities. Dominant functions of allusions are evaluative-characterizing, occasional and expressive functions. Terminological vocabulary allows us to create an atmosphere of authenticity of the described events, convince readers of the scientific facts and reality of the facts, and the use of realities creates a national color.

Key words: individual style, intertextuality, terms, realities, functional approach.

Анотація: У статті аналізуються підходи науковців до визначення терміну «ідіостиль». Ідіостиль розглядається як сукупність мовних і стилістичних особливостей, властивих мові певного письменника. Функціональний підхід до вивчення ідіостилі Д. Брауна розглядаємо як вивчення функціонування мовних одиниць і категорій в умовах художнього тексту письменника. В ідіостилі Д. Брауна були виділені наступні домінуючі складові: інтертекстуальні форми (алюзії, цитати), а також термінологічна лексика, реалії. Домінуючими функціями алюзій є оцінно-характеризуюча, оказіональна та експресивна функції. Термінологічна лексика дозволяє створити атмосферу достовірності викладених подій, переконати читачів у науковості та реальності викладених фактів, а вживання реалій створюють національний колорит.

Ключові слова: ідіостиль, інтертекстуальність, терміни, реалії, функціональний підхід.

Formulation of the problem. For a long time, the language of the narrative and characters in the English-language literature did not differ substantially, and the number of stylistic techniques that enhance the imagery of the text was insignificant. Only until the beginning of the XIX century in the language of English literary prose there is a clear distinction between the language of the narrative and the language of the characters, and the language of the narrative was not only filled with means of artistic expression, but also began to reflect the individuality of the author [7, 295 pp.].

The interest to the author's linguistic person arose with the emergence of anthropocentric paradigm of research in linguistics, when the attention of scholars switched from the object to the subject of knowledge.

The applicability of the chosen research topic and its purpose is determined by the originality of the linguistic material which, at the moment, has not been studied in detail, as well as the interdisciplinary approach to studying (at the juncture of linguistics and literary studies), which allows the most complete disclosure of the original prose text, as well as its individual style components.

Analysis of recent research and publications.

At present, the concept of individual style is at the focus of domestic linguists. Significant contribution to the study of this area was made by researchers V. Vinogradov, V. Grigoriev and G. Vinokur. According to V. Vinogradov, individual style is a historically conditioned, complex system of means and forms of verbal expression of the writer's thought [4, p. 169]. Researcher V. Grigoriev thinks that individual style is dynamic but integral individual styles of literary words [9, p. 42]. G. Vinokur offers the following definition of individual style: "A special tradition of using linguistic means, a special style of speech" [5, p. 25-26]. Thus, in linguistics, there are several approaches to defining the concept, but in our article this term will be considered as a collection of linguistic and stylistic peculiarities inherent in the language of a particular writer.

Unfortunately, in the research papers of the foreign linguists individual style is not studied, as well as there is no separate scientific direction for studying of the writer's style. It is studied within such linguistic areas as cognitive poetics and psycholinguistics, in which scholars are more interested in the perception of the text by the reader than the stylistic features of the writer.

Initially, the study of individual style was based on the material of poetic texts, as they are stronger in literary expression than prose texts and research, thus, becomes easier. For example, Yu. Akhmedov conducted a study of individual style of I. Severianin on the mate-

rial of his poetry [2, 23 pp.], N. Volskaya and G. Verchenko also conducted research on the poetry material of M. Tsvetaeva [6, 165 pp.] and V. Vishnevsky [3, 200 pp.]. M. Pankratova used as a material the poetry by I. Lisnyanska [13, 190 p.].

Later the linguists began to study the individual styles of prose-writers. For example, T. Abdulayeva studied the individual style of M. Gogol on the material of his "Dead Souls" [1, 171 pp.], and V. Karnaukhova conducted a study of O. Green's individual style on the material of his novels [11, 186 pp.], Yu. Kamenskaya studied irony as a component of A. Chekhov's individual style on the materials of his numerous works [10, 173 pp.].

Therefore, most of the research is based on the material of the domestic writers' and poets' texts, but different approaches in the study of individual style can also be used on the material of foreign-language authors' texts. For example, I. Gorchakov studied works of the German writer I. Nol [8, 285 pp.], T. Fedosova – the works of K. Vonnegut and J. Fowles [16, 20 pp.], O. Petrova – works of U. M. Thackeray and C. Dickens [14, 172 pp.].

Allocation of previously unresolved parts of a common problem.

In this article we will use a functional approach to the study of language, lexical-semantic study of the individual of the American writer D. Brown. We will analyze the allusion as an intertextuality form, as well as terminology, realities which, in our opinion, are most commonly found in the texts of modern English-language intelligence detectives of D. Brown "Angels and Demons", "Da Vinci Code", "Lost Symbol", "Inferno".

Purpose of the article is to describe D. Brown's individual style and define its features on the basis of the texts of modern intellectual detectives "Angels and Demons", "Da Vinci Code", "Lost Symbol", "Inferno".

Tasks: 1) to study the concept of individual style and the history of its research by linguists; 2) to study allusions, citations as forms of intertextuality, 3) to study terminology and the realities, and 4) to define the dominant components of D. Brown's individual style.

The object of research is D. Brown's individual style. The subject is the key components of the author's individual style, namely, the allusion and the citation as forms of intertextuality, terminology, realities.

The main material. Functional approach is based on the study of the functioning of language units and categories in the literary text. The subject of research, in this article, are lexical, stylistic units [12, 152 p.].

Distributive analysis in linguistics is used for the classification of linguistic units and the studying of

their properties on the basis of its division in the linguistic flow, so in the context [15, p. 679]. In particular, in our research this method is used to create refined classifications of implementing the category of intertextuality in modern English intellectual detective. For example, in the field of source there are the following varieties of allusions:

- historical («*Mal'akh watched the puddle expand, oozing across the floor, steaming and bubbling as it grew. ... The resulting gas, conveniently, was even more flammable than the liquid. Remember the **Hindenburg***» [20, p. 146].

- Biblical («*He felt for an instant like a modern-day **Moses***» [19, p. 107]);

- literary and art («*A regular **Don Quixote**, that one*» [19, p. 318]);

- mythological («***Pandora** is out of the box, and there's no putting her back in*» [18, p. 1589]);

- scientific («*Use the Lord's name in vain all you like, he laughed, «just don't slander any **quarks** or **mesons***» [17, p. 10]);

- intermedial («*He decided to refrain from asking about **Captain Kirk's** use of photon torpedoes against the **Klingons***» [17, p. 39]);

- numerological («*See this **three-headed**, man-eating Satan? It's a common image from the Middle Ages – an icon associated with the Black Death. The **three** gnashing mouths are symbolic of how efficiently the plague ate through the population*» [17, p. 208]).

- non-verbal art allusions («*Only her gaze was sharp, and the juxtaposition conjured images of a multilayered **Renoir portrait***» [19, p. 55]);

- allusion-toponym («*He now looked like **Mount Vesuvius** about to erupt*» [19, c. 44]);

- allusions to other writings of the author («... last year Langdon's visibility had increased a hundred-fold after his involvement in a widely publicized **incident at the Vatican**» [19, p. 6]).

Among the dominant functions of allusions, it is possible to distinguish the following: evaluative-characterizing function, when the author points out the qualities of the characters or objects (simple furniture in the room, appearance of a sick scientist, interior of the house) with the help of an illusion: «*The room was **spartan** – hardwood floors, a pine dresser*» [19, p. 10]. «... appearing to Sophie no more like a **knight** than **Sir Elton John**» [19, p. 192]. «*Robert Langdon wandered barefoot through his deserted Massachusetts **Victorian home***» [17, p. 4]; occasional function, when allusions are references to historical facts and personalities, to recreate the spirit of a particular era: the scientific invention of the ancient scientist Archimedes, the plague epidemic in Europe in the XIV century. For example: «*Hardly what I'd call a **eureka** moment*» [20, p. 139]. «*Without warning, a colossal image materialized in the sky above her – a fearsome **mask with a long, beaklike nose***» [18, p. 139]; expressive function: «... Langdon felt like **Alice** falling headlong into the rabbit hole» [19, p. 363]. D. Brown uses the allusive simile "Alice" to convey the feelings of Robert Langdon, who understood the text of Jacques Soumier's latest message on the way to the Grail. The character of "Code da Vinci" could not believe that he finally reached the end, solved

all the riddles and found the place where the Grail was hidden.

In the texts of modern English intelligence detectives, the following types of citations were singled out:

- pretext citations, for example, the epigraph to "Lost Symbol": «*To live in the world without becoming aware of the meaning of the world is like wandering about in a great library without touching the books*».

The Secret Teachings of All Ages [20, p. 7].

- intertext unhidden citations: «A quote from **St. Gregory of Nyssa** emerged from his memory most unexpectedly. As the soul becomes enlightened <...> it takes the beautiful shape of the dove» [17, p. 202].

- intertext hidden citations in D. Brown's intellectual detectives are written implicitly. The following phrase is an intertext hidden quote from the Bible: «Whatever this capstone says whatever lost treasures this engraving might reveal *those secrets end tonight*» [20, p.169].

- accurate citation: «In the words of **Lynne McTaggart**: «*Living consciousness somehow is the influence that turns the possibility of something into something real. The most essential ingredient in creating our universe is the consciousness that observes it*» [20, p. 43].

- inaccurate citation: «**Galileo** was an Illuminatus. <...> He wrote once that *when he looked through his telescope at the spinning planets, he could hear God's voice in the music of the spheres*. He held that *science and religion were not enemies, but rather allies-two different languages telling the same story, a story of symmetry and balance <...> heaven and hell, night and day, hot and cold, God and Satan*» [17, p. 17].

- complete citation: «Generators, fueling the claim that *human consciousness*, as Noetic author **Lynne McTaggart** described it, *was a substance outside the confines of the body a highly ordered energy capable of changing the physical world*» [20, p. 42].

- fragmentary citation: «**BOTH READ THE BIBLE DAY AND NIGHT, BUT THOU READ BLACK WHERE I READ WHITE**». <...> **William Blake**» [20, p. 331].

Citations in the texts of D. Brown's intellectual detectives perform the following functions: characterological, the function of creating an ironic effect, generalizing, estimating, predictive, image function, informative-statement, informative and illustrative, text-structuring, expressive, game function, argumentative, persuasive, reference to authority, figurative and background.

In "Lost Symbol" D. Brown used a citation that performs an expressive function, since the character, Professor Robert Langdon, was horrified when he remembered the words of Peter Solomon's hijacker and realized what he meant, leaving the tattooed hand in the Captain's rotunda: «Langdon felt a sudden chill as he recalled the words of the man who had brought him here. *Professor, tonight you are receiving the invitation of your lifetime*» [20, p. 39].

The next citation is used as a language game device: «In a flash, Langdon understood the meaning of

Galloway's last request. *Tell Peter this: The Masonic Pyramid has always kept her secret... sincerely*» [20, p. 245]. In our opinion, one should turn to history in order to understand the author's plan. In the XV – XVI centuries the sculptors concealed the flaws in their works, slamming the cracks with hot wax, and then rubbed it with stone dust. This method was considered dishonest, insincere, and therefore every sculpture without wax, that is *sin cera*, was called "sincere". Engraving on the basis of the pyramid were hidden in the same way. When Katherine Solomon, according to the indicators on the top stone, "cooked" the pyramid, the wax thawed, revealing the inscription on the basis. Later, Colin Galloway ran through his hands on the pyramid and felt the marks.

In the texts of D. Brown's intellectual detectives, with the help of component analysis, the following examples of the terminological vocabulary were found: **architectural terms** (doric counterpart [17, p. 14], rientranze [17, p. 115], crypt [17, p. 120], belvedere [17, p. 166], aisle of basilica [17, p. 227]; **art terms** (Renaissance [19, p. 5], frescoed walls [19, p. 5], paintings of Poussin and Teniers [19, p. 12], iconography [19, p. 19], modernist Cubist movement [19, p. 83], sfumato style of painting [19, p. 85], Bosch painting [19, p. 132], cryptex [19, p. 167]; **medical terms** (Ebola virus [18, p. 1564], antiseptics [18, p. 1222], paroxysmal positional vertigo [18, p. 1237], amitriptyline, chlordinazepoxide [18, p. 1266], telegenic effluvium [18, p. 1279], bacterium, virus [18, p. 1368], cystic fibrosis [18, p. 1614], penicillin, anesthesia, X-rays [18, p. 1630]. D. Brown uses terms from different spheres of social activity to create an atmosphere of authenticity events in the intellectual detective and to persuade readers in the scientific and reality of the facts.

The material of linguistic and stylistic analysis is the special features of modern English intellectual detective text and means of implementing the category of intertextuality in the English intellectual detective. These are such linguistic units, as allusive epithet («*The room was spartan – hardwood floors, a pine dresser*» [19, p. 10]); allusive simile («*Maybe he really is acting as the Samaritan!*» [17, p. 219]); allusive metaphor («*What in the world is a Yale blue blood doing on the Crimson campus before dawn?*» [20, p. 73]).

The author of the article used the interpretive method to define the semantic meaning of the realities, which allows to feel the national color and feel the atmosphere of intellectual detectives: *vaporetto* [18, p. 1070] – water vehicle (ital.), *lampredotto* [18, p. 28] – a meat dish from the cow's stomach in Florence (ital.) [18, p. 15], *prosecco* [18, p. 1071] – sparkling wine in Italy (ital.) [18, p. 391], *limoncello* [18, p. 1071] – lemon liqueur in Italy (ital.) [18, p. 391], *seppie al nero* [18, p. 1073] – calmar in its own ink (ital.).

Conclusions and offers. Hence, the individual style is a sum of linguistic and stylistic peculiarities inherent in the language of a certain writer, in our case D. Brown. The dominant components of D. Brown's individual style are: allusions, citations, terminology, realities. Most allusions in the analyzed texts of modern English intellectual detectives perform evaluative-char-

acterizing, occasional and expressive functions. Terminological vocabulary allows the author to create an authenticity atmosphere of the described events, convince readers in the scientific facts and reality of the facts, and the use of realities creates a national color.

The perspective of this topic may be further research of individual style components of D. Brown as the author of modern intellectual detectives.

References:

1. Abdulaeva T. K. Osobennosti idiosyllia N. V. Gogolia v poeme "Mertvye dushy": diss. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / T. K. Abdulaeva. – Mahachkala, 2011. – 171 s.
2. Ahmedova Yu. A. Idiosyllil sonetov I. Severianina iz tsykla "Medalony": avtoref. diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / Yu. A. Ahmedova. – Cheliabinsk, 2009. – 23 s.
3. Verchenko G. B. Lingvisticheskie osobennosti idiosyllia V. P. Vishnevskogo : avtoref. diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / G. B. Verchenko. – Sterlitamak, 2012. – 200 s.
4. Vinogradov V. V. O yazyke hkudozhstvennoi literatury / V. V. Vinogradov. – M. : Gosudarstvennoe izdatelstvo hkudozhstvennoi literatury, 1959. – 656 s.
5. Vinokur G. O. O yazyke hkudozhstvennoi literatury / G. O. Vinokur. – M. : Vysshiaia shkola, 1991. – 448 s.
6. Volskaia N. N. Poetika avtobiograficheskikh ocherkov M. I. Tsvetaevoi : povtor kak vedushchaia cherta idiosyllia avtora : avtoref. diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / N. N. Volskaia. – M., 1999. – 165 s.
7. Galperin I. R. Stilistika angliiskogo yazyka (na angliiskom yazyke) / I. G. Galperin. – M. : Vysshiaia shkola, 1981. – 295 s.
8. Gorchakova I. A. Idiosyllil I. Noll v aspect frazeologii : diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.19 "Teoriia yazyka" / I. A. Gorchakova. – Ekaterinburg, 2009. – 258 s.
9. Grogoriev V. P. Grammatika idiosyllia. V. P. Khlebnikov / V. P. Grigoriev. – M. : Nauka, 1983. – 234 s.
10. Kamenskaia Yu. V. Ironia kak component idiosyllia A. P. Chakhova : diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / Yu. V. Kamenskaia. – Saratov, 2001. – 173 s.
11. Karnaukhova V. V. Semanticheskoe varirovanie imen prilagatelnykh kak tipologicheskai cherta idiosyllia A. S. Grina : diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / V. V. Karnaukhova. – Belgorod, 1998. – 186 s.
12. Maslova A. Yu. Vvedenie v pragmalingvistiku : ucheb. posobie / A. Yu. Maslova. – M. : Flinta : Nauka, 2010. – 152 s.
13. Pankratova M. V. Dominantnye komponenty idiosyllia I. Lisnianskoi (contrast, povtor, sravnenie) : avtoref. diss. ... kand. fil. nauk : spets. 10.02.01 "Russkii yazyk" / M. V. Pankratova. – Kolomna, 2009. – 190 s.
14. Petrova O. G. Yazykovoe i ekstralingvisticheskoe v ironii kak komponente idiosyllia pisatelii (na material proizvedenii U. M. Tekkereiia i Ch. Dikkensa) : diss. ... kand. fil. nauk :

spets. 10.02.19 "Teoriia yazyka" / O .G. Petrova. – Saratov, 2010. – 172 s.

15. Slovník ukrajskoi movy : [v 11 t.] / [red. kol. : I. K. Bilodid (gol.) ta in.] ; AN URSS, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. – K. : Naukova dumka, 1970-1980. – T. 11. – 699 s.

16. Fedosova T. V. Temporalnaia struktura teksta kak component idiostilia avtora (na material proizvedenii K. Vonneguta i Dz. Faulza) : diss. ... kand. fil. nayk : spets. 10.02.04 "Germanskije yazyki" / T. V. Fedosova. – Barnaul, 2005. – 20 s.

17. Brown Dan. Angels and Demons [Электронный ресурс] / Dan Brown. 2000. – 270 p. – Access: <http://www.miracle-girl.com/angels&demons.pdf>.

18. Brown Dan. Inferno [Electronic resource] / Dan Brown. – 2013. – 1674 p. – Access:

http://vk.com/doc8069473_215629575?hash=2d99d0b5d2e7178d05&dl=98c99737087cc5b9d1.

19. Brown Dan. The Da Vinci Code [Electronic resource] / Dan Brown. – 2003. – 383 p. – Access: http://hrsstaff.ednet.ns.ca/engramja/ENG_11/The.Da.Vinci.Code.pdf.

20. Brown Dan. The Lost Symbol [Electronic resource] / Dan Brown. – 2009. – 345 p. – Access: <http://www.etextlib.ru/Book/Details/25414>.

Bozorov Zokir Mekhrikulovich

Doctoral student of Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan

LINGUISTIC APPROACH IN INVESTIGATION OF HYPERBOLE IN THE ENGLISH AND UZBEK LITERARY TEXTS

Abstract. The article studies the theory of hyperbole in different contexts and in everyday conversation. The occurrence of hyperbole in ironic utterances and its relation with irony is analyzed thoroughly. The views of leading linguists of the world about hyperbole and its connection with other Stylistic Devices are analyzed as well.

Key words: hyperbole, types of hyperbole, stylistic device, literary text, function, origin, emotional meaning.

Аннотация. В статье изучается теория гиперболы в разных контекстах и в повседневной беседе. Появление гиперболы в иронических высказываниях и ее связь с иронией тщательно рассмотрены. А также, в статье анализируются взгляды ведущих лингвистов на гиперболу и ее связь с другими стилистическими приемами.

Ключевые слова: гипербола, типы гиперболы, стилистический приём, художественный текст, функция, происхождение, эмоциональное содержание.

Actuality of the theme of investigation. Our research work is dedicated to the nature of a stylistic device of hyperbole in English. We devote our life to science, that is why we tried to investigate this theme deeply and dealt with the connection of hyperbole with other stylistic devices. We found out the similarities and dissimilarities of hyperbole and showed the difference of types of hyperboles in English and Uzbek with samples. We devoted much time to the studies of hyperbole and were sure that this theme would be always under discussion and every time scientists felt great interest to it.

The tasks to be investigated:

1. The similarity and dissimilarity of hyperbole with other stylistic devices;
2. The function and the nature of hyperbole;
3. The origin and types of hyperbole.

The aim of the research is to analyze the stylistic nature of hyperbole, to investigate the origin and types of hyperbole, also to show the connection of hyperbole with other stylistic devices.

The scientific novelty of our research work is the basic interpretation of the origin of hyperboles. We tried to investigate, firstly, origination and its usage in the literary texts. We dealt with the process of developing of hyperbole from step by step. Another major scientific novelty is types of hyperbole. We've analyzed the linguistic and rhetorical types of hyperboles in English.

The method of research work is based on the componential and contextual analysis of words denoting stylistic features of hyperbole.

The main content of the article:

Hyperbole (also referred to as exaggeration or overstatement) has been studied in rhetoric and in literary contexts, but only relatively recently in banal, everyday contexts. It is often associated with irony, but the present article also examines it in the broader context of exaggerated assertions for a variety of types of interpersonal meaning.

Much useful insight into hyperbole may be found in the literature on irony and sarcasm, and, indeed, hyperbole seems to be a recurring phenomenon in ironic utterances. According to Gibbs both hyperbole and understatement are closely related to irony in traditional rhetoric "in that each misrepresents the truth" [1, 391] Also he found that irony and hyperbole co-occurred in discourse contexts where the goals were humour, emphasis and clarification. One linking characteristic between hyperbole and irony is what Kreuz and Roberts call 'nonveridicality', a discrepancy between an utterance and reality, what we refer to as counter factuality [2, 163]. Hyperbole, the non-veridicality condition and the ironic tone of voice (e.g. heavy stress, nasality) all contribute to ironic interpretations of utterances. In terms of linguistic items, Kreuz and Roberts offer a list of intensifying adverbs which, they claim, characteristically combine with a set of "extreme positive adjectives" [2, 25] to produce hyperbolic irony. The adverbs include absolutely, certainly, just, etc., and the adjectives include amazing, adorable, brilliant, etc., so that collocations such as just amazing, absolutely brilliant, and so on, will often occur with hyperbolic-ironic intent.

While this list may indeed generate a number of collocations that may occur in ironic contexts, quite clearly a good deal of contextual information is required to support the ironic interpretation, and many more intensifying adverb plus extreme adjective collocations could serve the same ends.

A significant contribution to the linguistics of hyperbole is offered by Spitzbardt, who supports the need to look at hyperbole in everyday speech (as opposed to its occurrence in literature) and who focuses on the lexico-grammatical repertoire for hyperbole. As in this article, Spitzbardt attempts to list common lexical and grammatical features used in hyperbolic utterances, such as numerical expressions, expressions of spatial extent (miles, oceans), intensifying and extreme adjectives and adverbs, verbs such as dying to, comparatives and superlatives, extreme metaphors and similes, and so on. Spitzbardt also makes a cultural claim that American English is more hyperbole-prone than British English.

Norrick usefully summarizes three basic characteristics of hyperbole: its affective dimension, its pragmatic nature, and its function as amplification, a vertical-scale metaphor (as opposed to horizontal metaphors of the kind X is an angel), where the utterance is marked as saying “more than necessary or justified” [4, 169]. Norrick sees the affective involvement of the speaker as crucial to the interpretation of hyperbole. While hyperbolic utterances are usually perfectly well-formed lexico-grammatically, they appear odd in context, and this disjunction with context emanates from the speaker’s production of the hyperbole as a personal, affectively involved, overstated simulacrum of reality.

Thus, in Norrick’s view, hyperbole is a pragmatic category, and one which can be realized in any word class or lexico-grammatical configuration.

Loewenberg looks at three frequent linguistic items relevant to our present concerns and considers their ability to signal counter factuality and hyperbole: really, literally and actually [5, 193]. On the face of it, literally might seem the very opposite of a signal of a non-factual, figurative assertion, but Loewenberg explains its hyperbolic use in terms of an assertion by the speaker that the hyperbole could not be closer to the truth in its intense descriptive power. As we shall see below, literally does indeed repeatedly have this force, and it has come to be a characteristic conversational marker of hyperbole. Along with literally, other adverb modifiers, especially nearly and almost may also be possible signals of overstatement.

Referring to what she terms extreme case formulations, Pomerantz examines data containing a number of features of conversation that chime in with the notion of hyperbole as understood in the present paper [6,219]. Pomerantz’s examples include utterances such as He didn’t say one word, and Whenever he’s around he’s utterly disparaging of our efforts, where entities and events are described in the most extreme way possible. Such extreme assertions (involving lexical items such as completely, perfectly, forever, every time, everyone, etc.) regularly occur in contexts where speakers wish to set up a defense against challenges to complaints, accusations and so

on, or where they attribute the cause of a state of affairs to some (perhaps only vaguely identified) other party, or, thirdly, when they wish to state behaviours which the speaker holds to be right or wrong. Thus for Pomerantz, the evaluative context of extreme formulations is central, and particular lexico-grammatical configurations correlate with such formulations. There is clearly overlap between extreme formulations and counter factuality, but the difference may lie in the affective context: extreme formulations are not necessarily heard as absurd or counterfactual and often display a degree of conventionality (e.g. x was absolutely covered in mud).

Conclusion

The literal and the figurative Counter factuality in ironic utterances is linked to the question of literal versus figurative interpretations. While the counter factuality condition orients listeners towards figurative hearings, there is evidence that literal meanings are not entirely obliterated by the figurative process. Dews and Winner see both literal and figurative meaning as significant in the effectiveness of ironic utterances, and stress the interplay of both in the listener’s reaction [7, 233]. Similarly, Giora asserts the importance of salient meanings [8, 91] (i.e. the meanings retrievable from the mental lexicon rather than from specific context, in other words the prototypical and literal meanings) in the interpretation of metaphor and irony. However, receivers are quick to latch on to counter factuality in the online processing of metaphors, and use it as a key factor in interpretation. The contrast between reality (or expectation) and utterance that irony so often depends on is central to its effect, and Colston and O’Brien argue that as a result irony asserts greater contrast, and thereby greater force, than does under- statement or literal statement, in the achievement of discursial goals such as humour, condemnation, unexpectedness, etc. They propose a scale of strength of effect running from the literal, through understatement, to irony.

List of literature:

1. Gibbs, R. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
2. Roberts, R. M., & Kreuz, R. J. (1994). Why do people use figurative language? *Psychological Science*
3. Spitzbardt, H.(1963) *Overstatement and Understatement in British and American English* / H. Spitzbardt // *Philologica Pragensia*
4. Norrick, Neal. (1982) *The semantics of overstatement*. In: Detering, K., Schmidt, R.-J
5. Loewenberg, Ina, 1982. *Labels and hedges: the metalinguistic turn*. *Language and Style*
6. Pomerantz, Anita, 1986. *Extreme case formulations: a way of legitimizing claims*. *Human Studies* 9, 219
7. Dews, Shelly, Winner, Ellen, 1999. *Obligatory processing of literal and nonliteral meanings in verbal irony*. *Journal of Pragmatics* 31
8. Giora, Rachel, 1999. *On the priority of salient meanings: studies of literal and figurative language*, *Journal of Pragmatics* 31, 91

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

*Yurchak G. M., teacher
Ivano-Frankivsk National Medical University*

THE DOMINATING IDEA OF ADVENTURE IN «QUEEN OF PONTIDA» – NOVEL BY YURIY KOSACH

*Юрчак Г. М.,
викладач*

Івано-Франківський національний медичний університет

АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКА ДОМІНАНТА РОМАНУ «ВОЛОДАРКА ПОНТИДИ ЮРІЯ КОСАЧА»

Annotation

In the article, we investigate the peculiarities of the dominating idea of adventure in the novel “Queen of Pontida” by Yurii Kosach where he has incorporated the concept of “big literature”. It has been elucidated that the plot basis of the novel was formed by the documental historic events that were rethought by the author and presented from the modern perspective. We proved that the novel of Yurii Kosach is a syncretic original new form having in its basis the motives of adventure, journey, mystery, eventuality and unexpectedness of events, intrigue, secrecy, chasing, escape, rapture and so on. We have focused attention on the peculiarities of the novel – powerful adventure element, deep psychology, complicity and versatility of characters, richness of their inner world image, autobiographism and so on.

Анотація

У статті досліджуються особливості авантюрно-пригодницької домінанти роману «Володарка Понтиди» Ю. Косача, в якому він втілює концепцію «великої літератури». З'ясовано, що сюжетною основою роману стали історичні події, підтверджені документами, які автор переосмислив та представив з позиції сучасності. Доведено, що роман Ю. Косача – це синкретичне оригінальне новоутворення, в основі якого лежать мотиви пригоди, авантюри, мандрівки, загадковості, випадковості та раптовості подій, інтриги, таємниці, переслідування, втечі, викрадення тощо. Акцентовано увагу на особливостях роману – потужному авантюрно-пригодницькому елементі, глибокому психологізмі, складності та багатогранності характерів, багатстві зображення внутрішнього світу героїв, автобіографізмі тощо.

Key words: genre, novel, dominating idea of adventure, historic adventure novel, diary, psychologism

Ключові слова: жанр, роман, авантюрно-пригодницька домінанта, історико-пригодницький авантюрний роман, щоденник, діарій, психологізм.

Постановка проблеми. ХХ століття з інтенсивним науково-технічним розвитком зумовило переорієнтацію літературно-мистецького процесу, формування нових підходів у просторі теоретико-літературних студій, зміщення акценту в зображенні світу та людини в контексті естетичної реальності. Відтак постала потреба в нових художніх текстах, які б тонко репрезентували дійсність з іншого ракурсу, порушували актуальні проблеми, викликали зацікавлення та дискусії.

Огляд публікацій. Беручи до уваги складність загалом ХХ століття як епохи, повної відкриттів, митці слова, враховуючи досвід української та світової літератури, вирішили дивувати українського читача пригодами. У ХХ столітті особливого поширення набув жанр пригодницького роману, який втілював у собі елементи гри, розширював художньо-естетичні можливості автора. Дослідник Т. Табунщик визначає пригодницьку літературу як синкретичний витвір, що органічно поєднує у своєму жанрі елементи авантюрного роману, детективу, фантастики із повчально-розважальністю, напруженістю сюжету, «казковістю походження» [19, с. 270].

Авантюрну сюжетну ситуацію дослідник І. Силантьєв розглядав як суперечливу, відтак протиріччя авантюри пояснював протиріччям певного героя, що представлений у нерозривному зв'язку із суспільством та в певних відношеннях зовнішніх випадкових сил та обставин. Авантюра – це щось несподіване, незаплановане, неочікуване, що порушує звичний перебіг життя та особистої долі персонажа і може набувати романного змісту [16, с. 52-53]. М. Бахтін вважав, що «авантюрний сюжет не опирається на особисті стійкі положення – сімейні, соціальні, біографічні, – він розвивається всупереч їм» [1, с. 139]. Загалом дослідник трактував авантюрну ситуацію несподіваною та випадковою, такою, в якій може опинитися будь-яка людина, незалежно від соціального статусу. Час, на думку науковця, розпадається на «відрізки-авантюри». Авантюрний час виникає «в точках розриву (у виниклому з'яванні) нормальних, реальних, закономірних часових рядів, там де ця закономірність (якою б вона не була) раптом порушується і події отримують несподіваний і непередбачуваний поворот» [2, с. 188]. Для того, щоб збагнути світ, зрозуміти

різночасне, слід все зіставити в одному моменті, в одночасності.

Думки про випадковість та раптовість як ознаки авантюрної ситуації також підтримував літературознавець Б. Грифцов. Він стверджував, що авантюра – це пошуки авантюристом щасливої долі та удачі будь-яким методом [6, с. 59], а авантюрний роман побудований на «енергічному характері». Дослідник І. Силантьєв зауважив, що «авантюра з її організуючим принципом випадкового зчеплення подієвих рядів і зіткнення героїв забезпечує належну свободу розгортання сюжету» [16, с. 97].

Метою статті є дослідити особливості авантюрно-пригодницької домінанти роману «Володарка Понтиди» Ю. Косача.

Виклад основного матеріалу. Жанр авантюрного роману є показовим у системі жанрових модифікацій письменника Ю. Косача. За основу роману «Володарка Понтиди», що був виданий в Америці в 1987 році, взяті події, які були важливими для всієї Європи. Він презентував свою версію історії про таємничу претендентку на російський престол – княжну Єлизавету II. Ю. Косач був не лише письменником, але й талановитим науковцем, який перед тим, як писати свої твори на історичну тематику, вважав за необхідність ознайомитися із документами епохи, спогадами та іншими архівними джерелами. Ю. Косача як неперевершеного дослідника та історика цікавили історичні події, що характеризувалися неоднозначністю, були оповиті таємничістю, над якими точилися численні дискусії. Він намагався дати їм свою художню оцінку, йому це вдалося зробити майстерно.

Письменник у своїх оповіданнях, повістях та романах часто зображує представників української еліти в Європі, зокрема яскраво представлений образ княжни Володимирської. Згідно з історичними фактами, які ретельно опрацьовував Косач, у 1772 р. в Західній Європі заговорили про таємничу жінку, яка підтверджувала документами, що вона є дочкою Олексія Розумовського та Єлизавети Петрівни. Княжна була досить наполегливою, заявила про своє право на престол. Ця подія викликала зацікавлення у світових колах, оскільки політика Катерини II була вкрай небезпечною. Сама ж Катерина II, як свідчать історичні факти, спочатку мовчала, а згодом все ж назвала принцесу самозванкою «Таракановою» і наказала своєму коханцю графу О. Орлову будь-якою ціною привезти її до неї [15, с. 74-75].

Косач обрав головною героїнею роману жінку, про яку говорилося у світових колах чимало. Про неї створено безліч мистецьких картин, художніх творів, статей тощо. Її образ по-своєму інтерпретували і Ю. Косач, який, як стверджує Р. Радишевський, уособлював «узагальнений історичний образ політичного життя XVIII ст. з усіма його інтригами й перипетіями, що передували краху феодалізму й початку історії Нового Часу» [10, с. 491]. У романі автор не намагався з'ясувати, чи була насправді княжна тою, за кого себе видавала, його цікавить

сам факт існування цієї жінки, що фігурувала в історії як «перша українка-емігрантка».

Образ княжни розкривається завдяки персонажу Юрію Рославцю. Він – звичайна людина, яка походила зі стародавнього козацького роду, його предки брали участь у походах під проводом Богдана Хмельницького, однак у ньому надзвичайно багато шляхетності та лицарської відданості. Опинившись у Парижі, Рославець відвідує бал, де бачить таємничу незнайомку – «чорненьку в масці» з чорними відьомськими рукавицями та пронизливими очима. Її обличчя, як стверджує герой, за інших обставин не привернуло би до себе уваги, бо «воно було худе і болісно-блїде, гостре, мов лезо шпаги, але й печальне, сумне. Тільки очі її палахкотили, допитливі й насмішкуваті, але й розумні й іскристі, що чаклували таїним відсвітом, як далекою загравою. Орлиний ніс надавав обличчю хижацької жорстокості, але враз із тим викреслював незламну гордість цієї жінки...» [10, с. 12]. Княжна стала для Рославця «дамою серця», герой покинув усе, щоб служити їй: «А я вкладав свою шию в ярмо, я був справжнім невольником, якому не дано мати будь-яку хвилину розради...» [10, с. 134].

Описи побуту в історико-пригодницькому авантюрному романі, інтер'єру, вбрань, етикету придворного життя – все це нагадує лицарські романи, однак герой служить своїй дамі серця не задля власної лицарської слави, а виключно через свої почуття до неї як до жінки, та водночас як до рятівниці свого народу, адже «вона тільки іскра, яка спалахне і минеться, але полум'я від її іскри зажевріє і запалахкоче [10, с. 393]. Проблема служіння, яка постає в аналізованому романі, набуває значно іншого, глибшого значення, послідовно спрямовуючи реципієнта з міжособистісної у загальнонаціональну площину. Так, Рославець нехтує власними проблемами та почуттями, він мислить себе частиною народу, його внутрішні інтенції проектуються не на власне існування, на екзистенцію народу та світу.

Обравши форму щоденника (діарія), що, як припускають, О. Боброва, О. Богданова, Е. Криволапов тощо, має «генетичний зв'язок із жанром «ходіння», яке є тим джерелом, яке вже у XII ст. стало жанровим різновидом щоденника» [4, с. 11], особливістю якого є хронологія опису, динамічність, суб'єктивність тощо, Косач надав своєму роману ефекту правдивості та автентичності.

Щоденник, як зазначено в літературознавчій енциклопедії, – це жанр, в якому нотуються життєві події, які щойно відбулися і які відтворюють пережите, побачене чи почуте, та викликали в автора сильне враження [14, с. 593]. Події, що лягли в сюжетну основу роману, відбулися в далекому минулому, а не щойно. Оповідач Ю. Рославець описує їх не одразу після дії, а значно пізніше, що дає змогу переосмислити їх, зробити для себе певні висновки. Щоденники мають здебільшого спонтанний характер, відрізок часу між подіями та записами малий, а такий різновид щоденника, як діарій, допускає відтермінований запис пережитого. Діарій (від лат.

diario – щоденник) – різновид щоденника, виконані певною персоною нотатки, які містять інформацію про події в соціальному і національному контексті, «своєрідний психологічний портрет автора, свідчення його ментальності, інтелекту та смаку [14, с. 289].

Ю. Косач невимушено, як експлікує дослідниця Т. Даниленко, стилізує свій роман «Володарка Понтиди» під літературу XVIII ст. не лише через те, що в той час романи називалися «розповідями» чи «записками» героїв ніби-то знайденими авторами, але й «письменник вдається до містифікації, видаючи своє повісткування за давній рукопис» [7, с. 318]. У післямові до твору сам Ю. Косач пише, що всі постаті у романі є справжніми, а сам текст твору – це ніщо інше, як «записки збережені у поживклих скравках паперу» [10, с. 479] героя Ю. Рославця – українця, який був у почті самої принцеси. Автор, як зазначив Ю. Косач, намагався зберегти записки оригінальними, не порушуючи стиль, модернізувати довелося лише мову, бо ж твір писаний книжною мовою XVIII ст. Для роману «Володарка Понтиди» характерна хронологічність зображення подій, їхня плінність, суб'єктивність – розповідь ведеться від першої особи (Юрія Рославця – Я), однак роман завершується записками барона Шенка, адже Рославець вже не міг дописати свій щоденник, бо завершив свій земний шлях. Саме Шенк, як зазначено в епілозі, зберіг записки, щоб передати їх нащадкам. Кожен розділ у романі, незважаючи на недорозкриття сюжету, представлений у композиційній завершеності. Однак розділи з'єднані між собою своєрідним «місточком», невеличкою підказкою про подальші пригоди персонажа Рославця. Роман Ю. Косача – це синкретичне оригінальне новоутворення, в основі якого лежить мотив таємничості та загадковості. Життя княжни сповнене загадок і таємниць, які герою доводиться постійно розгадувати впродовж їхнього спілкування.

Дослідник А. Вулис стверджує, що таємниця є надзвичайно важливою ознакою пригодницького жанру. Вона – «це «кусок» метафори, натяк – і відсутність під рукою задовільного, раціонального пояснення, <...> безперечна участь чуда в альтернативному мотивуванні того, що відбувається, <...> азартна жага істини» [5, с. 255-256]. Таємниця пов'язана з грою, вона формує функцію героїв і навіть, як стверджує дослідник, впливає на жанр. Зокрема таємниця авантюрного роману має здатність до організації навколо себе певних епізодів, які описують одну велику таємницю. «Авантюрна таємниця подібна до бджолоїної матки: дець вона там, схована від людських очей, але між іншим все, що відбувається в її імперії, пов'язано з нею міцними, хоч і невидимими, узами» [5, с. 260]. В романі Косача є одна ключова таємниця, яка інтригує читача весь роман, – хто ж така княжна? Чи справді вона є тою, за кого себе видає, чи звичайна інтригантка, авантюристка Еліза Фінк? Відповіді письменник не дає, його цікавить вона як особистість, що змусила говорити про себе цілий світ. Цій жінці не була при-

таманна надзвичайна врода, однак згідно з сюжетом пригодницького роману, вона вміла переко-нувати, вміла дипломатично вести справи, відкидаючи всі емоції, вона практично завжди долала перешкоди на своєму шляху і впевнено наближалася до власної цілі. «Гендерний дискурс пригодницького жанру передбачає демонстрацію нормативної (панівної, гегемонної) маскулітності – тобто такої моделі, яка сприймається в суспільстві як норма, культурний, нормативний соціокультурний канон» [20, с. 206]. Дослідниця С. Філоненко стверджувала, що особистість жінки не була цікавою для авторів пригодницьких творів, жінкам здебільшого відводилися другорядні ролі, починаючи з 1970-го в авантюричних жанрах здійснюються гендерні пошуки, – автори намагаються зобразити жінку, якій би були притаманні чоловічі риси мужності, сили та відваги.

Роль княжни не проста, адже їй у першу чергу доводилося жити в складних обставинах, часто переховуватися та втікати, рятуючи своє життя. Для того, щоб жити і втілити «свою справу», їй та її почту необхідні були чималі кошти, які вона успішно знаходила. Княжна вміла поводити себе так, що її особу, незважаючи на сумнівний статус, поважали. Навіть Рославець, хоч і розумів, що його використовують, все одно віддавав усе, аби тільки догодити жінці. Однак, «гендерний експеримент може демонструвати невдачу жінки в спробі взяти на себе чоловічу роль. Тоді з героя-борця зі злом вона перетворюється на беспорядну жертву й потребує чоловіка-рятівника» [20, с. 208]. Саме так і відбулося в романі. Жінка, яка ставила перед собою благородну мету – скинути з трону тиранку Катерину II, здобути собі владу, а людям – свободу, показала своє вразливе місце – серце. Вона закохалася у графа Орлова, який підступом та обманом зумів обманути спочатку її лицаря Рославця, а згодом – і її. Довірившись графу, вона була спіймана та відвезена до узурпаторки Катерини II, що і підтверджують документи епохи.

Авантюрна таємниця, за А. Вулисом, дає людині право віддатися їй повністю: «це не просто вибір шляху, але і вибір усього життя, свого характеру, самого себе» [5, с.266]. Такий вибір зробив і Рославець. Він присвятив себе ідеї, яку продукувала княжна, хоча і не підтримував шляхів, якими вона її здобувала. Найприкрішим, очевидно, було те, що все ж довірившись Рославцю, вона потрапила у пастку, з якої, на жаль, її лицар так і не зміг врятувати.

Княжна – типовий бароковий авантюричний образ-персонаж, що не сприймається оточенням, знає переслідувань та наклепів від недоброзичливців, змушений повіряться по закордонах у пошуках односторонніх, постійно ризикуючи своїм життям. Однак вона є сильною жінкою, що вступила в боротьбу зі світом. Вона зуміла причарувати Рославця так, що він, навіть сумніваючись у її великому походженні, не мав сили покинути її, а також відректися «від химерної (ілюзорної) візії «княжої європейської України» [10, с. 508].

Маємо справу з авантюрним романом, який характеризується карколомним сюжетом, події в ньому відбуваються динамічно, нанизуючись одна на одну, герої здатні «на маловірогідний, але адекватний екзистенційний вибір за найекстремальніших умов» [14, с. 16]. Конфлікту роману Ю. Косача притаманний авантюрний характер. Інтриги, любовні історії, зустрічі з розбійниками, переслідування, дуелі, втечі, буцегарні, авантюри, викрадення – це все знаходить місце в романі і визначає його різновид. Зокрема життя Рославця – це постійні пошуки княжни, яка змушена волею обставин втікати, щоб не бути схопленою. Рославець не раз потрапляє до поліції. Кілька разів його рятує Афендик. Навіть опинившись у в'язниці, йому, будучи надзвичайно винахідливому стратегу, вдалось спланувати свою втечу. Рославець був поранений Хрестаником, однак для нього і це не стало фатальним. Проте, за законами пригодницького жанру, такі герої не помирають, не виконавши своєї місії. Його рятує Афендик за наказом графа Орлова. Рославець, навіть не здогадуючись, потрапив у ретельно сплановану інтригу, що стала для нього крахом. Герой долає низку перешкод, однак завдяки випробуванням долі саморозкривається і стає сильнішим, досягає гармонії із собою. Він твердо вирішує боротися за справу княжни.

Історико-пригодницький роман письменники збагачують «рельєфними, просторовими і часовими параметрами людських життів» [21, с. 173], заглиблюються у психологію героїв, зображують їхню еволюцію чи деградацію. Втіленням антигуманності стали постаті Доманського і Хрестанека. Це яскраві представники епохи XVIII ст., в яких відсутні будь-які моральні цінності, «бо такі продадуть і рідного батька, не задумуючись» [10, с. 60]. Їхня мета в житті – це збагачення, бо «найважливіше в світі – золото» [10, с. 165]. Ніяких високих ідеалів в них немає, княжну вони підтримували тільки тому, що їм так було на той момент вигідно, адже завдяки їй вони мали змогу розкішно жити. Їхні егоїстичні образи асоціюються з корисливістю, підлістю, брехнею та зрадою. Вони плели інтриги, чинили протизаконня, злодійствували, псували і так не зовсім хорошу репутацію княжни. А сама панна, як думав Рославець, була жертвою тих «зловісних людей», які жили за її рахунок. І він був певен, що зрадять її за будь-яких вигідних обставин. Рославець остаточно переконався у справжніх намірах цих людей тоді, коли Хрестанек намагався позбавити його життя.

«Володарка Понтиди» – це своєрідний роман у романі, де присутній оповідач твору Ю. Рославець і сам автор. Інколи ці дві постаті стають єдиним цілим, оскільки оповідач твору – це своєрідна форма вираження авторського Я. Рославець мандрує світом за своєю коханою, мандрує тими місцями, які відвідував колись і Ю. Косач, тож не дивно, що в романі зображені часто біографічні події, пережиті почуття та справжні емоції. Рославець – не герой роману, а як називає його сам автор, – «антигерой». Він – розумна і благородна людина,

яка працює над собою, збагачує свій інтелектуальний рівень, однак саме кохання зробило його слабким. Він під впливом цього почуття свідомо робиться сліпим. «Наш антигерой – причинний, заморожений химерою своєї жаги, він у постійному сум'ятті, він женеться за з'явою, він не володіє своєю долею, а навпаки – доля володіє ним» [10, с. 479]. Він не є активним діячем, а лише «р'іччу» в руках княжни. Він настільки довірився їй, що виправдовує всі її вчинки, не може іноді дивитися реалістично на речі, Рославець «не відкинув своєї палкої пристрасті, а лише додав до неї революційні настрої» [13]. Це типовий образ, характерний для пригодницького роману.

Рославець – яскравий образ емігранта, тож автор пропагує ідею відірваності від рідної землі, ідею «безgruntянства». Недарма Косача цікавили емігранти, адже проблему еміграції він відчув на собі, зумів по-філософськи осмислити, оцінити її значення, і, проаналізувавши, яскраво втілити на сторінках свого роману. Герой Рославець, покинувши батьківський будинок, самостійно обрав шлях емігранта, завдяки його вчинку він зумів знайти себе, відтак усвідомити свою національну приналежність та індивідуальність. Загалом проблема «безgruntянства» є важливою у концепції прозаїка, вона порушена практично в кожному його романі більшою чи меншою мірою. Косачеві герої-емігранти відчують екзистенційну порожнечу, не знайшовши свого місця на чужині, однак, незважаючи на це, не асимілюються, а знаходять сили, щоб реалізувати себе так, аби це принесло користь та славу їхній Батьківщині. Зокрема у філософському романі «Еней і життя інших» втрача землі під ногами не обезсилила Галочку, хоча неспокій та відчуття таврованості все ж характеризують її особистість, а навпаки – додала сил і допомогла самовизначитися, вести активну боротьбу за свободу своєї нації [22, с. 299]. Ю. Косач представив місію письменників-емігрантів, які волею обставин опинилися за межами рідного краю, у складних життєвих обставинах творили «велику літературу». Їхня роль на чужині була «зіграна» настільки вдало, що про Україну та про її проблеми дізнався світ.

Косачів роман характеризується раптовістю зображення подій, дією «зненацька». Створюється ефект кіномонтажу, де події нанизуються одна на одну з неймовірною швидкістю. Завдяки цьому роман читається надзвичайно швидко, незважаючи на великий обсяг. Враховуючи широкий хронотоп, у читача немає змоги відволікатися від подій, завдяки швидкоплинності, яка притаманна авантюрно-пригодницькому роману.

Висновки. Отже, «Володарка Понтиди» – це історико-пригодницький авантюрний роман-щоденник (діарій), стилізований під старовинне письмо, про події історичного минулого, основним джерелом якого став документ, вдало поєднаний із домислом та вигадкою з метою загострити, цікавіше зобразити, найдраматичніше представити конфлікт твору, надаючи таким чином йому авантюрних рис. Автор опирається на історичні факти,

використовує власний життєвий досвід, щоб передати всю повноту подій. Він зображує точну локацію, час, описує людей, їхній побут та проблеми. Враховуючи достатньо тривалу дистанцію між дією та написанням твору, оповідач зображує події з позиції сучасного його часу, аналізуючи та осмислюючи їх, дає їм власну оцінку. Широко представлені пригодницькі події розгортаються в тексті за принципом кіномонтажної динамічності, послідовно нанизуючись один на одній. Мимоволі читачеві важко встигати за епізодами, що змінюються з максимальною швидкістю, незважаючи на великий обсяг твору. Роман характеризується захоплюючим інтригуючим сюжетом, потужним пригодницьким елементом, наявністю авантюрного часу (за М. Бахтіним) та авантюрної таємниці (за А. Вулісом); глибоким психологізмом, складністю та багатогранністю характерів, множинним зображенням внутрішнього світу персонажів.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М. : Советский писатель, 1963. – 361 с.
2. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / М. Бахтин // Бахтин М. Литературно-критические статьи. М., 1986. – С. 121-190.
3. Білоус П. Історія української літератури ХІ – ХVІІІ ст.: навч. пос./ П. Білоус. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 424 с.
4. Боброва О. Дневник К.И. Чуковского в историко-литературном контексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / О. Боброва. – Волгоград, 2007. – 24 с.
5. Вулис А. Тайна. Варианты неведомого / А. Вулис // В мире приключений. Поэтика жанра. – М. : Советский писатель, 1986. – С. 254–279.
6. Грифцов Б. Теория романа / Б. Грифцов. – М. : Типография «Мосполиграф», 1927. – 151 с.
7. Даниленко Т. Історіософський аспект відображення історії в романі Ю. Косача «Володарка Понтиди» / Т. Даниленко // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – С. 313-319. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_42.
8. Дяченко С. Таємниці популярності [Текст] : до питання канону пригодницького роману / С. Дяченко // Гуманітарні науки. – 2003. – №1. – С. 62-65.
9. Косач Ю. Вільна українська література / Ю. Косач // МУР. – 1946. – №2. – С. 47-65.
10. Косач Ю. Володарка Понтиди / Ю. Косач. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2015. – 528 с.
11. Косач Ю. Межі та обрії. До становища української літератури / Ю. Косач// Рідне слово, – 1946. – Ч. 5. – С.11-19.
12. Кірносова Н. Жанрові і стильові особливості паломницької прози в англійській та китайській літературах (порівняльна характеристика) / Н. Кірносова // Наукові записки Києво-Могилянської академії. Гуманітарні науки. – Т.22. – Ч.1. – К., 2003. С.3–7.
13. Коцарев О. Європейські інтриги по-українськи. Рецензія / О. Коцарев // Друг читача. – 17 лютого 2016. – Режим доступу: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/review/43539/
14. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-укладач Ю. І. Ковалів. Т 1. – К. ВЦ: «Академія», 2007. – 608 с.; Т.2. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
15. Міщенко Н. Самозванка чи спадкоємниця престолу? / Н. Міщенко// Наука і суспільство. – 1999. – №1-5. – С. 74-75.
16. Силантьев И. Сюжетологические исследования / И. Силантьев. – М.: Языки славянской культуры. – 2009. – 224 с.
17. Сирко І. Генеза жанру щоденника: історіографічний огляд / І. Сирко // Українська мова. М. – 2013. – № 4. – С. 93-102. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_4_10.
18. Стус Д. Авантюрний роман [Текст] / Д. Стус // Енциклопедія Сучасної України. – К., – 2001. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42270
19. Табунщик Т.О. Пригодницька література: генеза, специфіка та особливості становлення // Науковий вісник МДУ імені В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. В.Д.Будака, М.І. Майстренко – Вип.4.11 (90). – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2013. – 328с. (Серія «Філологічні науки»). – С.268 - 272.
20. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр : монографія / С.Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–ХХІ, 2011. – 432 с.
21. Цуркан І. Типологічні аспекти історико-пригодницького роману / І. Цуркан // Філологічні науки. Наукові праці. – 2006. – Т. 59. Вип. 46. – С. 169–175.
22. Юрчак Г. Джерела і контекст романного мислення Юрія Косача / Г. М. Юрчак // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 4. – С. 296-302

#5 (33), 2018 część 3
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#5 (33), 2018 part 3
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>